

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ

**ЯК СФОРМУВАТИ СВІТОГЛЯДНУ
ПОЗИЦІЮ ОСОБИСТОСТІ
В ДИТЯЧОМУ ОБ'ЄДНАННІ**

Методичний посібник

Київ
2013

УДК 061.213(477)
ББК 74.200
Я 44

Схвалено для використання у загальноосвітніх навчальних закладах за рішенням Науково-методичної комісії з проблем виховання дітей та учнівської молоді (лист Інституту інноваційних технологій і змісту освіти № 14.1/12-Г-160 від 15.05.2013 р.)

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту проблем виховання НАПН України (протокол № 8 від 26.09.2012 р.)

Авторський колектив:

*А. Б. Зайченко, О. В. Кравченко, Т. К. Окушко, канд. пед. наук,
О. В. Пащенко, Н. В. Чиренко, канд. пед. наук, К. І. Чорна, канд.
пед. наук.*

Науковий редактор Т. К. Окушко
Літературний редактор І. П. Білоцерківець

Рецензенти:

О. П. Конотопенко, канд. філософ. наук, доцент кафедри філософії, соціально-політичних дисциплін та етнології Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського;

О. А. Комаровська, канд. пед. наук, стари. наук, співробітник, завідувач лабораторії естетичного виховання Інституту проблем виховання НАПН України.

Я 44 **Як сформувати світоглядну позицію особистості в дитячому об'єднанні** : метод. посіб./Пащенко О. В., Чиренко Н. В., Чорна К. І. [та ін.]; наук. ред. Т. К. Окушко]. — К.: «Імекс-ЛТД». — 200 с. 300 пр.
ISBN 978-966-189-204-9

Видано державним коштом. Продаж заборонено.

У методичному посібнику представлено результати науково-дослідної роботи лабораторії дитячих об'єднань «Дитяче об'єднання як чинник формування світоглядної позиції особистості» (2010-2012 рр.)

У змісті висвітлено педагогічні аспекти формування світоглядної позиції підлітків, представлено форми і методи, практичні розробки, які було апробовано в процесі здійснення експериментального дослідження. Розкрито досвід діяльності експериментальних майданчиків лабораторії з означеного питання.

Розраховано на координаторів, лідерів дитячих громадських об'єднань, науковців, аспірантів і студентів педагогічних вишів, педагогів-практиків, які займаються проблемами виховання дітей та учнівської молоді.

ББК 74.200

ISBN 978-966-189-204-9

© Інститут проблем виховання
НАПН України, 2013

ЗМІСТ

Вступ	4
Розділ 1. Формування світоглядної позиції підлітка як психолого-педагогічна проблема	7
1.1. Дитяче об'єднання – соціокультурний простір для формування світоглядної позиції підлітків	7
1.2. Сучасні моделі організації соціального виховання дітей у дитячих об'єднаннях	23
1.3. Дитячі об'єднання – учасники експериментального дослідження	26
Розділ 2. Технологічне забезпечення виховного процесу з формування світоглядної позиції підлітків у дитячому об'єднанні	45
2.1. Зміст модулів та методика формування світоглядної позиції	45
2.2. Моральні засади виховання світоглядної позиції підлітків у дитячому об'єднанні	50
2.3. Почуття власної гідності як складова світоглядної позиції підлітків у дитячому об'єднанні	99
2.4. Формування довірливого ставлення до однолітків у дитячому об'єднанні	132
2.5. Справедливе ставлення до однолітків як складова світоглядної позиції підлітків у дитячому об'єднанні	150
2.6. Формування екологічного світогляду підлітків у дитячому об'єднанні	166
Післямова	198

ВСТУП

Дитяче об'єднання є добровільним, суспільним формуванням дітей, певною соціальною структурою (організацією), що реалізує невід'ємне право людини на свободу об'єднання, закріплене Загальною декларацією прав людини, Конвенцією про права дитини і гарантоване Конституцією та іншими законодавчими документами України.

Об'єднання громадян є добровільним громадським формуванням, створеним на основі єдності інтересів для спільної реалізації громадянами своїх прав і свобод (стаття 1 Закону України «Про об'єднання громадян»). Держава сприяє розвитку політичної та громадської активності, творчої ініціативи громадян і створює рівні умови для діяльності таких об'єднань. Об'єднання громадян, незалежно від назви (рух, конгрес, асоціація, фонд, спілка тощо), відповідно до цього Закону визнається політичною партією або громадською організацією.

Дитячі громадські організації становлять собою вищий рівень організаційно-інституційної структури, мають юридично визначений статус, структуру, тип завдань, мету та програму діяльності, права та обов'язки членів, що закріплені у статуті. Їх легалізація (офіційне визнання) здійснюється шляхом реєстрації або повідомлення про заснування. При офіційній реєстрації дитяча громадська організація або об'єднання набувають статусу юридичної особи. Поряд із тим існують різновиди інших дитячих громадських об'єднань: рухи, асоціації, спілки, об'єднання за інтересами тощо, діяльність яких здійснюється без реєстрації, які не набувають чинних прав юридичних осіб.

Усі дитячі громадські організації здійснюють свою діяльність відповідно до законодавства України, зокрема Законів «Про молодіжні та дитячі громадські організації», «Про об'єднання громадян».

Сьогодні в Україні офіційно зареєстрованими є 1832 дитячих громадських організацій, серед них: 4 міжнародні, 23 всеукраїнських дитячі організації, 1471 організація обласного та місцевого рівнів, 361 осередок всеукраїнських дитячих організацій.

Існує багато різновидів форм дитячих об'єднань: спілки, федерації, асоціації, клуби, дружини, студії, майстерні, агенції, «школи», організації тощо. Дитячі громадські об'єднання є унікальним інститутом соціалізації завдяки тим можливостям, які вони надають зростаючій особистості. Зокрема, участь у діяльності дитячих громадських об'єднань надає підліткам можливості набути досвіду соціальних відносин і активності, опанувати різні соціальні ролі, сприяє формуванню їхньої громадянської та світоглядної позиції.

Специфіка виховної діяльності дитячих об'єднань дає всі підстави вважати їх як самодостатню педагогічну систему, спрямовану на виховання і розвиток особистості дитини. Особливості діяльності дитячих об'єднань зумовлені насамперед:

- орієнтацією на інтереси, потреби дитини;
- добровільністю вступу, вільного вибору діяльності;
- можливістю вільного самовизначення і самореалізації, розвитку суб'єктивної позиції дитини;
- позитивними взаєминами «дорослий — дитина», «дитина — дитина», рівноправністю позиції дорослого і дитини;
- практико-діяльнісною основою побудови виховного процесу;
- залученням дітей до життя суспільства, набуттям ними соціального досвіду; забезпеченням прав дітей тощо.

Дитячі громадські об'єднання функціонують як самостійні, самодостатні, самоврядні форми дитячого руху. Усі дитячі спільноти створюються та діють у позаурочний та канікулярний час, можуть бути тимчасовими або (та) постійними, багатопрофільними та однопрофільними, різновіковими і одновіковими за віком учасників, мають виражати волю, бажання, соціальні потреби дітей та молоді.

Особливі функції дитячого руху в системі виховання підростаючого покоління полягають у:

- забезпеченні педагогічними засобами природного, вільного процесу становлення особистості дитини;
- підтримці і захисті юного покоління у пошуках сенсу життя, зняття напруги перед невизначеністю і плінністю навколишнього світу, усвідомленні і реалізації власної життєвої позиції;
- створенні умов і реалізації можливостей щодо задоволення потреб у засвоєнні культури, її цінностей, знаходження себе у культурі й світі;
- реалізації власної суб'єктивної позиції дитини в соціально значущій діяльності та житті суспільства.

Виховання у дитячих громадських об'єднаннях доповнює виховання, здійснюване іншими соціальними інститутами. Дитячі об'єднання охоплюють важливу частину життєвого простору дитини, в якому не тільки задовольняються її соціогенні потреби, а й відбувається її становлення як людини і громадянина.

Дитячі об'єднання сприяють особистісному та громадянському становленню індивіда, оскільки:

- в таких організаціях виховання здійснюється постійно та цілеспрямовано;
- цінності засвоюються у діяльності і спілкуванні з ровесниками у малій групі;
- виховання здійснюється не лише на словах, але і через конкретні справи, що є частиною повсякденного життя дитячих об'єднань;
- особистісний розвиток здійснюється через соціально значущі справи, у ситуаціях, в яких особистість осмислює свою соціальну відповідальність.

Посібник підготовлено авторським колективом у складі: А. Б. Зайченко (§ 2.5); О. В. Кравченко (§ 2.4); Т. К. Окушко, канд. пед. наук (вступ, § 1.1; 2.1); О. В. Пашенко, (§ 2.6, матеріали до § 1.1, 1.2); Н. В. Чиренко, канд. пед. наук (матеріали до § 1.1, § 2.3); К. І. Чорна, канд. пед. наук (§ 2.2).

Авторський колектив висловлює подяку В. В. Висовню, Л. М. Драченко, О. В. Касьяновій за участь у підготовці посібника.

Підготовлений методичний посібник розраховано на координаторів, лідерів дитячих об'єднань, соціальних педагогів, студентів вищих педагогічних навчальних закладів, слухачів інститутів післядипломної педагогічної освіти, педагогів-практиків, які займаються проблемами виховання дітей та учнівської молоді.

Розділ 1. ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДНОЇ ПОЗИЦІЇ ПІДЛІТКА ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Дитяче об'єднання — соціокультурний простір для формування світоглядної позиції підлітків

Світогляд належить до духовного рівня функціонування особистості. Сформований світогляд, а відтак і стійка світоглядна позиція, виступає своєрідною протидією до руйнівних зовнішніх і внутрішніх факторів, дає змогу людині зберігати та розвивати свої внутрішні потенції, незважаючи на негативні зміни біологічної, психологічної та соціальної сторін буття.

Світоглядна позиція, що є похідною від поняття «світогляд», традиційно визначається як сукупність узагальнених уявлень людини про світ та її місце в ньому, людські взаємини зі світом, що виконує функцію самоусвідомлення й орієнтування людини у світі. Позиція є точкою зору людини, яка виступає умовою розвитку суб'єкта, формує розуміння ним дійсності, сенсу життя, власного існування, картини світу. Підлітковий вік — особливий етап у формуванні світогляду, розвитку соціальної активності, що безпосередньо пов'язаний із формуванням соціальних установок особистості та світоглядної позиції.

Поняття «світоглядна позиція» об'єднує в собі змістовий (сукупність знань особистості про природу, суспільство, людину, які визначають цілісність та зорієнтованість її світобачення), психологічний (передбачає дієвість знань, здатність підлітка здійснювати вибір своєї позиції, перетворення знань на внутрішні переконання особистості) і соціальний аспекти (характеризує становлення життєвої позиції, яка реалізується у контексті соціальних контактів підлітка).

Виходячи з цього, формування світоглядної позиції є нагальною потребою для держави, щоб діти, молодь зростали свідомими громадянами своєї країни і могли зайняти гідне місце у цивілізованому світі. Тому важливим постає завдання формування гуманістичної світоглядної позиції, коли зростаюча особистість буде чітко усвідомлювати цілісність світу, своє місце в ньому, мету своєї життєдіяльності і саморозвитку.

Отже, світогляд виступає як вищий і узагальнений рівень відносин людини зі світом, є регулятором поведінки і діяльності, а значить, є провідним виховним завданням для соціальних інституцій, серед яких значну роль відіграють дитячі громадські об'єднання.

На основі світогляду людина формує головні орієнтири життєдіяльності — цілі, ідеали, критерії оцінки, здійснює моральний вибір, життєві проекти, бере на себе відповідальність у прийнятті життєво важливих рішень. Відтак світоглядна позиція відображає як ставлення людини до навколишньої дійсності та стійкість її переконань на основі певної сукупності знань, а також

реальний стан поведінки і діяльності, що реалізуються у справах, вчинках, ставленнях, ціннісних орієнтаціях, емоціях та почуттях.

Виховна діяльність у дитячих громадських об'єднаннях спрямована на соціалізацію і персоналізацію особистості. З одного боку, участь у діяльності об'єднання скерована інтересами й особистісними потребами дитини. З другого — вона як член суспільства навчається підпорядковуватись вимогам соціального середовища. Виховання у дитячих громадських об'єднаннях, через включеність особистості у різноманітні види діяльності та спілкування, спрямоване на узгодження її інтересів з інтересами інших людей, суспільства загалом, на особистісне зростання та становлення її як громадянина.

Дитяче об'єднання становить собою унікальний простір гуманних стосунків між дітьми та дорослими, що реалізуються для досягнення соціально-важливих цілей в процесі колективної соціальної співтворчості з метою формування соціально цінного досвіду підростаючого покоління. Дитячі організації як самодіяльні об'єднання дітей не тільки задовольняють їхні інтереси, потреби, але й виступають реальними суб'єктами реалізації їхніх соціальних устремлінь, вияву дитячої ініціативи, сприяють реальній участі дітей у житті суспільства.

У дитячих організацій має бути своя соціальна ніша, а перспективні цілі — допомогти дітям знайти способи застосування своїх сил і можливостей, заповнити вакуум у реалізації дитячих інтересів, зберігаючи при цьому свої підходи (М. Рожков).

Процес виховання у дитячій організації ефективно здійснюється там, де є спільна мета, яка спрямована на діяльність з покращення світу і життя, своєї громади, себе, інших людей. Мета дітей насамперед у задоволенні інтересу і можливості самореалізації, цікавого життя, надбання досвіду і розширення соціальних стосунків. Мета педагога, дорослого полягає у створенні умов для успішної соціалізації дитини, включення її в систему соціальних відносин, готовності до життя у демократичному суспільстві, виконання соціальних функцій.

Відтак доцільним є окреслення наукових позицій російського ученого М. Рожкова, який у реалізації виховного потенціалу дитячих громадських об'єднань виокремлює чотири компоненти:

Перший — створення умов для соціалізації дитини. Цей напрям забезпечується через створення умов для формування у дитини соціальної компетентності і готовності до реалізації різних соціальних ролей. Можливість соціалізації надає самодіяльний характер дитячого об'єднання, розвиток дитячого самоуправління, соціальна творчість дітей, волонтерство та інша соціальнозначуща діяльність.

Другий — акмеологічний («акме» — вершина), який передбачає розвиток різнобічних здібностей дітей у дитячій організації, можливості самореалізації дитини, розвиток їхнього потенціалу. Наразі йдеться про розширен-

ня поля самореалізації дитини, що передбачає: організацію і конструювання ситуацій життєдіяльності дитячого об'єднання, що сприяє виявленню індивідуального потенціалу для максимальної кількості її членів; оптимізація стилю взаємовідносин між членами дитячого об'єднання, їх лідерами; створення в дитячому об'єднанні атмосфери співробітництва, підтримки, взаєморозуміння і взаємодії.

Третій — культурологічний. Йдеться про те, що формування багатьох особистісних якостей людини залежить від засвоєння нею культури, її елементів. Доцільно тут сказати про формування толерантності, розуміння права людей бути «іншими», формування почуття прекрасного через різноманітні форми дитячої творчості, осягнення і розуміння основ світової культури.

Четвертий — екзистенціальний. Основна ідея екзистенціального підходу до виховання полягає у виокремленні як ідеальної мети формування людини, яка вміє прожити життя на основі зробленого екзистенціального вибору, що розуміється на його сенсі і діє відповідно до цього вибору. У реалізації цього компонента важлива роль належить дорослому лідеру, педагогу, координатору, який, впливаючи на дитину через низку значущих для неї подій, стимулює її розвиток на основі рефлексії того, що відбувається і цілеспрямованої діяльності.

Ґрунтуючись на теоретичних положеннях М. Фіцули, окреслимо загальні закономірності виховного процесу:

а) органічна пов'язаність виховання із суспільними потребами й умовами виховання. Значні зміни в житті народу зумовлюють і зміни у виховній системі. Розбудова Української держави, наприклад, потребує формування в підростаючого покоління національної свідомості, любові до Вітчизни, рідної мови, свого народу, його традицій, історії та культури;

б) людина виховується під впливом найрізноманітніших чинників. Важлива роль у цьому процесі належить насамперед батькам і педагогам. Найуспішніше він відбувається в природному для нього національному середовищі. З огляду на це дитину мають оточувати рідна мова, природа, національна культура, звичаї, традиції тощо;

в) результати виховання залежать від виховного впливу на внутрішній світ дитини, її духовність. Це стосується формування її думок, поглядів, переконань, ціннісних орієнтацій, емоційної сфери. Виховний процес повинен постійно трансформувати зовнішні виховні впливи у внутрішні, духовні процеси особистості (мотиви, установки, орієнтації, ставлення);

г) визначальними у вихованні є діяльність і спілкування. Діяльність є головним чинником єдності свідомості та поведінки під час здійснення учнем навчальної, трудової, ігрової, спортивної та іншої діяльності.

Ефективність виховання залежить від ставлення особистості до навколишньої дійсності та до спрямованих на неї педагогічних впливів. Сформовані у процесі виховання погляди і переконання, мотиви поведінки

визначають позицію вихованця щодо спрямованих на нього педагогічних впливів. За їх несприйняття проводять спеціальну виховну роботу і лише згодом здійснюють позитивний виховний вплив;

г) ефективність виховного процесу залежить від стосунків у колективі. Здорова морально-психологічна атмосфера в ньому сприяє формуванню у дітей позитивних моральних якостей, ефективному взаємовихованню. І навпаки, у колективі спеціального виправно-виховного закладу за відсутності там належного порядку відбувається взаємна деморалізація його членів. Особливо важливим у виховному процесі є поєднання виховання і самовиховання.

Отже, організація діяльності дитячого об'єднання є своєрідним підґрунтям, на якому відбувається формування світоглядних орієнтирів дитини під час перебування у позашкільній формації. За умови раціональної побудови організаційних форм і методів можливе досягнення мети діяльності дитячого об'єднання, а також педагогічної мети. Для досягнення виховного результату у дитячому об'єднанні доцільно використовувати методи прямого впливу, а також опосередкованої та довготривалої дії. Вплив на свідомість та поведінку дитини буде ефективним за умов змістового насичення усіх сфер дитячого життя у дитячому об'єднанні. Ми розглядаємо методи виховної діяльності як засоби взаємодії з дітьми, організації та самоорганізації їхнього життя, психолого-педагогічного впливу на їхню свідомість та поведінку, стимулювання до діяльності.

Можливості використання виховного потенціалу дитячих об'єднань стали предметом вітчизняних та зарубіжних досліджень.

Так, А. Лазарева доводить, що «дитячий рух має великий виховний потенціал, здійснює вплив на становлення особистості дитини, її саморозвиток, самовиховання, самоосвіту, самореалізацію» [6, с. 39].

Питання саморозвитку особистості у дитячих об'єднаннях досліджувались В. Дергуновим [3]. Науковець робить акцент на можливості саморозвитку дитини у дитячій організації в процесі різноманітної діяльності, яка спрямована на виховання у дітей соціально-значимих цінностей. Це можливо за умови визнання дитини суб'єктом виховної діяльності, саморозвитку, створення та забезпечення умов самореалізації, формування у неї відповідної позиції через самопізнання та самовизначення, реалізації сучасного виховного потенціалу дитячих організацій.

Використанню виховного потенціалу дитячих об'єднань у вихованні підлітків присвячені роботи В. Цепелева [15], Т. Лубової [8], С. Тиханової [12].

Так, В. Цепелев [15] розглядає дитячі організації як засіб формування соціальноприйнятної позиції підлітків. Відмічаючи у підлітків загрозливу тенденцію до соціально неприйнятної життєвої позиції, яка нерідко проявляється у безпринципності, всюдозволеності, агресивності, дослідник наголошує на необхідності формування та розвитку у підростаючого покоління гуманності, толерантності, милосердя, колективізму тощо. Участь у дитя-

чих організаціях, на думку автора, сприятиме вихованню гуманістичних якостей. Дитячі організації розглядаються як «мікромодель громадянського суспільства», простір життєдіяльності підлітків, в якому вони можуть набути досвіду соціальної і громадянської дії, можуть самостійно моделювати та проектувати свою життєву позицію.

Дитячі об'єднання як чинник морального гартування підлітків розглядає Т. Лубова [8]. Визнання дитячих громадських об'єднань суб'єктом соціальних відносин, усвідомлення різноманітності видів та форм діяльності актуалізувало розгляд потенціалу дитячих громадських об'єднань як рушійної сили процесу морального гартування підлітків.

Формуванню ціннісних орієнтацій підлітків у діяльності дитячих громадських об'єднань присвячена робота С. Тиханової [12]. Дослідниця наголошує на тому, що дитячі громадські об'єднання повинні будувати зміст своєї діяльності, орієнтуючи підлітків на формування картину світу, поглядів та переконань, осмислення значення власного «Я» та людини в системі взаємин. В іншому разі дитячі громадські об'єднання не зможуть виконати свого призначення, тобто повноцінно готувати дітей та підлітків до життя в суспільстві.

З огляду на це важливим для нас було з'ясування того, що ж спонукає підлітків приходити до дитячого об'єднання, якими є їхні очікування при перебуванні у дитячому об'єднанні, які цілі вони мають.

Було з'ясовано, що мета, яку ставлять діти, йдучи до дитячого об'єднання, пов'язана із перспективою цікаво провести вільний час, бажанням знайти товаришів в організації (60%), прагненням спільних справ з однолітками (54%), можливістю самовизначитись у виборі майбутньої професії (37%), бажанням знайти захист від різних соціальних негараздів (15%). Нерідко діти вбачають у дитячих об'єднаннях перспективу цікавого життя в гурті ровесників та задоволення потреб особистісного зростання.

Російські дослідники О. Федорова та М. Федорова наводять дані дослідження, проведеного серед московських підлітків. Їм пропонувалося відповісти на запитання «Що може об'єднувати підлітків у дитячу організацію?» Дані засвідчують, що на перше місце підлітки ставлять власні інтереси та захоплення (61,9%), спілкування, можливість провести разом вільний час (32,4%), дружбу (39,6%), спільні справи (36,2%), взаємини між хлопцями та дівчатами (23,5%), політичні погляди (1,7%) [4, с. 163].

Важливість цікавого та змістовного дозвілля і можливість самореалізації та розвитку знайшли своє відображення й у інших дослідженнях. Так, наприклад, А. Фернхем, П. Хейвен характеризують дозвілля як можливість задоволення найрізноманітніших потреб особистості, зниження рівня напруженості та тривожності, появу джерела приємних відчуттів [14, с. 243]. У діяльності добровільних об'єднань чи не найголовнішим для підлітків стає можливість вільного спілкування, дружельобна тепла атмосфера, можливість самореалізуватися [13].

Обґрунтування важливості для підлітків довірливої позитивної атмосфери, емоційного комфорту, доброзичливості у дитячому об'єднанні ми знаходимо у дослідженнях В. Білоусова, Н. Слободяника, Н. Сологуб, С. Чернети [2; 9; 10; 16].

Наведені дані свідчать про яскраво виражене бажання підлітків знайти в дитячому об'єднанні друзів, будувати стосунки, цікаво та змістовно проводити разом вільний час, спілкуватися, розвиватися, займатися реальними корисними справами. Як зазначає Т. Сущенко, такі гуманні стосунки є надзвичайно важливим фактором для самоствердження особистості підлітка, для розвитку його морально-психологічних якостей та діяльності з метою самовдосконалення [11, с. 58]. Таким чином, дитяче об'єднання стає для підлітків референтною групою, вони поділяють її цінності та ідеали, орієнтуючись на них у своїй діяльності, що відіграє надзвичайно важливу роль у їх вихованні та соціальному становленні.

Проведений аналіз опитування підлітків-членів дитячих об'єднань (усього 491 особа, 212 хлопців, 279 дівчат) дає змогу стверджувати, що не всі підлітки розуміють тлумачення світогляду та його складових. У запитаннях анкети їм легше зробити вибір із запропонованих варіантів відповідей, ніж висловлювати та формулювати, репрезентувати свої думки на відкриті запитання. Шляхом вивчення можливості суб'єктів впливу на формування світоглядної позиції підлітків (пропонувалося обрати не більше трьох відповідей) було з'ясовано, що 67,4% хлопців і 74,1% дівчат-респондентів переважним суб'єктом впливу на формування світоглядної позиції вважають сім'ю; відповідно 53,3% і 62,3% — школу; 32,07% хлопців і 36,6% дівчат перевагу віддають дитячому об'єднанню, в якому перебувають; 17,5% хлопців і 7,5% дівчат — вплив політичних партій які діють у нашому суспільстві, 15,6% і відповідно — 10,4% — релігійним віруванням; 23,6% хлопців і 25,08% дівчат визначають вплив засобів культури; відповідно — 28,8% хлопців і 26,5% дівчат-респондентів визнають вплив засобів масової інформації; вплив групи однолітків визнають лише 2,3% хлопців і 0,35% дівчат.

Щодо сприйняття підлітками світу, було визначено, що 23,6% хлопців і 38,7% дівчат сприймають світ як заклик до життя, 25,5% хлопців і 28% дівчат як шанс, 18,9% і відповідно — 20,8% як диво, 21,2 і 10% — як життєвий виклик і лише 2,8% хлопців і 0,7% дівчат — як загрозу. Щодо вибору життєвої позиції як життєвого кредо, було встановлено, що 31,1% хлопців і 33,7% дівчат обрали позицію реалізації власних планів будь-якою ціною, щоб стати успішною людиною; 30,2% хлопців і 33% дівчат обрали позицію приносити користь в житті і подобатися людям; 21,2% і 22,6% обрали творення добра і служіння істині; 2,8 і 1,8% покладаються у житті на волю Божу. Було також з'ясовано, що дитяче об'єднання сприяє розвитку особистісних якостей підлітків (серед хлопців, дівчат окремо), зокрема: 1. Активність — 59,4 і 69,2%; 2. Упевненість у собі — 34 і 42,3%; 3. Відкритість до спілкування — 29,3 і 44,1%; 4. Самостійність — 32,5 і 26,5%; 5. Цілеспрямованість — 26,4

і 37,3%; 6. Справедливість — 24,5 і 17,2%; 7. Толерантність — 18,4 і 37,3%; 8. Людяність — 18,4 і 14,3%; 9. Довірливість — 19,3 і 12,5%; 10. Власна гідність — 13,2 і 11,5%; 11. Ідейна переконаність — 8,5 і 9%.

На сучасному етапі діяльність дитячих об'єднань є предметом уваги вітчизняних та зарубіжних науковців. Виховним можливостям дитячих об'єднань, їхнього впливу на формування особистості присвячено значну кількість наукових праць.

Особливий інтерес становлять роботи, які розкривають виховний потенціал дитячих організацій та об'єднань, наприклад дослідження Л. Алієвої про роль дитячого об'єднання у процесі виховання підлітків. Педагогічно спрямована реалізація потенційних можливостей дитячого об'єднання, зазначає науковець, перетворює його на особливий виховний простір, який створюється дітьми і для дітей спільно з дорослими і який може протистояти іншим просторам негативного впливу на них. Виховний простір дитячого об'єднання дослідниця характеризує як:

- феномен вищої реальності буденного життя (зона особистої досяжності), який дає дитині змогу усвідомити себе реальною самостійною частинкою суспільства зі своїми правами та обов'язками, можливістю активного прояву;
- дієвий засіб первинної соціалізації, який допомагає дитині оволодіти «базовим» реальним світом;
- простір, в якому поєднані реалії повсякденного життя з «подійністю» (подіями) (за В. Слободчиковим);
- неформальна добровільна єдність дітей, у якій кожен може виявити свою суб'єктність у багатогранності видів, форм діяльності, різноманітних ролях;
- зріз життєдіяльності, цінності якої (соціально-культурні, духовні, матеріальні, загальнолюдські та особистісно значущі) створюються або привносяться самими дітьми як затребувані ними ж, як такі, що добровільно приймаються та засвоюються (через систему цілей спрямованої діяльності, закони, звичаї, традиції, символіку тощо);
- екологічну, гуманістичну нішу оздоровлення дитини (морального, фізичного, емоційного, психічного) завдяки особливому ставленню ровесників-одномудців, товаришів, друзів; взаєминам дітей та дорослих (різного віку, різних професій, захоплень); специфічній організації кожного (демократичної, соціально-справедливої, добровільної, індивідуально-орієнтованої) [1, с. 271-272].

Російська дослідниця Л. Алієва наголошує, що суб'єктна роль дитячого руху стосовно виховання представлена інноваційним впливом на практику виховання; реалізацією та народженням нових соціально-педагогічних, психологічних ідей, теорій, що сприяло розвитку педагогіки, зокрема — теорії виховання; оновленням, удосконаленням, демократизацією та гуманізацією методики виховання загалом, виховної діяльності державних освітніх

закладів; позитивним впливом на систему підготовки педагогів до виховної діяльності — основи виховання [там само, с.295].

Автор робить висновок: показником дівесті такого виховного простору дитячого об'єднання є нова позиція дитини — члена суспільства, яка формується в процесі діяльності. Зміна соціальної позиції в житті дитини, у результаті чого вона постає перед моральним добровільним вибором у ситуації прийняття на себе нових прав, обов'язків, є стимулом та показником її особистісного розвитку.

Одним із ґрунтовних досліджень з проблем дитячого руху є докторська дисертаційна робота Р. Литвак. Дослідниця зазначає, що «дитяча організація виступає соціальною групою дітей і дорослих, які спільно реалізують конкретну мету... і сприяє особистісній орієнтації дитини» [7, с. 29]. Визначаються такі **принципи діяльності** сучасних дитячих об'єднань:

- гуманізації, який передбачає реалізацію видів діяльності на основі врахування інтересів і потреб дітей, виховання на ідеях гуманізму, любові, доброти;
- свободи вибору, що передбачає добровільність вступу і виходу з організації; визнання особистості дитини найвищою цінністю, метою і суб'єктом виховного процесу; повага до гідності дитини, потенційних можливостей її особистості; спрямованість системи діяльності (її цілей, завдань, змісту, форм і методів) на інтереси і потреби дітей; формування самосвідомості дитини, її активного ставлення до себе та світу; створення реальних можливостей для вибору дітьми видів і змісту діяльності; забезпечення дитині можливості вільно висловлювати свої погляди, повага її прав на свободу думки, отримання і передачі інформації; право дитини вибирати і бути обраною до всіх органів управління об'єднанням; можливість кожного члена об'єднання користуватись матеріальною базою і засобами; повага до інших дитячих організацій та об'єднань, діяльність яких не має асоціального характеру;
- самореалізації: навчання дітей творчості, стимулювання творчої діяльності; створення умов для прояву творчої активності, реалізації інтересів, потреб дітей; розвиток ціннісно-орієнтовних умінь і навичок; вироблення вміння приймати рішення; розвиток мотиваційної сфери особистості, мислення, інтелекту, внутрішньої культури; формування здатності до безперервного збагачення соціального досвіду; забезпечення неперервності діяльності дитини в соціальній сфері; стимулювання і заохочення різноманітної соціально значущої активності дітей;
- взаємодії дітей і дорослих: взаємоповага, довіра і культура демократичних стосунків; організація спільної діяльності для передачі і засвоєння дітьми соціального досвіду; надання соціально-педагогічної допомоги, сприяння соціальному, духовному благополуччю, активній участі дитини в житті суспільства;

- соціально-педагогічної захищеності дітей: підтримка у дітей позитивних емоцій, оптимістичного погляду на світ, подолання негативних переживань, які травмують дитину; розвиток психологічної стійкості особистості; формування позитивної «Я»-концепції, створення атмосфери захищеності в дитячому об'єднанні, запобігання міжособистісним конфліктам, заохочення і розвиток доброзичливих взаємовідносин; захист прав дитини;
- романтики та гри в діяльності: емоційна насиченість творчих і суспільно корисних справ; застосування символіки, атрибутики, ритуалів; активне творче використання ігрових форм і прийомів в організації діяльності; розвиток фантазії.

Аналіз цілей діяльності дитячих об'єднань дає змогу умовно виділити три їх групи: цілі, спрямовані на розвиток особистості загалом без акцентування на тій чи іншій його стороні; цілі, в яких акцентується певна сторона розвитку особистості; цілі, спрямовані на розвиток пізнавальної сфери.

За даними досліджень [5], серед цілей, спрямованих на розвиток особистості, найбільш значущими є такі: виховання всебічно розвиненої особистості (44,03 % респондентів); сприяння саморозвитку особистості (24,53 %); сприяння соціальному становленню (15,09%); формування активної життєвої позиції (81 %). Дитячі організації, які працюють у певному напрямі (екологічному, спортивному тощо), спрямовують свою діяльність на саморозвиток особистості: 50 % екологічних організацій і 100 % фізкультурно-спортивних вважають для себе цей напрям одним із найважливіших.

Серед цілей, орієнтованих на окремий напрям виховання, найчастіше називають ті, які пов'язані з формуванням громадянської позиції особистості: виховання патріотизму, національної свідомості (25 % опитаних); виховання інтересу до національних традицій (20 %); сприяння захисту прав та інтересів дитини (25 %). Для багатьох потужних дитячих організацій виховання патріотизму і національної свідомості є основною метою діяльності.

Загалом можна стверджувати, що у житті підлітка все більшого значення набувають об'єднання, різні за напрямками своєї діяльності, цілями, структурою та традиціями.

Відтак доцільно розглянути низку методів, використовуваних для досягнення цілей, як основи організаційної побудови дитячої організації, яка визначає їхнє функціонування, напрями діяльності та спонукає до отримання запланованого результату.

Метод колективної перспективи

Метод зумовлює моделювання цілей діяльності дитячого об'єднання, які є віддаленими у перспективі, спонукальними до добровільної діяльності у колективі. Метод реалізується через форми планування діяльності. Перспектива може бути близькою, середньою, віддаленою, відповідно, існують плани діяльності об'єднань — щотижневі, щомісячні, річні, та перспективні програми діяльності. Дитячі об'єднання широко використовують цю організаційну форму.

Наприклад, у скаутингу діє Програма прогресивного розвитку особистості, яка є планом поетапного особистісного розвитку скаута і метою якої є саморозвиток, розкриття особистісного потенціалу дитини та молодой людини.

Всеукраїнська дитяча спілка «Екологічна варта» має дві діючі програми діяльності: «Екологічна варта власного майбутнього», «Програма громадської підтримки молоді, схильної до природоохоронної діяльності». Діють річні плани, розділи яких відображають усі сфери діяльності організації — від організаційної до практичної. План всеукраїнської організації є типовим для місцевих осередків, які на його основі складають свій, додаючи до розділів місцеві заходи.

Наведемо основні розділи планування дитячих організацій.

Всеукраїнська дитяча спілка «Екологічна варта»:

- організаційно-методичне забезпечення діяльності Спілки;
- практична природоохоронна робота;
- освітньо-виховні заходи та залучення дітей до науково-дослідницької роботи;
- співпраця з органами влади, місцевого самоврядування, іншими громадськими об'єднаннями, засобами масової інформації, поширення інформації про діяльність ВДС «Екологічна варта»;
- міжнародне співробітництво.

Національна організація скаутів України:

- організаційна робота;
- методична робота;
- інформаційна робота;
- фандрайзинг;
- масові заходи;
- навчальна робота;
- міжнародна діяльність.

Всеукраїнська громадська козацька дитяча організація «Дніпровська Січ»:

- національне виховання;
- підвищення якості знань, формування морально-естетичних цінностей;
- заходи з охорони здоров'я;
- індивідуальна робота з вихованцями;
- робота з батьками.

Федерація дитячих організацій України (ФДО України) має не план діяльності у загальноживаному розумінні цього поняття, а «Орієнтири розвитку ФДО України»:

- організаційна структура;
- науково-методична база;
- кадрове забезпечення;
- власна база як пріоритет діяльності;

- інформація, пропаганда;
- міжнародна діяльність;
- співпраця з державними установами, громадськістю України.

Метод колективних єдиних вимог

Цікаву форму послідовності виховних програм застосовують скаутські організації, виховна діяльність є логічною і спрямованою на вік дитини. У Всесвітньому скаутингу прийняті такі вікові ступені:

- кабскаути (6-10 років);
- скаути (11-15 років);
- ровери (16-21 рік);
- старші скаути (від 21 року).

Члени НСОУ-ПЛАСТ розділені за віковими групами — уладами.

- улад пластунів-новаків та улад пластунів-новачок (6-16 років);
- улад пластунів-новаків та улад пластунів-новачок (6-16 років);
- улад пластунів-юнаків та улад пластунів-юначок (11-17 років);
- улад старшого пластунства (18-35 років);
- улад пластового сеньйорату (від 54 років).

Найнижчою ланкою організаційної структури є рій, найвищою — край.

Схематична структура Пласту: рій — гніздо — гурток — курінь — станція — край.

Основою пластової діяльності є гурткова система. Гурток, курінь є прообразом республіки зі своїми законами та обраним урядом (проводом).

У Всеукраїнській громадській козацькій дитячій організації «Дніпровська Січ» існує така структура:

- «Козачата» (6-10)
- «Молоді козаки» (10-14)
- «Козацькі джури» (15-18)
- «Козаки старшого віку».

В організації беруть участь і дівчата — «козацькі берегині».

Українське дитячо-юнацьке товариство «Січ» має структуру, яка відповідає структурі козацької Січі: первинним осередком є курінь, регіональним — паланка, обласним — кіш.

ФДО України складається з численних первинних дитячих громадських формувань, які різняться за устроєм, програмами тощо. Серед них:

- традиційні дитячі громадські організації (піонерські дружини);
- дитячі громадські об'єднання за інтересами;
- ігрові організації.

Такі організації, як ВДС «Екологічна варта», Всеукраїнський дитячий громадський рух «Школа безпеки», Федерація дитячих організацій України, Всеукраїнське дитяче творче об'єднання культурних, розумних, організованих, кмітливих, спритних «КРОКС», Дитяче громадське об'єднання «Дитячий альпійський рух України», Дитяча громадська організація «Федерація Айкі Те Гатана Рю України», не мають чіткої вікової структури, малі групи можуть складатись з дітей різного віку.

Важливою формою організації колективу є створення та запровадження законів, текстових правил. У скаутських організаціях (Пласт, Національна організація скаутів України) — це Скаутська обіцянка і Скаутський закон.

Утвердження таких правил можливе і у віршованій формі. Для Всеукраїнської дитячої спілки «Екологічна варта» це Гімн та Гасло, які є обов'язковими для визнання та особистого прийняття кожним членом організації. Також діти у малих вартівських групах («варта» складається з 5-10 осіб) створюють власні правила-гасла, які після схвалення групою є обов'язковими для виконання. Укладено спеціальний документ «Правила поведінки в природі», який є законом для членів організації.

У Всеукраїнській громадській козацькій дитячій організації «Дніпровська Січ» діє Кодекс лицарської честі та Вимоги до козачат, джур козацьких та молодих козаків.

Запровадження власної системи символів та атрибутів є однією з форм педагогічної організації та самоорганізації колективу у діяльності дитячих об'єднань різних спрямувань та рівнів.

У Скаутингу це Скаутська емблема (біла трилиста лілея на бузковому тлі вказує на необхідність бути надійним, як компас на шляху до дружби і братерства), Скаутське вітання (скаути потискають ліву, а не праву руку, що є знаком особливої довіри), Скаутський знак, Скаутський прапор, однострій (є різним для різних скаутських груп), скаутська шийна хустка (відрізняє одну скаутську групу від іншої), скаутські відзнаки (нашивки, які вказують на досягнення у тій чи іншій скаутській спеціальності).

Відзнакою Національної скаутської організації України — Пласт також є лілія, але її зображення переплетено із зображенням українського державного герба, що означає особливий внесок організації у процес державотворення України, а також вказує на те, що Пласт — організація виховання сильних духом громадян, патріотів держави.

Цікавим є Пластове гасло та привітання. У повсякденному житті пластуни вітаються, подаючи ліву руку. Вітання лівою рукою — вияв приналежності до світового скаутського руху. Ліва рука ближча до серця, і вітання нею означає довіру до людини, з якою вітаються. Вітаючись на урочистостях, пластуни промовляють один одному: «СКОБ» та підносять при цьому догори праву руку із випростаними трьома пальцями — символом трьох головних обов'язків пластуна. Слово «СКОБ» означає назву породи орла — скоба білохвостого. Пластуни прийняли його як свій символ. Гасло «СКОБ» є початком слів **Сильно Красно Обережно Бистро**, які повинні бути характерними рисами усіх пластунів.

Всеукраїнська дитяча спілка «Екологічна варта» має декілька символів.

Кольори: синій, що символізує чисте небо та прозорість джерел, жовтий — багатство ланів і щедрість Сонця, зелений — колір життя.

Галстук: складатиметься з трьох стрічок кольорів-символів, вартівці всієї організації носять його як символ приналежності до організації без поділу на регіони чи за віком дітей.

Емблема. Форма емблеми — коло. В середині кола напис: «Всеукраїнська дитяча спілка «Екологічна варта». У центрі кола — схематичні зображення хлопчика (синім кольором) та дівчинки (жовтим кольором), які тримаються руками за калиновий лист (зеленим кольором).

У кожному із символів ФДО України закладена своя ідея, пов'язана з історією, традиціями чи сьогоденням. Це девіз, салют, веселкові емблеми, значки, прапор, галстук, пісня, талісман. Галстук має сім кольорів веселки, що символізує щасливе, кольорове, життєрадісне дитинство, три кінці галстука символізують поняття програми ФДО України «Я — Родина — Батьківщина».

Також важливими колективними єдиними вимогами ФДО України є атрибути (сурма, барабан, форма, знаки відмінності) та ритуали, які супроводжують найголовніші моменти у житті організації (прийом у члени, збори, піонерське вогнище, лінійка).

Колективна гра як метод виховання притаманна багатьом дитячим об'єднанням. Такі ігри є короткотерміновими (2-3 години), залежними від ситуації (на час перебування дітей у таборі), довготерміновими (один рік і більше). Гра залучає дитину до умовних цікавих, захоплюючих подій, спонукає виконувати нові ігрові ролі, для чого розшукувати нову інформацію, збагачуватися новими комунікативними зв'язками, проявляти творчість, активність. Спрямованість на досягнення позитивного результату формує зацікавленість у колективі та колективній діяльності. Також гра сприяє розвитку добровільної дисципліни та самодисципліни.

Основоположник скаутського руху Р. Бейден-Поуел визначав сутність скаутингу як Велику гру, і скаутські виховники (педагоги) вважають різноманітні ігри основним засобом скаутської системи.

Всеукраїнська дитяча спілка «Екологічна варта» постійно використовує у діяльності систему дидактичних ігор «Граємо разом у природі». Такі ігри є важливою формою організаційної діяльності, оскільки за їхньою допомогою у найцікавішій для дитини формі пояснюються мети роботи варту та згуртування колективу. Ігри постійно поновлюються через проведення щорічного конкурсу екологічних ігор.

ФДО України розглядає гру як спосіб пізнання навколишнього світу, засіб оволодіння основами людської культури. Діяльність дитячих об'єднань — членів ФДО ґрунтується на ігрових принципах. Основа ігрової діяльності — індивідуальна варіативність, урахування вікових особливостей, гуманістичний характер, перспективне використання знань тощо.

Метод спілкування, ділової взаємодії

Для багатьох дитячих об'єднань пріоритетом в організації взаємодії та спілкування є робота професійного педагога, але до діяльності організації часто залучаються волонтери, дорослі лідери, які не є вчителями. Як правило, це професійні туристи, художники, митці — ті, хто може передати свої

знання та вміння дітям під час позашкільної діяльності (походу, заняття на природі, концерту тощо). Така діяльність є перевагою громадської організації, дитина спілкується з ширшим колом людей, ніж у школі, здобуваючи нові знання та навички.

Можна виділити декілька форм організації взаємодії та спілкування у дитячому об'єднанні.

Дорослий — дітям. За такої форми проводяться навчально-виховні заходи (лекція, бесіда тощо), перевагою є швидка передача знань від професіоналів дітям.

У Всеукраїнській громадській козацькій дитячій організації «Дніпровська Січ» методами виховного впливу вважають бесіду, лекцію, диспут та приклад. Приклад — спосіб формування свідомості учнів з опорою на реально діючі живі зразки, ідеали, які можна свідомо наслідувати.

Дитина — дітям. Є цікавою та відповідальною формою роботи у дитячому колективі, переваги — можливість виховувати лідерські якості у дітях, почуття відповідальності. Прикладами є система скаутських зборів, яку широко використовують Пласт, НОСУ, інші дитячі об'єднання. Такі збори, як правило, готує і проводить дитина, яка є очільником малої групи в організації.

Діти — дітям. Складна форма, перевагою якої є можливість сформувати колектив з найкращими ознаками згуртованості. Більшість дитячих громадських об'єднань тією чи іншою мірою використовують цю форму. Приклад: одна з цілей створення екологічних театрів у ВДС «Екологічна варта» — поширення екологічних знань у цікавій формі за допомогою дітей. Учасники театру створюють вистави, з показами яких «подорожують» серед інших, таким чином популяризуючи ідею організації.

Методи педагогічної взаємодії в умовах пластової групи.

У Пласті немає спеціально підготовлених кадрових працівників. Система пластового виховання розрахована на волонтерів, добровольців; головна мета такої системи — актуалізувати той потенціал, який є у дорослого (педагога-виховника). Основними методами взаємодії дорослого і дитини є надання можливості дитині діяти самостійно, створення умов для цього, урахування особистісних потреб пластуна, надання переваги особистісно орієнтованим формам діяльності, а не масовим.

У дитячій організації «ФДО України»: дорослі, які є членами дитячих громадських організацій, доповнюють зміст їхньої діяльності суспільним, громадським, виховним змістом. Діти та дорослі працюють на рівних, партнерських засадах. Діти і дорослі перебувають поряд, беруть на себе відповідальність за спільну справу, спілкуючись, допомагають один одному знаходити шлях до цікавого і корисного. Дорослі передають в ігровій формі свій досвід, вміння дітям, тим самим створюючи цікаву систему подання додаткових до шкільних знань, навичок орієнтації у життєвому просторі.

Організація дитячого самоуправління

Організації декларують у програмних документах використання різних форм самодіяльності, самоврядування, але більшою мірою це притаманне структурованим дитячим організаціям. Тому що самоуправління, за А. Кірпічником, ми розглядаємо як самостійність дітей у виявленні ініціативи, прийнятті рішень та їх реалізації в інтересах свого дитячого об'єднання чи організації.

Всеукраїнська дитяча спілка «Екологічна варта» покладає відповідальність за перебіг справ спілки на дітей, дорослі виконують роль координатора. Таке делегування прав дає можливість відчувати значущість власної, дитячої думки, у разі позитивного результату зробленої справи повірити у власні сили і, зрештою, повірити у дієвість дитячої організації. Як правило, в «Екологічній варті» головами рад (керівних органів) місцевих осередків є діти.

Найголовніша ознака дитячої громадської структури ФДО України — самоврядування, яке сприяє розвитку демократичної культури, формує навички громадського спілкування та діяльності, сприяє вихованню громадянських, патріотичних якостей дитини, відчуття причетності до людських проблем. Дитячі громадські організації, які стали спадкоємцями піонерських організацій, обрали для себе шлях оновлення, відмовилися від диктатури дорослих, від однакових поглядів та думок, обговорення у різних формах своїх товаришів, їхніх вчинків. Дитячі організації перестали бути організаціями управління дітьми, перетворившись на об'єднання рівних, зацікавлених у корисних для себе та оточуючих справах. Але разом із тим простежується тенденція зниження самодіяльного характеру більшості організацій, реалізації самоуправлінських започаткувань у життєдіяльності дитячої громадської організації.

Окремо слід виділити **скаутський метод**, який є сукупністю взаємопов'язаних методів виховання. У Конституції Всесвітньої організації скаутського руху скаутський метод визначено як «систему прогресивного самовиховання через: Обіцянку і Закон, Навчання через справу, Членство в малих групах, що включає прогресивне відкриття і прийняття відповідальності та підготовку під керівництвом дорослих до самоконтролю, спрямованого на розвиток характеру і придбання знань, упевненості в собі, надійності та здатності як до співробітництва, так і до керівництва, Систему скаутських символів, Прогресивні та стимулюючі програми різноманітних заходів, основою для яких є інтереси учасників (включаючи ігри, корисні навички і служіння суспільству)».

Список використаної літератури

1. Алиева Л. В. Становление и развитие отечественного детского движения как субъекта воспитательного пространства: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01/Алиева Людмила Владимировна. — Москва, 2002. — 322 с.
2. Білоусова В. Теорія і методика гуманізації відносин старшокласників у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи/В. Білоусова. — К.: ІЗМН, 1997. — 192 с.
3. Дергунов В. А. Социально-педагогические условия саморазвития личности ребенка в детской организации: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01/Дергунов Владимир Александрович. — Казань, 2000. — 169 с.
4. Дети и детские организации России в XX веке. История и современность глазами социологов. — М.: Педагогическое общество России, 2007. — 256 с.
5. Дитячі об'єднання України у вимірах минулого і сучасного: довідник — посібник/Р. М. Охрімчук, Л. В. Шелестова, О. В. Кравченко та ін. — Луганськ: Альма-матер, 2006. — 256 с.
6. Лазарева А. Г. Педагогический потенциал детского общественного движения как среды воспитания личности: научно-методическое издание/А. Г. Лазарева. — Ставрополь: МО СК, КЦДЮТТ, 2007. — 60 с.
7. Литвак Р. А. Педагогические основы деятельности детских общественных объединений в современных условиях: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.06./Литвак Римма Алексеевна. — Екатеринбург, 1997. — 389 с.
8. Лубова Т. А. Деятельность детских общественных объединений как фактор нравственного закаливания подростков: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02/Лубова Татьяна Александровна. — Кострома, 2002. — 215 с.
9. Слободяник Н. В. Психолого-педагогічні умови формування у підлітків гуманних взаємин: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психолог. наук: 19.00.07/Слободяник Наталія Володимирівна. — К., 2001. — 19 с.
10. Сологуб Л. О. Виховання доброзичливих взаємин молодших підлітків у позакласній роботі: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01./Сологуб Любов Олексіївна. — К., 1995. — 210 с.
11. Сущенко Т. Позашкільна педагогіка: навч. Посібник/Т. Сущенко. — К.: ІСДО, 1996. — 144 с.
12. Тиханова С. В. Формирование ценностных ориентаций подростков в деятельности детских общественных объединений: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01/Тиханова Светлана Владимировна. — Челябинск, 1999. — 163 с.
13. Точка зрения: Работы юных исследователей по проблемам детского движения/Отв. за выпуск И. Калининна. — Сб.1. — Новосибирск: ООО «Немо Пресс», 2006. — 99 с.
14. Фернхем А., Хейвен П. Личность и социальное поведение/А. Фернхем, П. Хейвен. — СПб.: Питер, 2001. — 368 с.
15. Цепелев В. Н. Детская организация как средство формирования социально-приемлемой жизненной позиции подростка: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01./Цепелев Вячеслав Николаевич. — Йошкар-Ола, 2004. — 236 с.
16. Чернета С. Ю. Організаційно-педагогічні умови соціалізації підлітків у неформальних молодіжних об'єднаннях: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05./Чернета Світлана Юріївна. — К., 2006. — 219 с.
17. Рожков М. И. Педагогическое обеспечение работы с молодежью/М. И. Рожков. — Юногогика. М.: Владос, 2008. — 264 с.

1.2. Сучасні моделі організації соціального виховання дітей у дитячих об'єднаннях

Як важливий фактор соціальних трансформацій, виховання визначає основу розвитку та життєдіяльності суспільства. Трактування поняття «соціальне виховання» сучасними дослідниками дає можливість з'ясувати роль дитячих об'єднань у процесі соціального виховання.

Діяльність сучасних дитячих об'єднань характеризує їхня гуманістична спрямованість з урахуванням інтересів і потреб дітей, добровільністю вибору дитиною об'єднання та участі у його діяльності. У соціальній педагогіці дитячі об'єднання виступають суб'єктами соціального виховання, в яких створюються умови для відносно контрольованої соціалізації особистості. Будучи базовою категорією соціальної педагогіки, водночас соціальне виховання дітей у дитячих об'єднаннях передбачає створення умов для їх відносно цілеспрямованого розвитку і духовно-ціннісної орієнтації (А. Мудрик). Зазначимо, що в дитячих громадських об'єднаннях у процесі соціалізації створюються умови для: а) адаптації людини до суспільства та залучення особистості до світу культури; б) сприяння індивідуальному розвитку та духовно-ціннісній орієнтації особистості, в) автономізації, самоствердження, самоактуалізації особистості, г) готовності до соціальних дій, реалізації особистісних ресурсів у різних сферах діяльності.

Так, О. Безпалько розуміє соціальне виховання як «створення умов та заходів, спрямованих на оволодіння і засвоєння підростаючим поколінням загальнолюдських і спеціальних знань, соціального досвіду з метою формування у нього соціально позитивних ціннісних орієнтацій». У першому українському навчальному посібнику з соціальної педагогіки та соціальної роботи (Л. Коваль, І. Зверева, С. Хлебик) соціальне виховання визначено як «система соціально-педагогічних, культурних, сімейно-побутових та інших заходів, спрямованих на оволодіння та засвоєння дітьми та молоддю загальнолюдських та спеціальних знань, соціального досвіду з метою формування у них сталих ціннісних орієнтацій та адекватної соціально спрямованої поведінки».

Ми розуміємо соціальне виховання у дитячих об'єднаннях як цілеспрямовану, педагогічно організовану взаємодію дорослих з дітьми та дітей одне з одним, під час якої відбувається позитивна зміна мотиваційно-ціннісної спрямованості особистості дитини, відбувається формування загальнолюдських цінностей та ціннісних орієнтацій особистості; об'єктивується можливість передати дітям соціально значимі для конкретного дитячого об'єднання знання, норми, способи поведінки; розвивається зацікавленість дітей у реалізації соціально-значущих дій, бажання та можливість активно діяти; набути соціального досвіду.

Модель «Об'єднання, організація соціальної дії»

Таку модель застосовують у діяльності дитячі об'єднання, які створювались однодумцями для вирішення певної соціальної проблеми. Часто має місце виникнення організації «навколо проблеми», діти об'єднуються, щоб її вирішити. Існують дитячі об'єднання, основною діяльністю яких є соціальні дії: допомога дітям-сиротам, літнім людям, довкіллю тощо. Наприклад, всеукраїнська організація «Служіння заради миру» головною своєю справою вважає служіння людям, які потребують допомоги; екологічний клуб «Край» (Тернопільська область), «Зелена країна» (Донецька область), Всеукраїнська дитяча спілка «Екологічна варта» об'єднали дітей саме для соціальних спільних дій на захист довкілля.

Така модель є успішною для досягнення мети соціального виховання, адже вся система роботи таких організацій, зміст і форми підпорядковані соціально значущим справам, під час яких передача знань від дорослого дітям відбувається найбільш ефективно.

Форми організації виховного процесу. Найбільш поширеною формою для цієї моделі є акції. Це обумовлено самою діяльністю, оскільки акція — це пролонгована, не короткочасна дія, під час якої можливе проведення декількох заходів. Акції можуть складатись з кількох етапів — освітнього, коли учасники набувають необхідні знання, етапу безпосередньої соціальної дії та освітньо-розважальних етапів, під час яких учасники у цікавій творчій формі можуть поділитись знаннями або створити творчий подарунок тій соціальній групі, на яку спрямована дія акції (конкурси малюнків, пісень тощо).

Також використовуються бесіди, диспути, дискусії, дебати, екскурсії, навчальні заняття, конкурси, ігри, акції, ярмарки тощо, які можуть проводити діти для тих, хто потребує соціальної турботи.

Модель «Соціально значущі дії як частина системи виховання»

Цю модель використовують у дитячих об'єднаннях, які вбачають у діях на користь суспільства не тільки позитивний суспільний результат, а й частину виховної системи організації. Найкраще ілюструє цю модель діяльність Федерації дитячих організацій України, яка здійснюється через реалізацію програми «Я — Родина — Батьківщина». Частиною її є соціально орієнтовані програми та справи («Повір у себе», «Лелечена добра», «Діти заради дітей», «Помагай» тощо), які допомагають дітям робити добрі справи, бути корисними.

Форми організації виховного процесу. Можуть бути дуже різними; як правило, у планах роботи організації передбачено окремі соціальні проекти, дія яких розбита на заходи, які можуть бути організовані як дорослими, так і дітьми. У дитячому об'єднанні споглядальна роль для дитини під час заходів є неможливою, дорослий працює на залучення усіх до активної дії. Часто вживається термін «операція» (наприклад, операція «Живи, дерево»).

Модель «Ми – громада»

Модель використовують здебільшого дитячі об'єднання у невеликих населених пунктах (село, селище, маленьке місто). Зміст діяльності за такою моделлю полягає в тому, що члени організації відгукуються на соціальні проблеми, які дає їм життя, почувавшись «громадою». Ціль організації може бути далекою від соціального служіння, наприклад, дитячий клуб бойових мистецтв чи об'єднання юних дослідників лісу. Але у разі наявності високої соціальної свідомості та розуміння соціально значущих справ такі об'єднання беруться за вирішення соціальної проблеми, часто без її попереднього вивчення, допомагаючи дією.

Форми організації виховного процесу. Як правило, це заходи, не пов'язані між собою внутрішньою логікою, але від того не зменшується ні користь, ні виховний ефект. Виховні можливості цієї моделі дуже великі, при позиціонуванні «Ми – громада» з'являється впевненість у власних силах, у позитивному результаті колективної справи. Характерними ознаками є творча позиція дітей; їхня участь в організації дій; суспільно значуща спрямованість змісту діяльності; самодіяльність.

Попри різноманітну спрямованість діяльності дитячих об'єднань, більшість із них зорієнтована на пріоритети самоцінності особистості дитини, толерантність, відданість вищим духовним цінностям, повагу до себе та до інших, гармонію з довкіллям; особисту відповідальність за свій духовний, інтелектуальний, фізичний розвиток.

Практично всі дитячі об'єднання спрямовують свої зусилля на виконання таких виховних завдань:

- відкриття нових можливостей для спілкування з ровесниками, оволодіння навичками співробітництва та уміння працювати в одній команді;
- надання змоги отримати знання та навички, необхідні у сучасному житті;
- допомога у формуванні ціннісних орієнтацій підлітків, осмисленні себе і свого місця у житті;
- надання можливості здобуття впевненості у своїх силах;
- виховання відповідальності, гідної поведінки в ситуаціях соціального неуспіху, усвідомленого ставлення до себе та до власних ініціатив;
- оволодіння навичками співробітництва тощо.

Таким чином, цінність дитячого об'єднання полягає у:

- допомозі підлітку в пошуках надійної життєвої опори, яка ґрунтується на духовних цінностях, осмисленні себе і свого місця у житті, набутті впевненості у своїх силах;
- ствердженні почуття самоцінності та значущості;
- отриманні доступу до знань та навичок, які дозволяють набувати досвід гідної відповідальної поведінки (що регламентується статутом та завданнями дитячого об'єднання);

- набутті навичок самоаналізу, розкриття своїх можливостей, прагненні до самовдосконалення;
- забезпеченні досвіду різноманітної діяльності, можливостей випробувати власні сили, навчитися справлятися із ситуаціями неуспіху;
- ролевих розстановках всередині дитячого об'єднання, де підліткам надається можливість самостійної, ініціативної діяльності, співкерівництва;
- наявності дорослих лідерів, здатних повести за собою інших.

Дитячі організації та об'єднання виступають «школою життя», в якій підлітки мають можливість набутти досвіду різноманітної діяльності, а виховання здійснюється через конкретні справи.

Список використаної літератури

1. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях: навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів/М-во освіти і науки України. Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. — К. : Центр навч. літ., 2003. — 139 с.
2. Детское движение: словарь-справочник/сост. и ред. Т.В. Трухачева, А.Г. Кирпичник. — М., 2005. — Издание 2-е, перераб. и доп. — 544 с.
3. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери/[Безпалько О.В., Петрович Ж.В. та ін. за заг. ред. І.Д. Звереві]. — Київ, Сімферополь : Універсум, 2012. — 536 с.
4. Мудрик А. Социальная педагогика: учеб. для студ. педвуз. — М. : Изд. центр «Академия», 1999.— 184 с.
5. Мудрик А.В. Социальная педагогика: учеб. для студ. пед. вузов/под ред. В.А. Слостенина. — М. : Академия, 2000. — 200 с.
6. Соціальна педагогіка/Соціальна робота: навч. посіб./Коваль Л., Зверева І., Хлебик С. — К. : ІЗМН, 1997. — 390 с.
7. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників/за заг. ред. А.Й. Капської, І.М. Пінчук, С.В. Толстоухової. — К., 2000. — 260 с.
8. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія/за ред. І.Д. Звереві. — К., 2008. — 336 с.

1.3. Дитячі об'єднання — учасники експериментального дослідження

ВСЕУКРАЇНСЬКА ДИТЯЧА СПІЛКА «ЕКОЛОГІЧНА ВАРТА»:

«Ми — діти України. Нас об'єднали три кольори: синій, що символізує чисте небо та прозорість джерел, жовтий — багатство ланів і щедрість Сонця, зелений — колір життя» — під таким гаслом Всеукраїнська дитяча спілка «Екологічна варта» вже п'ятнадцять років об'єднує дітей, підлітків, молодь, які віддають силу своїх маленьких долонь на захист довкілля.

Сьогодні «Екологічна варта» об'єднує 40000 дітей, які активно долучаються до розв'язання регіональних екологічних проблем.

Нині функціонує 100 міських, 125 районних та 125 сільських осередків у 350 містах і селах України.

Мета діяльності Спілки — виховання екологічно свідомої особистості через організацію цікавої екологічної роботи з дітьми та молоддю та їхню участь у дослідницькій роботі, природоохоронних акціях. Участь у діяльності організації допомагає кожній дитині усвідомити себе невід’ємною частиною безмежного різнобарвного світу, в якому ми живемо.

Діяльність ґрунтується на принципах добровільності й творчої активності.

«Екологічна варта» сьогодні — це система громадського екологічного виховання, практична дія на захист довкілля, це сорок тисяч хлопців і дівчат Буковини і Слобожанщини, Закарпаття й Криму, Київщини та Сумщини — в усіх куточках України.

«Екологічна варта» є єдиною дитячою громадською організацією на теренах України, яка виховує екологічно грамотну людину майбутнього, об’єднує дітей і молодь, які свідомо спрямовують зусилля на захист довкілля та вчать бути активними природоохоронцями.

У своїй роботі з дітьми Спілка використовує системний підхід — поєднання екологічного виховання з практичними справами, освітніми розвиваючими заходами, науково-практичною роботою, упровадженням системи самоврядування та розвитку лідерських якостей.

Чимало цікавих і корисних справ, проектів і програм є у доробку членів Спілки не лише на всеукраїнському рівні, а й у кожній обласній організації, у районах, містах і селищах.

Практична природоохоронна робота вартівців, що є важливою частиною всієї діяльності, охоплює проведення традиційних всеукраїнських заходів, спрямованих на захист довкілля, розв’язання нагальних екологічних проблем природної території або міста.

Зокрема, «Екологічна варта» разом із членами Всеукраїнської екологічної ліги проводить різні заходи у рамках акції **«Збережи ялинку»**, спрямованої на популяризацію ідеї збереження ялинових насаджень. Серед них — виготовлення і розповсюдження листівок, участь у конкурсі «Замість ялинки — зимовий букет», складання святкових букетів із вічнозеленого гілля, що створює святкову атмосферу без знищення живого дерева. Кожна обласна організація «Екологічної варти» має власні методи. Вартівці Сумщини щороку розгортають широку агітаційну роботу, закликаючи жителів міста й області не рубати ялинки задля короткочасного використання їх під час новорічних свят. Луганська обласна організація проводить моніторинг та виявляє факти нищення ялинових дерев, організовує виставки фотографій, малюнків, листівок, привертаючи увагу до проблеми. Традиційна форма діяльності «Екологічної варти» на Вінниччині — просвітницька робота, проведення уроків та позакласних заходів. Під час конкурсу вартівці мають змогу навчитись виготовляти святкові ялинкові букети під керівництвом досвідчених майстрів.

Птахи потребують турботи та допомоги взимку — це думка, з якою вартівці організовують акцію **«Наша допомога птахам»**. Серед членів Полта-

вської обласної організації вже звичною стала акція під гаслом «Підгодуй синичку зимою — вона буде вдячна тобі весною». Рівненська обласна організація проводить декаду зимуючих птахів, учасники акції ведуть фенологічні спостереження, а також виготовляють годівнички та шпаківні. Щороку діти є організаторами «Свята зустрічі птахів», де вони мають можливість більше дізнатися про перелітних птахів і взяти участь у різних конкурсах і вікторинах, які допомагають підвищити рівень власної освіти та передати знання про птахів молодшим. Завдяки заходам у рамках акції «Наша допомога птахам» діти знатимуть гордих та прекрасних птахів не з малюнків і опудал, а спостерігаючи за їхнім життям у природних умовах.

Любов до природи є одним із кращих проявів людського характеру. Чи може бути щось красивішим за квітку, що розкриває назустріч сонцю свої пелюстки, чи витонченішим за пелюстки, що тягнуться до сонця, вкриті, мов намистом, краплинами роси? Кожної весни під лісовим покривом відбувається диво — зацвітають ранньоквітучі рослини. «Екологічна варта» намагається привернути увагу дорослих до проблеми первоцвітів — рослин, занесених до Червоної книги України, яка дедалі загострюється. Щороку знищуються сотні тисяч рідкісних рослин: вже цілі регіони України не знають краси весняних провісників. Під час акції «**Первоцвіт**» вартівці проводять конкурси малюнків та екологічні вистави, розповсюджують листівки, які закликають берегти первоцвіти. Набуває поширення вирощування ранньоквітучих рослин на присадибних ділянках або біля будинку.

«**Посади своє дерево**» — під час цієї акції вартівці не лише висаджують дерева поблизу шкіл та дитячих садків, уздовж берегів річок та озер, а й разом із членами ВЕЛ допомагають закладати сади та парки.

«**Струмочок, річечка, ріка**» — акція, що привертає увагу дітей та молоді до засміченості водойм і спонукає до практичних дій для розв'язання цієї проблеми.

Практична природоохоронна робота обов'язково повинна мати вагомий результат. Для «Екологічної варти» це — алеї дерев, квітучі сади та парки, можливість напитися чистої джерельної води з доглянутого джерела та відпочити на чистому березі річки, незаймані галявини первоцвітів у лісі та спів пташок навесні. Необхідно берегти природне різнобарв'я та красу природи разом із вихованням відповідальності кожного.

Члени ВДС «Екологічна варта» здійснюють проект «**Прибери планету**», присвячений проблемі побутового забруднення, у рамках якого проводять просвітницьку роботу, моніторинг несанкціонованих сміттєзвалищ; стало традиційним прибирання території лісопаркових зон, прибережних смуг.

Спілка ініціювала проведення **Екологічного форуму дітей та молоді України**, учасники якого представляють кращі практики формування досвіду громадянської поведінки шляхом залучення кожного до реальної участі у природоохоронній роботі, розглядають питання участі дітей та молоді у розв'язанні екологічних проблем. Метою форуму є виховання юнаків і дівчат справжніми патріотами держави, які у майбутньому будуть здатні

приймати життєво важливі для суспільства рішення; залучення їх до реальної участі у природоохоронній роботі та до науково-дослідної діяльності, формування лідерських якостей у юних громадян.

Члени «Екологічної варти» постійно здійснюють активну науково-дослідну роботу: проводять численні конференції та круглі столи, організують екологічні експедиції. Організація підтримує дітей, які спрямували свої зусилля на пошук нових методів розв'язання екологічних проблем довкілля та розроблення природоохоронних проєктів.

Проведення **Всеукраїнського конкурсу-захисту екологічних проєктів** — ще один крок на шляху до виявлення здібних до наукової роботи дітей серед учнівської молоді. Метою цього конкурсу є системне залучення молоді до науково-дослідної діяльності у громадській організації, творчі змагання учнівської молоді, практична допомога у розв'язанні регіональних екологічних проблем. Проєкти вартівців висвітлюють регіональні проблеми та містять цікаві конкретні пропозиції щодо захисту довкілля.

«Школа лідера-еколога» була створена для розвитку особистості дитини та набуття нею практичних навичок для громадської природоохоронної роботи. Такі школи працюють в обласних і районних центрах, у шкільних осередках «Екологічної варти». Складові «Школи лідера-еколога»:

- формування лідерських якостей;
- розвиток умінь та навичок здійснювати пропагандистську та практичну природоохоронну діяльність;
- участь у конференціях, тренінгах, програмах екологічного спрямування;
- розроблення та захист практичних проєктів, спрямованих на поліпшення стану довкілля.

«Екологічна варта» — це виховання у колективі, у стосунках між собою, передача знань молодшим, навчання однодумців. Для формування екологічної культури молоді, залучення дітей і підлітків до природоохоронного руху, пошуку та підтримки талантів, розвитку нових творчих напрямів діяльності молоді проводиться щорічний Всеукраїнський фестиваль екологічної творчості «Свіжий вітер», участь у якому беруть вартівські шкільні екологічні театри.

Всеукраїнський конкурс «Мій голос я віддаю на захист природи» має номінації, в яких можуть проявити себе і діти, і дорослі: це — екологічний плакат, малюнок, вірш, екологічні твори, урок екології, фотографії тощо.

Організація та проведення екологічних конкурсів і вікторин, семінарів-тренінгів, екологічних екскурсій, створення екологічних клубів, центрів, творчих майстерень — невід'ємна частина діяльності «Екологічної варти».

Важливими напрямками роботи є також оперативне, якомога масштабніше поширення інформації про екологічні проблеми, еколого-пропагандистська діяльність, популяризація екологічного світогляду молоді. До акцій на захист довкілля вартівці розповсюджують листівки, виготовлені власно-

руч, активно працюють із засобами масової інформації — вартівські конкурси організують спільно з всеукраїнськими радіопрограмами, створюють власні освітні програми та висвітлюють діяльність у журналах і газетах.

Серії книжок «Екологічна освіта і виховання» та «Природоохоронні акції» стають у пригоді у вчителю, і молодому лідеру-екологу, адже вони містять сценарні плани уроків екології, позакласних заходів, рекомендації щодо проведення практичних природоохоронних акцій, екологічні ігри, які використовують вартівці й під час проведення уроків, і в позашкільній діяльності. Координаторами «Екологічної варти» є активні педагоги-практики, які беруть участь у підготовці статей, нарисів, екологічних збірок.

Дбайливе ставлення до природи рідного краю виховується і безпосередньо в природі. Організація започаткувала літні екологічні табори, де відпочинок поєднується з науковими дослідженнями, практичними природоохоронними заходами, творчою роботою дітей.

У Навчально-тренінговому центрі «Екологічна варта» на Кримському узбережжі щороку оздоровлюються та проходять цікаве екологічне навчання близько тисячі дітей. Програма охоплює науково-дослідну роботу, тренінги, екологічні розвивальні ігри, експедиції та екскурсії.

Співпраця з державними установами та громадськими організаціями сприяє об'єднанню зусиль різних секторів суспільства на захист довкілля.

«Екологічна варта» є активним учасником процесу «Довкілля для Європи» — унікального партнерства країн, міжнародних та громадських організацій регіону ЄЕК ООН.

Під час підготовки до 5-ї Всеєвропейської конференції міністрів охорони навколишнього середовища «Довкілля для Європи» (Київ, 2003 р.) представники «Екологічної варти» працювали у складі Національного організаційного комітету, брали участь у розробленні проектів документів, програми заходів. Під час цієї важливої події відбулась презентація кращих вистав екологічних театрів.

Надзвичайно важливою є позиція ВДС «Екологічна варта» з пріоритетних питань порядку денного 6-ї конференції «Довкілля для Європи» (Белград, Сербія, 2007 р.) — орієнтація на збереження біорізноманіття, на впровадження стратегії освіти в інтересах збалансованого розвитку. Члени організації взяли участь у підготовці матеріалів до Белградської доповіді («Захист навколишнього середовища Європи — Четверта оцінка»), міжнародних зустрічах, роботі Європейського Еко-Форуму.

На сучасному етапі розвитку Всеукраїнська дитяча спілка «Екологічна варта» ставить такі завдання:

- формувати екологічний світогляд молодих громадян України;
- брати активну участь у процесах упровадження освіти для збалансованого розвитку;
- розробляти і впроваджувати нові форми природоохоронної роботи;

- сприяти реалізації Програми громадської підтримки молоді, яка опікується проблемами довілля.
- У своїй діяльності організація вважає пріоритетним:
- проведення практичних природоохоронних акцій у поєднанні з просвітницькою роботою;
- активізацію роботи з дітьми та молоддю, які проживають у сільській місцевості;
- розвиток благодійницької роботи, залучення до природоохоронних заходів дітей із функціональними обмеженнями та особливими потребами;
- співпрацю з державними установами, освітніми закладами, ЗМІ, дитячими об'єднаннями та організаціями екологічного спрямування.

Всеукраїнська дитяча спілка «Екологічна варта» досліджує проблеми довілля і намагається знайти найефективніші шляхи для їх розв'язання. Екологічне виховання у організації здійснюють так, щоб дати можливість кожній дитині взяти участь у різноманітних, обов'язково практичних, природоохоронних заходах.

Луганська обласна дитяча громадська організація «Лугарі»

Луганська обласна дитяча громадська організація «Лугарі» (далі ЛОДГО «Лугарі») заснована 14 жовтня 2002 року за рішенням обласної ради, загальна кількість членів — 135 тис. чол. Сьогодні ця організація діє на базі загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів відповідно до програми «Луганщина — світанок України, а ми його майбутнє — «Лугарі».

Метою «Лугарів» є організація діяльності, спрямованої на реалізацію та захист прав й інтересів її членів, формування громадської й соціальної активності підростаючого покоління, виховання патріотів України, підтримка дитячих ініціатив, забезпечення психолого-педагогічних умов для особистісного розвитку школярів у позаурочний час.

Цільовою групою організації є діти віком від 6 до 17 років, яких об'єднують у «грайликів» (від 6 до 10 років), «знавців» (від 10 до 13 років) та «майстрів» (від 13 до 17 років). Її структуру становлять первинні організації та відділення, які створюються на основі об'єднання дітей за інтересами в навчальних закладах або за місцем проживання в кількості не менше трьох осіб. Міські та районні відділення утворюються з первинних організацій загальноосвітніх і позашкільних закладів за місцем проживання та керуються положеннями статуту ЛОДГО «Лугарі». Організація налічує 31 відділення, які діють у містах і районах Луганської області, мають свою програму, атрибути та власну назву: «Чарівна країна» (Попаснянський р-н), «АУШАР» (Антрацитівський р-н), «Дивосвіт» (м. Северодонецьк), «Лідер» (м. Краснодон), «ТИКСУМ» (м. Рубіжне) тощо (рис. 1.1).

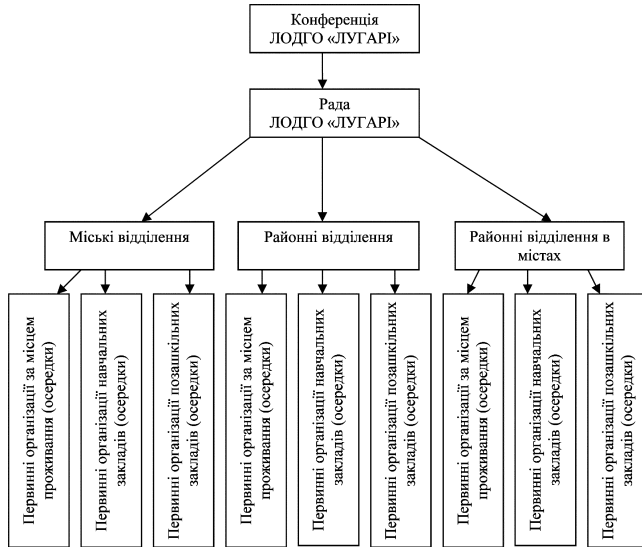

Рис.1.1. Структура Луганської обласної дитячої громадської організації «Лугарі».

Символом обласного громадського дитячого об'єднання є емблема із зображенням долоні та спіралі на ній, що означає відкритість до сприйняття знань, умінь, навичок, спілкування та співпраці. Червоний колір означає активність і цілеспрямованість, зацікавленість у вирішенні життєвих проблем, що і є головним завданням, яке реалізується через конкретні напрями – дороги, які виступають променями долоні. Блакитний і жовтий кольори емблеми підкреслюють національно-патріотичну спрямованість об'єднання (рис. 1.2).

Рис. 1.2. Емблема Луганської обласної дитячої громадської організації «Лугарі».

ЛОДГО надає право колективного членства дитячим об'єднанням, клубам, колективам навчальних закладів, які визнають її програму та Статут, беруть участь у діяльності організації. Рішення про прийом у колективні члени здійснюється загальними зборами первинної організації за наявності рішення компетентного органу колективного члена.

Організація «Лугарі» діє за дев'ятьма напрямами – «дорогами», яких всього дев'ять: Дорога до роду, Дорога до творчості, Дорога пізнання світу,

Дорога до Вітчизни, Дорога до знань, Дорога здорового способу життя, Дорога до вершин, Дорога добра, Дорога майстрів. Дитина може обрати одну або кілька доріг. Кожні три роки вихованець змінює свій статус, долаючи нову сходинку, що супроводжується відкритим заходом «Перехрестя», де сходиться кілька доріг.

Дороги, як напрямки діяльності, мають окремі програми для «грайликів», «знавців», «майстрів», де визначено мету, завдання та зміст роботи, спрямовані на розвиток в особистості життєвих умінь і навичок.

Напрями діяльності обласної дитячої громадської організації «Лугарі»

Дороги розвитку «грайликів»

Дорога до роду. Формування сімейних цінностей, зв'язок поколінь.

Мета: розвиток навичок соціально значущої діяльності, інтересу до історії своєї родини, формування моральних цінностей та ідеалів, культурних традицій, етичних норм, виховання поваги до старшого покоління.

Дорога до творчості. *Розвиток креативних навичок, підтримка обдарованих дітей.*

Мета: розвиток творчих здібностей і навичок самостійного творчого пізнання, самоосвіти і самореалізації особистості.

Дорога пізнання світу. *Розвиток пізнавальних інтересів дітей, формування дбайливого ставлення до навколишнього середовища.*

Мета: розвиток пізнавальних інтересів дітей, інтелектуальних, ділових, комунікативних навичок активної взаємодії з навколишнім світом (із природою, іншими людьми, собою).

Дороги розвитку «знавців»

Дорога до Вітчизни. Громадянсько-патріотичне виховання.

Мета: формування моральних, емоційних та вольових якостей світогляду членів дитячої громадської організації.

Дорога до знань. *Розвиток інтелектуальних здібностей, підтримка обдарованих дітей.*

Мета: стимулювання інтересу та мотивації до самоосвіти, підвищення рівня активності й самостійності, розвиток навичок аналізу власної діяльності.

Дорога здорового способу життя. *Формування стійкого позитивного ставлення до власного здоров'я та до здоров'я нації.*

Мета: розширення та систематизація знань про здоровий спосіб життя; формування превентивних умінь і навичок, профілактика негативних явищ у дитячому середовищі, підвищення культури здорового способу життя.

Дороги розвитку «майстрів»

Дорога до вершин. Формування лідерських умінь та навичок.

Мета: стимулювання пізнавального інтересу школярів, формування активної життєвої позиції та виховання нової суспільно-політичної еліти, підвищення політичної культури юнаків та дівчат, розвиток аналітичного мислення та організаторських здібностей підлітків.

Дорога добра. Волонтерська робота.

Мета: розвиток толерантного ставлення до соціально незахищених верств населення, стимулювання розвитку творчого потенціалу молоді, виховання патріотизму та національної самосвідомості.

Дорога майстрів. Профорієнтаційна робота.

Мета: розвиток пізнавальних інтересів підлітків у сфері профорієнтаційної роботи, мотивація до свідомого вибору майбутньої професії, розвиток трудових та організаційних навичок.

Діяльність ЛОДГО «Лугарі» має на Луганщині значний авторитет серед дітей та учнівської молоді. Свій вибір вони мотивують тим, що зміст діяльності організації більше за інші подібні утворення враховує їхні потреби, інтереси та орієнтований на вирішення особистісних проблем. При цьому слід зазначити, що у своєму виборі члени організації орієнтувались на поради насамперед ровесників, а не батьків і педагогів, що пояснюється віковими особливостями, тяжінням до соціальних контактів із однолітками, а також і тим, що сьогодні школа, «яка, як правило, ґрунтується на принципі заохочення лише навчальних успіхів», не вирішує проблему самовираження інших пластів особистості.

З метою координації та методичного забезпечення діяльності міських, районних дитячих осередків ЛОДГО «Лугарі» створено Луганський обласний центр розвитку дитячого руху, директором якого є Д. М. Мірошніченко.

Провідною ідеєю центру є думка про те, що кращий спосіб поліпшити суспільство — стати його частиною, із зацікавленістю сприймати усе, що відбувається навколо. Завданнями центру є:

- надання організаційної, методичної та практичної допомоги у розвитку дитячого руху на Луганщині;
- об'єднання зусиль дитячих колективів та громадських інституцій у вихованні підростаючого покоління;
- створення умов для самовираження особистості, підготовки дітей до самостійного життя у суспільстві;
- виховання патріотів Батьківщини, творців суспільства нового типу, спрямованого на розбудову майбутнього України;
- створення умов для розвитку ініціативи, творчості, організаторських здібностей, інтелектуальної та політичної еліти Луганщини;
- виявлення, розвиток і підтримка юних талантів, стимулювання творчого самовдосконалення.

Криворізька міська дитяча громадська організація «КОЛО Веселки»

Організацію створено **25 травня** 1993 року. **КОЛО** — це Кмітливність, Оптимізм, Лідерство, Обдарованість. Девіз: **«За Батьківщину, добро, справедливість».**

Криворізька міська дитяча організація є самостійною, незалежною, добровільною, неполітичною, неприбутковою організацією.

На сьогодні чисельний склад організації становить 9400 дітей та дорослих (відповідно до Статуту).

Основною метою організації є здійснення діяльності, спрямованої на реалізацію та захист прав, інтересів її членів, формування громадської та соціальної активності зростаючого покоління Криворіжжя, підтримка ініці-

атив дитячих громадських організацій, розвитку здібностей підростаючого покоління, задоволення та захист спільних інтересів, участь у вихованні дітей на пріоритетах загальнолюдських цінностей, популяризація демократичних навичок діяльності, національних традицій.

Основні завдання:

- надання практичної допомоги у запровадженні дитячого руху в місті;
- створення умов для самовираження особистості, підготовка дітей до самостійного життя у суспільстві; виховання патріотів Батьківщини, творців майбутнього нашої держави, міста;
- розвиток ініціативи, творчості, організаторських здібностей, підтримка юних талантів, стимулювання їхнього творчого самовдосконалення.

Первинні осередки діють на базі закладів освіти, позашкільних закладів. Більшість керівників первинних громадських структур – освітяни. Тому за штатним розкладом методисти-координатори ЦДЮТ координують роботу та співпрацю дитячих осередків районів. Кожного року проходить переклик громадських дитячих об’єднань, членів «КОЛО Веселки», «Нас об’єднала веселка» (рис. 1.3).

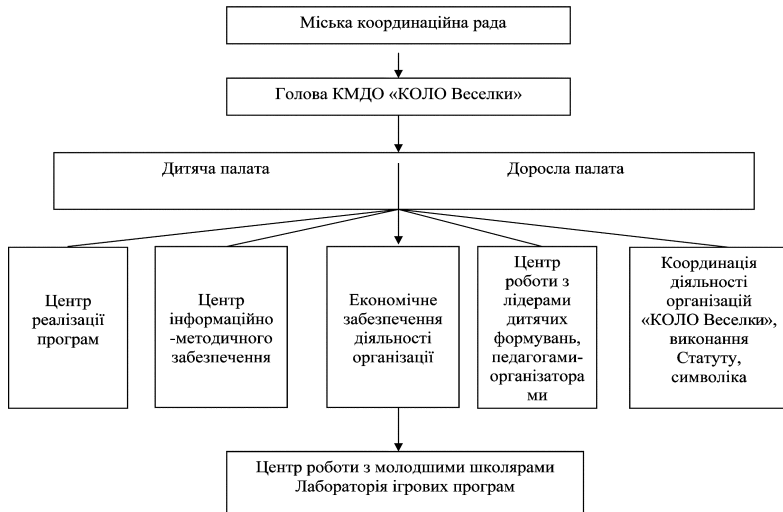

Рис. 1.3. Структура КМДО «КОЛО Веселки»

Найвищим органом КМДО «КОЛО Веселки» є звіт, який скликається один раз на п’ять років. Між зльотами діє Велика координаційна рада – керівний та виконавчий орган міського громадського об’єднання. Велика рада складається з двох палат:

- дитяча палата – постійно діючий збір, який збирається один раз на рік;
- доросла палата – пленум, що збирається раз на рік.

Дитяче громадське об'єднання за своєю сутністю є організованою системою виховного впливу однолітків один на одного і посередником між світом дитинства та світом дорослих, створює умови для гармонізації досвіду особистих і колективних відносин. Найголовніша ознака дитячої громадської структури — самоврядування, яке сприяє розвитку демократичної культури, формує навички громадського спілкування та діяльності, сприяє вихованню громадянських, патріотичних якостей дитини, відчуття залученості до вирішення міських проблем.

Первинні дитячі громадські формування, що входять до складу Криворізької міської дитячої організації «КОЛО Веселки», різноманітні за своїм устроєм, видами органів дитячого самоврядування, програмами, ритуалами тощо. Найпоширеніші з них традиційні дитячі громадські організації (піонерські дружини), якими керують ради (штаби, парламенти), в яких існують чіткі структурні норми, закони, системи дитячих доручень, справ.

Дорослі, які є членами дитячих громадських організацій, доповнюють зміст їхньої діяльності суспільним, громадським, виховним змістом. На рівних, партнерських засадах вони допомагають дітям оволодіти соціальним досвідом, навчившись обирати адекватні засоби взаємодії зі світом, формувати систему світогляду, вибору цінних життєвих орієнтацій.

Діти і дорослі перебувають поряд, беруть на себе відповідальність за спільну справу, спілкуючись, допомагають один одному знаходити шлях до цікавого і корисного.

Дорослі передають в ігровій формі свій досвід, свої вміння дітям. Цим створюють цікаву систему-подання додаткових до шкільних знань, навичок організації у життєвому просторі.

Розуміючи необхідність формування у дітей активної громадянської позиції, вирішення проблем, що виникають у їхньому житті та діяльності, підтримуючи в місті дитячий рух, голова Криворізької міської дитячої організації «КОЛО Веселки» та начальник Управління освіти і науки міста склали угоду про те, що готові співпрацювати в реалізації міської Програми розвитку дитячих та молодіжних організацій у місті (рис. 1.4).

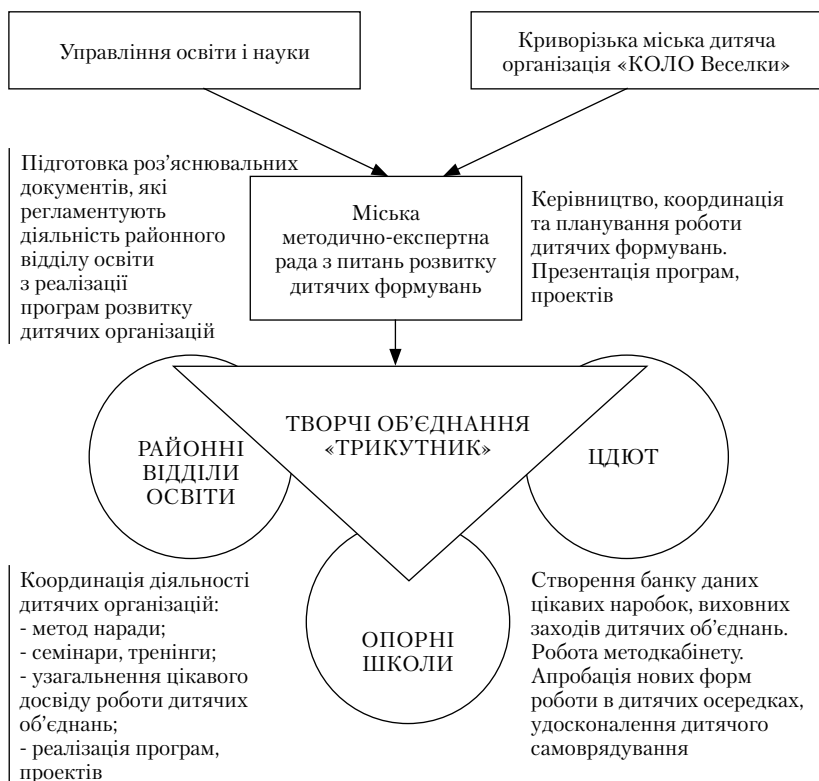
Дитяча організація здійснює діяльність за програмою Федерації дитячих організацій України «Я — Родина — Батьківщина».

Веселкові програми-орієнтири побудували варіативний простір діяльності організації, об'єднань різного структурного рівня, різних традицій і напрямів, тому дуже органічно поєднуються з виховною роботою навчальних закладів міста.

Дитячі об'єднання використовують найрізноманітніші форми, методи і засоби розвитку та виховання загальнолюдських цінностей через реалізацію програм.

Прийняті програми-орієнтири отримали сім кольорів веселки і дають змогу вибрати справу до душі, можливість реалізувати свої здібності, проявити себе. На сьогодні кожна із семи програм живе власним бурхливим, насиченим життям, має свою історію:

- **«Червона калина»** (червоний) – вивчення історії, культури, етнографії свого народу. (Конкурс декоративно-вжиткового мистецтва «Весняні візерунки»; конкурс макетів українського подвір'я, «Українські вечорниці», експрес-ігри «Український марафон», «А я просто українка, україночка»; конкурсна гра «Червона калина»; «Козацькі розваги», інформаційні листівки «Найцікавіше про Україну»).
- **«Лідер»** (оранжевий) – розвиток організаторських здібностей, культури людських відносин. («Школа лідера»; тренінгова гра «Лідер», тематичні таборування, конкурс «Супер лідер»; конкурс «Вітівник», «Моє місто»; конкурс малюнків «Світ дитячих прав»; волонтерсь-

*Проблемні столи, обмін досвідом, обговорення експериментальних програм, майданчиків, проєктів.
 Методичні об'єднання педагогів-організаторів, заступників з виховної роботи. Тренінги, конференції, семінари, майстер-класи, таборування*

Рис. 1.4. Модель взаємодії та співпраці Управління освіти і науки та КМДО «КОЛО Веселки»

- кий рух; «Піонерський інтелектуальний коктейль», «Пресмайдан», ток-шоу «Я так думаю»; конкурс «Спасибі — ні!»; «Операція «Вожакий», «Піонери моєї Родини»; фестиваль «В кожній дитині сонце»; гра для груп-супутників «Мандрівка Веселковою країною»;
- **«Берегиня»** (жовтий) — відродження кращих традицій українського народу. (родинні свята «Бабусина скриня», «Обереги моєї родини», «Козацькому роду — нема переводу»; командна гра «Зоряний час»; «Аукціон народної мудрості», «Сходинки»; Сімейна «Книга корисних порад»).
 - **«Краю мій лелечий»** (зелений) — справи дорослих і дітей, щодо захисту природи. (Операція «Квіти моєї школи»; «Чисте місто — місто майбутнього»; фотоконкурс «Світ навколо нас»).
 - **«Повір у себе»** (блакитний) — ствердження особистості через корисні для всіх справи. (Міський фестиваль «Повір у себе»; акції «Лист другу», «Жива іграшка», «Діти заради дітей», «Діти — дітям»; конкурс казкарів, письменників, поетів «З вірою в тебе, в майбутнє, в Україну», «Саксаганочки Перлина — обдарована дитина»).
 - **«Помагай»** (синій) — підготовка до самостійної праці, набуття навичок економічного спілкування. (Операція «Турбота», «Чистодвір»; «Бізнес-вояж»; «Школа економічних знань»).
 - **«Котигорошко»** (фіолетовий) — загартування тіла й духу в ім'я захисту рідної землі, добра і справедливості. (гра-випробування «Котигорошко»; спортивні змагання «Школа здоров'я»; спеціалізоване таборування для молодших — подорож «Козачата — добрі хлоп'ята»).

Велика увага в дитячих об'єднаннях приділяється розвитку дитячого лідерського руху. Для підтримки і сприяння подальшому розвитку найталановитіших лідерів серед підлітків на базах позашкільних закладів міста проходять заняття школи «Лідер».

Адже від того, наскільки активні дитячі лідери, залежить успішність реалізації всіх планів об'єднань.

Громадська організація своїм завданням ставить виявити дітей з лідерськими задатками і створити умови для розвитку лідерства.

Отже, середовище дитячої громадської організації є для дитини полем розкриття її лідерських можливостей, розуміння свого місця у людських стосунках, виховання потреби бути корисним людям, суспільству, державі.

Цікавим є проект учнівського самоврядування Саксаганського районного дитячого об'єднання «Позиція», метою якого є навчити дітей: самоврядуванню, побудованого на демократичних принципах, вільно висловлювати свої думки, бажання, наміри; виховувати чесність та критичне ставлення до життя та самого себе, сформувати самостійність, упевненість у собі. Завданнями проекту є: навчити дітей орієнтуватися в сучасному суспільстві, розвивати комунікативність; сприяти порозумінню між учнями та педаго-

гами, демократизувати стосунки як між учнями, так і між учнями та дорослими; навчити правильно використовувати свій вільний час; допомогти дітям у виборі свого майбутнього.

У межах реалізації проекту забезпечується проведення таких заходів:

- круглий стіл «Від учнівського самоврядування до громадянського суспільства»;
- лідерська толока «Подарунок лідеру-початківцю»;
- тренінг «Лідерство — запорука успіху».

Система координаційної роботи з виявлення та розвитку лідерського потенціалу стала гарантом успішної діяльності учнівського самоврядування в навчальних закладах міста. За останні три роки міські дитячі формування дали місту плеяду яскравих прикладів лідерського руху, серед яких 11 лауреатів міської премії «Обдаровані діти — надія Криворіжжя» в номінації «Лідер».

Пріоритетним методом залучення до активного суспільного життя стало соціальне проектування, колективні творчі справи, волонтерський рух — усі ці інноваційні технології зорієнтували дитячу громадськість на проведення спеціальних оглядів і творчих конкурсів. Серед них: Програма «Супер-лідер», конкурс агітбригад «За честь, добро і справедливість»; міський заочний конкурс учнівських проєктів «Місто очима дітей», огляд-конкурс дитячих кімнат загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів, який сприяв підвищенню ролі та значення дитячих осередків в системі виховної роботи в школі.

Подальшого розвитку набуває волонтерський рух під гаслом «З любов'ю до людей», щорічна акція «З Дідом Морозом у кожен дім», «Промінь добра», «Лист другу», «Вчитель не повинен бути самотнім», «Діти дітям» об'єднує тисячі активістів цього руху. Лідери волонтерської роботи тісно співпрацюють із міським осередком Міжнародної організації Червоного Хреста.

Сучасні політичні та економічні зміни, переоцінка ідеологічних цінностей, стрімкі події щодо демократизації суспільства — поштовх до формування лідера журналістського гатунку, розвитку дитячих засобів масової інформації. У зв'язку з цим започатковано весняну прес-толоку, конкурс «Рух і час». Працюючи з дітьми, педагоги-організатори навчальних закладів міста постійно вдосконалюють свою майстерність. Важливого значення надається методичній роботі для підвищення фахового рівня педагогів-організаторів, методистів-координаторів дитячих громадських організацій (рис. 1.5).

Цьому підтвердження — ціла низка запланованих та проведених семінарів, круглих столів, тренінгів, професійних конкурсів «Зірка майстра» та «Педагог-організатор року», «Гра — справа серйозна».

У рамках Веселкового марафону дитячої творчості проводиться конкурс відеофільмів про діяльність дитячих громадських організацій «Це — я, це — ми, це — наша дитяча організація», конкурс дитячих малюнків «Світ

моїх прав», конкурсна фотовиставка «Дитячий гурт — це чудово!», «Різдвяні зустрічі у колі друзів».

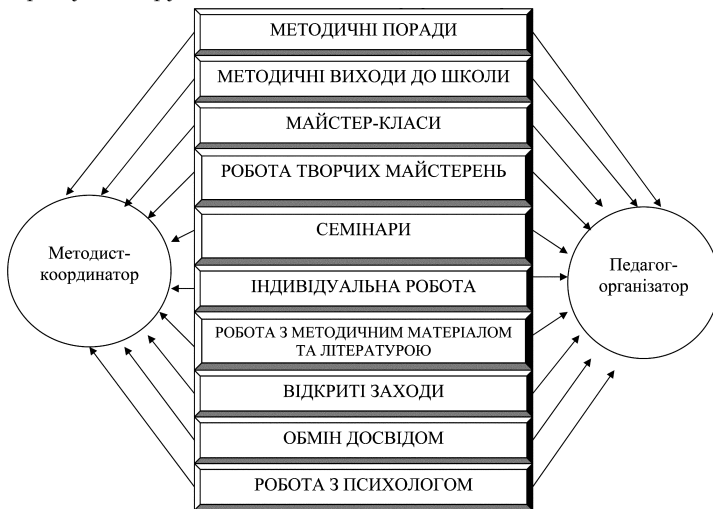

Рис. 1.5. Модель взаємодії методиста-координатора і педагога-організатора для підвищення їхнього професійного рівня

У межах програми розроблено ділову гру «Дитяче віче творців майбутнього», успішно стартував конкурс ігрових програм та масових заходів «Вітівник», учасниками якого є діти — творці цікавих дитячих ігор, ігрових програм, масовок та масових заходів.

Головним у діяльності дитячих осередків залишаються справи, які допомагають дітям оволодіти знаннями, учитись орієнтуватись у життєвому просторі творчості, набувати досвіду соціально-громадської діяльності, сприяють побудові громадянського суспільства в Україні.

Організаційно-масова робота дитячих об'єднань спрямована на пошук нових цікавих форм та заходів, інноваційних методик, залучення дітей до активної соціально-громадської діяльності, заохочення до колективних творчих справ, накопичення соціального досвіду. Активно були підтримані дитячими осередками акції та цікаві справи «Дитина без насильства».

Для активізації дитячого руху започатковано цікаві міні-проекти, курси — «Программа — справа творча», «Плануємо своє завтра», фестиваль дитячих об'єднань «Сузір'я талантів», «Різдвяні зустрічі», «У колі друзів», дитячий марафон «10 добрих справ», проект «Моє шкільне подвір'я, мій барвінковий край».

При первинних осередках у закладах освіти створено групи-супутники, які об'єднують дітей шести-десяти років.

Об'єднуються малюки в Країну Барвінкову. Основною метою діяльності груп-супутників є розвиток індивідуальних здібностей і талантів її членів, поглиблення знань з історії України через вивчення традицій, звичаїв і культури українського народу, виховання у дітей любові до природи, милосердя, віри в себе, прищеплення любові до праці.

Членами або друзями цих об'єднань можуть бути дорослі (батьки, учні старших класів), усі, хто бажає зробити життя молодших школярів цікавим та різноманітним.

Країна Барвінкова — це найрізноманітніші об'єднання молодших школярів, члени цих груп називаються барвінчатами.

У Барвінковій Країні є свої традиції, символи і атрибути. Кожен колектив має знаки відмінності — емблему, власну назву, прапорець, значки, бейджики, свої закони та обирають власні напрями. Подорожуючи країною, діти стають учасниками різноманітних конкурсів, ігор, свят, набувають нових знань, умінь, навчаються діяти спільно, турбуватися один про одного, допомагати всім, хто цього потребує.

Ефективною формою виховної роботи із молодшою ланкою дітей є гра-подорож. Вона надає можливість не тільки змістовно організувати і провести позаурочний час, але й розвинути індивідуальні здібності дитини. Досвід діяльності дитячих структур доводить пріоритетність ігрових форм у роботі з дітьми. Мета та завдання будь-якого дитячого формування дуже близькі до можливостей ігрової діяльності:

- пробуджувати у дітей інтерес до творчості, відкриття, пошуку, першості;
- розкривати лідерські здібності дітей;
- вивчати можливості, захоплення дітей;
- створювати площину рівності між дітьми, між дітьми та дорослими.

Результативність гри перспективна, тому що інформація, яку дитина отримує під час гри, знадобиться їй у майбутньому житті. Саме під час гри у дитини збагачується коло уявлень про навколишній світ, історію і традиції країни, рідного краю. Подорожують барвінчата різними країнами, іншими планетами, книгами. Гра-подорож надає великі можливості для фантазування, розвитку уяви. У подорож можна вирушити одному, удвох, групою або великим колективом. Гра — це засіб не тільки розваги, а й виховання, навчання та розвитку.

ФЕДЕРАЦІЯ ДИТЯЧИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ «ВЕСЕЛКОВА КРАЇНА ДИТИНСТВА»

Діяльність Федерації дитячих громадських організацій Херсонської області «Веселкова країна дитинства» (далі ФДГОХО) полягає в реалізації програми «Джерела Таврійського краю», яка вчить жити за законами честі і совісті, єдності слова і діла, дружби і товарищкості, доброти і милосердя.

ФДГОХО створена у 2000 році, зареєстрована 09 вересня 2005 року, є дійсним членом Федерації дитячих організацій України.

Федерація дитячих громадських організацій Херсонської області «Веселкова країна дитинства» є самостійною, незалежною, добровільною, неполітичною, неприбутковою організацією. На сьогодні її чисельність становить понад 12 тис. дітей та дорослих (відповідно до Статуту організації чисельність її є нефіксованою).

Основною метою діяльності ФДГОХО є об'єднання зусиль для добрих, корисних справ, створення умов для розвитку здібностей юного покоління, задоволення та захист спільних інтересів, участь у вихованні дітей на основі загальнолюдських цінностей, популяризація демократичних навичок діяльності, національних традицій тощо.

Протягом 10 років своєї діяльності Федерацією було реалізовано велику кількість програм.

Так, у рамках програми «Канікули» упродовж 10 років у м. Скадовську працював дитячий туристичний центр «Зорепад», в якому оздоровлено понад 5 тис. дітей, у т. ч. лідерів молодіжних та дитячих громадських організацій, обдарованих, талановитих дітей як Херсонської області, так й інших регіонів України.

Щорічно, починаючи з 2005 року, у м. Скадовську проводиться відкритий фестиваль дитячої творчості «Скадовськ збирає друзів», який теж ініційовано Федерацією та проводиться за участі Херсонського державного будинку художньої творчості.

Так, у 2010 році у зазначеному фестивалі взяли участь 24 вокальні та хореографічні колективи з восьми областей України. Конкурс засвідчив наявність обдарованих особистостей серед дітей та учнівської молоді, потенціалу хореографічних гуртків, студій, навчальних закладів, які сприяють майстерності, творчій культурі та духовному самовдосконаленню.

Традиційним став конкурс виробів з паперу «Мій паперовий друг, або У чарівному світі оригамі».

У рамках марафону дитячої творчості «Обдаровані діти — надія України» щорічно проводяться конкурси: виконавців естрадної пісні «Карусель мелодій», майстрів художнього читання «Наша земля — Україна!», конкурс дитячих відеофільмів «Дитячий гурт — це чудово», операція «Вчитель не повинен бути самотнім», травнева акція до Дня Перемоги «Дзвоники», ділова гра «Дитяче віче творців майбутнього», «Таборування лідерів», гра-випробування «Котигорошко», фестивалі «Червона калина», «Фольклор-фест», «Берегиня», фестиваль дитячих театральних колективів «Мельпоменочка» та інші.

Стали популярними започатковані ФДГОХО благодійні акції «Повір у себе», спрямовані на підтримку талановитих дітей з обмеженими можливостями; «Диво Таврії» — фестиваль дитячої творчості для дітей сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей із малозабезпечених сімей; «Сонечко в долонях», мета якого — підтримка талановитих дітей зі шкіл-інтернатів.

У межах програми «Лідер» Федерацією проводиться конкурс ігрових програм «Це чарівне слово — гра», участь в якому беруть дорослі, які творять, працюють з дітьми та молоддю; 22 роки проводиться конкурс малюнків «Акварелі райдуги».

Екологічна гра «Краю мій лелечий» розроблена, щоб виховати у дітей любов до рідного краю, екологічну культуру, усвідомлення важливості своєї ролі у перетворенні світу на краще, залучити дітей до участі в екологічних проєктах, акціях, іграх, конкурсах.

Одним із напрямків роботи Федерації також є розвиток учнівського самоврядування. Так, на сьогодні діє проєкт учнівського самоврядування Голопристанської районної дитячої організації «Веселкова республіка» «Еліта ХХІ століття», метою якого є навчити учнів самоврядування, побудованого на демократичних принципах, вільно висловлювати свої думки, бажання, наміри; виховати чесність та критичне ставлення до життя, себе, сформувані самостійність, впевненість у собі.

Також завданням проєкту є: навчити дітей орієнтуватися в сучасному суспільстві; розвивати комунікативність; сприяти порозумінню як між учнями, так і між учнями та дорослими; залучити до учнівського самоврядування учнів всіх класів кожної школи району; навчити правильно та з користю використовувати свій вільний час; допомогти дітям у виборі свого майбутнього.

У межах реалізації проєкту забезпечується проведення таких заходів:

- виставка-презентація «Ініціативи, програми, проєкти — покоління Міленіуму»;
- виставка-презентація «Нова хвиля лідерів: програма дій»;
- круглий стіл «Від учнівського самоврядування — до громадського суспільства»;
- лідерська толока «Подарунок — лідеру-початківцю»;
- ток-шоу «Який лідер потрібен сьогодні дитячій організації і чого йому варто було б навчатися»;
- реалізація тренінгових програм «Лідер», «Лідерство — запорука успіху», «Імідж лідерів»;
- конкурс на кращу модель самоврядування у творчих об'єднаннях;
- проведення дослідження «Твоя участь в учнівському самоврядуванні».

Федерація має високий творчий, організаційний потенціал, щоб реалізовувати міжнародні програми і конкурси, а головне — велике бажання навчатися нових практик, обмінюватися та передавати накопичений досвід, розвиваючи чи підтримуючи спільні європейські проєкти.

Свята, фестивалі, змагання, конкурси, ігри, тренінги, самоврядування, школи дитячої майстерності, акції дитячої допомоги, милосердя свідчать про значний позитивний та корисний досвід Федерації в роботі з дітьми,

молоддю та дорослими заради підростаючого покоління як нашої держави, так й інших країн.

Усі заходи, які проводяться Федерацією, завжди відбуваються за підтримки органів виконавчої влади (управлінь облдержадміністрації: освіти і науки, у справах сім'ї, молоді та спорту, із питань внутрішньої політики та зв'язків із громадськістю), спільно з постійними партнерами організації: Херсонським державним будинком художньої творчості, Херсонським Центром європейської інформації, Державним підприємством «Херсонський центр туризму», Херсонською обласною громадською організацією «Фрьобельтовариство» при Херсонському державному університеті та іншими.

Розділ 2. **ТЕХНОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ З ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДНОЇ ПОЗИЦІЇ ПІДЛІТКІВ У ДИТЯЧОМУ ОБ'ЄДНАННІ**

2.1. **Зміст модулів та методика формування світоглядної позиції**

Формування світоглядної позиції підлітків є важливою та одночасно складною науково-педагогічною проблемою. Зважаючи на специфіку діяльності дитячих об'єднань і сутність означеної проблеми, наша увага зосереджується на таких складових формування світоглядної позиції підлітків в умовах дитячого об'єднання:

- формування картини світу підлітків;
- довірливе ставлення до однолітків як складова світоглядної позиції підлітка в дитячому об'єднанні;
- справедливе ставлення до однолітків як складова світоглядної позиції підлітків у дитячому об'єднанні;
- почуття власної гідності як складова світоглядної позиції підлітків у дитячому об'єднанні;
- адекватна самооцінка як складова світоглядної позиції підлітка в дитячому об'єднанні;
- участь підлітків у прийнятті рішень в дитячому об'єднанні як прояв їхньої світоглядної позиції;
- соціальна активність підлітка у дитячому об'єднанні;
- формування екологічного світогляду підлітків як складової світоглядної позиції.

Формування світоглядної позиції підлітків в дитячому об'єднанні полягає у системно-цілісному співвідношенні «світ — людина» і «людина — світ».

Відтак нами було розроблено і направлено для апробації в дитячих об'єднаннях варіативно-модульну програму **«Підліток і світ: світоглядна позиція»**, яка складається з тематичних варіативних модулів (модуль — структурно-функціональний блок) із певним набором формувальних впливів. Розроблюючи програму, ми виходили з того, що у період підліткового віку особистісний розвиток підлітків інтенсифікується крізь призму інтенцій щодо опанування двох світів: багатоманітності соціального простору загалом і спрямованості особистісної рефлексії до свого внутрішнього інтимного світу.

Основні засадничі принципи програми:

- формування ціннісного ставлення підлітка до соціального середовища з повагою до принципів, обов'язків, колективної та власної відповідальності (виховання культурної, компетентної особистості, здатної діяти у соціальному просторі прав і обов'язків);

- формування світоглядної позиції підлітка через взаємодію з педагогом, ровесниками, у результаті перетворювальної діяльності, реалізації спрямованої рефлексії щодо формування ціннісних ставлень і власної позиції, що забезпечує рух від ситуативного до усвідомленого вибору шляхом визнання цілеспрямованої зміни у своїй позиції, до самовизначення на основі гуманістичних цінностей, норм та правил поведінки, яка відбувається завдяки переходу знань у сферу переконань;
- формування світоглядної позиції та соціальне зростання підлітка можливі за умови його ціннісного ставлення до себе та інших, мотивації на розширення знань, прагнення досягнення успіху, власних здобутків і реалізації домагань на визнання в соціальній і особистісно значущій діяльності, надання особистісної свободи за обов'язкового виконання ustalених для всіх вимог;
- формування у підлітків ціннісного усвідомленого ставлення до свого минулого, теперішнього і майбутнього, історії своєї країни і людства загалом;
- формування соціального мислення підлітків, репрезентації навичок, розвитку здібностей ставити питання і вирішувати проблеми крізь призму світоглядних позицій;
- створення розвивального виховного простору з можливістю реалізації цілеспрямованого міжособистісного різнорівневого впливу в умовах діалогічної суб'єктної взаємодії, розвитку навичок особистісного зростання у вирішенні соціальних проблем.

Запропонована програма дає керівникам змогу варіативно, зважаючи на необхідне, творчо підходити до діяльності з формування світоглядної позиції підлітків у конкретному дитячому об'єднанні з урахуванням їхніх інтересів, домагань, очікувань, розвитку особистісних якостей. Зазначені формувальні впливи можуть бути використані в організації виховної роботи у дитячому об'єднанні.

Виходячи з цього, реалізацію розробленої варіативно-модульної програми передбачено в трьох площинах:

1. Організація процесів пізнання, виховання та розвитку особистості в дитячому об'єднанні (уведення до змісту виховної діяльності тематичної складової, апробація модулів програми «Підліток і світ: світоглядна позиція»).
2. Моделювання системи самоорганізації та життєдіяльності дитини в умовах дитячих об'єднань (індивідуальна стратегія розвитку, система роботи дитячого об'єднання з формування світоглядної позиції підлітків).
3. Соціальні ініціативи та соціально значуща діяльність дитячого об'єднання (практико-орієнтована реалізація проблеми).

Доцільними було визначено такі модулі:

Модуль «Я» – у Світі»

Тема: «Моральні засади виховання світоглядної позиції підлітків у дитячому об'єднанні»

6 тематичних занять (11 год.): «Я»-фізичне», «Я»-психічне», «Я»-духовне», «Я»-соціальне», «Я»-ідеальне. Гуманістичний ідеал – шлях до себе кращого», «Моральність – реальний стан моральної свідомості особистості». Заняття містять різні форми і методи: міні-лекції, інформаційні повідомлення, дискусії, вправи, міркування та обмін думками, програвання ситуацій, вправи-тренінги, тести, мозкові штурми, рольові ігри, робота в групах і презентація результатів спільної роботи в групах.

Модуль «Підліток і образ «Я»

Тема: «Виховання у підлітків дитячого об'єднання власної гідності»

Тренінг «Виховання власної гідності підлітків». Тренінг складається зі вступної бесіди «Почуття власної гідності»; 3-х блоків, кожен з яких охоплює 5 занять: **Блок I. Образ «Я». Я та інші** (Заняття 1. Пізнаю себе. Заняття 2. Мої слабкі та сильні сторони. Заняття 3. Формула любові до себе. Заняття 4. Я в очах інших людей. Заняття 5. Мої права та права інших людей); **Блок II. Мотивація досягнення** (Заняття 1. Мотиви моїх вчинків. Заняття 2. Підтримувати себе. Заняття 3. Бути кращим. Заняття 4. Життя за власним вибором. Заняття 5. Мій стандарт якості); **Блок III. Саморегуляція поведінки** (Заняття 1. Маніпуляції та захист від них. Заняття 2. Протистояння впливу. Заняття 3. Техніки впевненого захисту власної позиції. Заняття 4. Упевнена поведінка. Заняття 5. Самоконтроль); **ключний круглий стіл «Я – гідна людина».**

Тривалість кожного заняття: 1-1,5 год. Кожне заняття містить різні форми: ігри, дискусії, тести, презентації тощо.

Дискусійний клуб. Передбачає 5 тематичних засідань (1. *Що таке власна гідність?* 2. *Гідність – це якість, з якою народжуються, чи яку можна виховати?* 3. *Якою повинна бути людина, наділена почуттям власної гідності?* 4. *В чому різниця між гідністю і самолюбством?* 5. *Чи кожна людина гідна поваги?*). Тривалість одного засідання – 1 год.

Модуль «Підліток та інші люди»

Тема: «Формування довірливого ставлення до однолітків»

1. Тренінг «Гармонізація довірливого ставлення до себе та іншого у підлітків»

Концепція тренінгу – гармонізація ставлень опосередковано через формування довіри до себе та до іншого. Методи, що використовуються під час проведення тренінгу: елементи казкотерапії з імпровізацією, ігри на розвиток навичок спілкування, вправи з елементами медитативних технік, елементи психодрами.

2. Тренінг довіри для підлітків «Жити у мирі з собою та іншими»

Тренінг складається з трьох проблемних блоків:

1. Поняття довіри.

Мета: ознайомити з поняттями «довіра», «недовіра», «кордони довіри».

2. Довіра до себе та учасників групи.

Мета: сприяти усвідомленню багатоманітності проявів особистості кожного у груповій взаємодії; розвиток здатності до самоаналізу, самопізнання, навичок ведення позитивного внутрішнього діалогу про себе самого; підвищення самооцінки через позитивний зворотний зв'язок та підтримку групи.

3. Довіра до інших.

Мета: навчання комунікативним навичкам, що зміцнюють соціальні зв'язки; розвиток соціальної уваги, довіри, вміння вислухати іншу людину, здатності до емпатії, співчуття, співпереживання; навчання міжкультурному розумінню та толерантній поведінці; навчання конструктивним способам виходу з конфліктних ситуацій, вираженню своїх почуттів та переживань без конфліктів та насилля.

3. Цикл бесід з дорослими лідерами «Міфи та реальність довіри та недовіри» з елементами гри Г. Томпсона та П. Пірса «Роль довіри та недовіри в командній роботі».

4. Організація «Ярмарку знань» для створення карти компетентності команди. Мета — окреслити зони довіри один до одного у командному співробітництві.

5. Цикл бесід з підлітками «Як віднайти шлях довіри до себе та іншого» з використанням матеріалів книг Шона Кові «7 навичок високоєфективних підлітків» та Гордона Драйдена і Джаннет Вос «Революція в навчанні», фрагментів кінофільму «Хатіко» з Річардом Гіром у головній ролі.

6. Тренінг «Гармонізація довірливого ставлення до себе та інших у дорослих лідерів» (на основі тренінгу Т. П. Скрипкіної та О. Г. Фатхі).

Концепція тренінгу полягає у тому, що довіра, функціонуючи в системі дорослий — підліток, виступає як одна з основних умов формування характеру взаємодії в цій системі. Будучи регулятором взаємодії дорослого і підлітка, сама довіра виступає як цінність, адже довірливе ставлення до іншого — це насамперед визнання його цінності. Сформованість довіри в системі «дорослий — підліток» створює умови для просоціального розвитку особистості підлітків. Тренінг з формування довіри має на меті розвиток особистісних якостей у ситуаціях ділової, партнерської взаємодії з членами дитячих об'єднань, усвідомлення значущості довіри, а також вироблення певних навичок, пов'язаних з умінням формувати взаємні довірливі стосунки у процесі спілкування.

Тема: «Справедливе ставлення до однолітків як складова світоглядної позиції підлітків у дитячому об'єднанні»

Спецкурс «**Фактор Справедливості**» складається із трьох блоків, кожен з яких містить різні виховні форми (години спілкування, вправи, ігри, тренінги, дискусії, бесіди, круглі столи, ведення особистого щоденника):

- 1. «Корені справедливості»** (3 заняття по 1 годині):
 - Година спілкування «Що таке справедливість?»
 - Година спілкування «Козацька справедливість»
 - Година спілкування «Справедливість =...?»
- 2. «Фактор справедливості в особистих взаєминах»** (2 тренінги по 1,5-2 години кожен, дискусії та бесіда по 1 годині кожна):
 - Тренінг «Як справедливість допомагає у спілкуванні з друзями?»
 - Тренінг «Три грані справедливого ставлення»
 - Дискусія «Чи справедливо, коли тебе критикують?»
 - Дискусія «Війна» із вчителем: справедливо?»
 - Бесіда «Що робити, якщо батьки чинять несправедливо?»
- 3. «Сила справедливості»** (тренінг тривалістю 2 години, бесіда тривалістю до 1 години):
 - Бесіда «Чи можна отримати задоволення від справедливості?»
 - Тренінг «Парадигма сили справедливості»

Модуль «Підліток і природа»

Тема: «Формування екологічного світогляду підлітків»

- 1. Тематичні бесіди «Я та довкілля»** із загальних екологічних питань:
 - «Основні закони природи»
 - «Право на екологічно чистий світ»
 - «Збалансований розвиток держави»
- 2. Цикл екологічних ігор «Граємо разом у природі»**
- 3. Цикл тренінгів «Моє місце на Землі»:**
 - «Практика проведення природоохоронних акцій»
 - «Розроблення екологічних проектів»
 - «Рада всіх істот»
 - «Я і середовище: взаємозв'язок та взаємовплив»
- 4. Проектна діяльність «На захисті довкілля»:**
 - розроблення власних екологічних проектів;
 - конкурсний захист екологічних проектів;
 - упровадження екологічних проектів.

Очікувані результати

на рівні особистості підлітка як показника ефективності процесу виховання:

- засвоєння основ культури, гуманістичних цінностей, побудова позитивних відносин із навколишнім світом і реалізація власного «Я»;
- сформованість позитивно спрямованої (гуманістичної) світоглядної позиції, позитивна динаміка особистісного зростання за характером

ставлень підлітка: до родини, Батьківщини, світу, природи, інших людей, до себе;

на рівні реалізації педагогічних умов:

- створення системи ефективних комплексних умов щодо формування світоглядної позиції підлітків у дитячому об'єднанні;
- створення системи роботи дитячого об'єднання з формування світоглядної позиції підлітка;

на рівні дитячого колективу як умови розвитку особистості підлітка:

- підвищення ролі дитячого об'єднання в регіоні, підвищення рівня самодіяльних та самоврядних започаткувань у життєдіяльності колективу, розширення кола існуючих осередків і створення нових дитячих об'єднань, підвищення ролі дитячого руху загалом;
- створення банку досвіду діяльності дитячих об'єднань та їх популяризація.

2.2. Моральні засади виховання світоглядної позиції підлітків у дитячому об'єднанні

Завдання формування гуманістичних моральних засад у контексті світоглядної позиції підлітків:

- засвоєння елементів прикладної гуманістичної етики, ознайомлення з її базовими категоріями і проблемним полем гуманістичних цінностей;
- вивчення гуманістичної моралі як прогресуючого культурного феномена людства;
- актуалізація гуманістичних традицій світової, вітчизняної етичної культури, сфер їхніх взаємовпливів на формування внутрішньої системи моральних регуляторів поведінки учнів;
- оволодіння досвідом гуманного ставлення людини до себе, до інших людей, до природи, до суспільства загалом;
- оволодіння технологіями проектування і поліпшення власного життя, створення самобутнього особистісного образу;
- укорінення почуття належності до своєї етно-етичної культури, ідентифікація себе з українським народом;
- формування внутрішніх моральних регуляторів (совісті, честі, обов'язку, власної гідності, спроможності робити вибір між добром і злом, оцінювати гуманістичними критеріями свої вчинки і поведінку);
- стимулювання навичок сучасного соціального життя, громадянсько-миру, національної злагоди.

Виходячи з мети і завдань формування гуманістичної світоглядної позиції у дитячих об'єднаннях, важливим є приділення належної уваги спрямованості виховного процесу, формам та методам його організації. Тому пріоритетну роль слід віддавати активним методам, що ґрунтуються на демократичному стилі взаємодії, спрямовані на самостійний пошук підлітка-

ми істини, сприяють формуванню критичного мислення, не лише апелюють до свідомості, а й стимулюють моральні вчинки, ініціативу й творчість. До таких методів належать: соціально-проектна діяльність, ситуаційно-рольові ігри, метод відкритої трибуни, соціально-психологічні тренінги, інтелектуальні аукціони, «мозкові атаки», метод аналізу соціальних ситуацій з морально-етичним характером, ігри-драматизації, створення проблемних ситуацій, ситуацій успіху, аналіз конфліктів, моделей, стилів поведінки, прийняття рішень, демократичний діалог, педагогічне керівництво лідером і культивування його авторитету, використання засобів масової комунікації, колективних творчих справ, традицій, символіки, ритуалів, засобів народної педагогіки. Крім названих, доцільно використовувати традиційні методи: бесіди, години спілкування, диспути, лекції, семінари, різні форми роботи з книгою, періодичною пресою, самостійне рецензування тощо.

Як засвідчила практика, пріоритетним методом виховання гуманістичної світоглядної позиції підлітків є *проектна діяльність*, яка найчастіше застосовується як у позакласній діяльності в школі, так і в громадських дитячих організаціях та об'єднаннях. Участь у ній дає змогу підліткам проявити свої переконання не на словах, а на ділі. Однак ця діяльність, як і конкретні вчинки та поведінка підлітків, має мотивуватися фундаментальними моральними цінностями. Якщо ж мотиваційну основу діяльності становлять лише потреби та інтереси особистості, така діяльність соціально знецінюється. Тому стратегічними орієнтирами проектної діяльності мають бути:

- створення необхідних умов для різнобічної життєдіяльності, життєтворчості молодого людини;
- забезпечення успішності підрастаючої особистості в освоєнні соціально-моральних цінностей, її самоствердження, захищеності і підтримки;
- створення ситуації позитивних емоційних переживань суб'єкта в предметній, комунікативній діяльності, а також у діяльності, спрямованій на суспільно значуще, особистісне самовизначення, на його інтелектуально-моральний розвиток;
- створення умов для прояву суб'єктом життєвої активності вищого порядку, тобто його смислотворчості; установка на позитивний суб'єктний досвід вихованця, досвід самовизначення, досвід творчості, комунікації як кооперації, установка на іншого;
- створення «духу» самодіяльного об'єднання на основі різнопланового недирективного, неформального, морального, особистісного спілкування як специфічної форми людських відносин. Для таких відносин характерні діалогічна доброзичливість, співтворчість педагога й дитини. Подібні взаємини передбачають духовну атмосферу, в якій «розлиті» гуманістичні цінності, які у свою чергу вимагають розумності «вибору» як вільної діяльності вихованця. Має бути також наявним його просування в своєму розвитку і саморозвитку; поєднання розумного утилітаризму і морально-духовних прагнень;

- утвердження позиції підлітка як рівноправного учасника виховного процесу; як наслідок — виникнення неформального, доброзичливого мікроклімату в педагогічній спільності, інтерес педагогів-виховників до освоєння гуманістичних технологій, в основі яких «єдність життя і виховання дитини»;
- створення стимулюючого і розвивального середовища.

Ефективною формою виховання гуманістичної світоглядної позиції підлітків у самодіяльних об'єднаннях є години спілкування. Домінуючим методом їх проведення є творчий етичний діалог (полілог), коли педагог і підлітки-члени дитячих об'єднань спільно шукають і знаходять відповіді на питання, що дає можливість послідовної самореалізації особистісних сил.

Діалогічна взаємодія педагога з дітьми ґрунтується на сюжетній, проблемній основі, яка охоплює сукупність психолого-педагогічних прийомів і способів стимулювання підлітків до думки, дії, рішення, вчинку, забезпечуючи тим самим прояв суб'єктної сутності особистості. Сюжетна, проблемна основа етичного діалогу визначається відповідно до вікових та індивідуальних особливостей підлітків і спрямована на опосередкований вплив через емоційне насичення занять різноманітними методичними формами залучення дітей до гри, тестів, практичних ситуацій морального характеру, які передбачають використання вихованцем власного досвіду.

Виховний сенс етичного діалогу в підліткових об'єднаннях, на відміну від сенсу уроку, спрямований не стільки на засвоєння знань, скільки на актуалізацію творчого потенціалу мислення, почуттів, обґрунтованого осмислення моральної проблеми. Квінтесенцією етичного діалогу є вихід на моральний вибір, постійну рефлексію стосовно своєї поведінки, вчинків, розвиток потреби учнів у моральному самовдосконаленні.

Для формування гуманістичної світоглядної позиції підлітків у дитячих об'єднаннях нами були розроблені спеціальні заняття, які передбачають:

- формування більш високого рівня сформованості гуманістичної світоглядної позиції підлітка; розвиток інтересу до себе, прагнення розібратись у своїх здібностях, особливостях, вчинках; формування інтересу до іншої людини як найбільшої цінності суспільства; розвиток форм і навичок особистісного спілкування з ровесниками і дорослими, способів взаєморозуміння; спрямованість на самовиховання гуманістичного ідеалу — сходження до себе кращого.

Тема 1. «Я»-ФІЗИЧНЕ (1 год.)

Мета:

- ознайомити з поняттям «фізичне здоров'я»;
- стимулювати прагнення підлітків поліпшувати своє здоров'я;
- розкрити негативний вплив шкідливих звичок і факторів на здоров'я людини;

- активізувати внутрішній потенціал особистості підлітка для боротьби з негативними звичками;
- розвивати почуття відповідальності за власні вчинки та їхні наслідки.

Обладнання: маркери, стікери.

Здоров'я — це безцінний дар природи, воно дається один раз, його треба берегти. Але здоров'я людини багато в чому залежить від неї самої, від способу її життя, умов праці, харчування, її звичок та духовності.

(І. П. Павлов)

Якщо здоров'я ти з дитинства збережеш,
То довго і щасливо проживеш.

(А. І. Гузовська)

Хід заняття:

Слово педагога, керівника дитячого об'єднання. Дорогі діти, ми розпочинаємо цикл годин спілкування «Основи гуманістичної моралі». Успішне його засвоєння допоможе вам поліпшити спілкування, навчить змінювати себе на краще, підвищити свій культурний рівень, подолати лень, страх, стреси, злість, погані звички, підкаже, як стати щасливішим.

За своє недовге життя ви вже встигли переконатися, що в різних ситуаціях людина буває дуже різною. Одна і та ж особистість — то примхлива дитина, то сильний лідер, то цинік, то борець за правду, то рохля. Це все наші образи, наші ролі, наші «Я». «Я» складається з багатьох «Я»: «Я»-фізичне, «Я»-психічне, «Я»-духовне, «Я»-соціальне, «Я»-вище, ідеальне. Воно дуже мінливе. Правда, ви не завжди усвідомлюєте це. Вам здається, що ви завжди залишаєтесь самі собою. Що ж таке «Я»? У чому воно проявляється? (Відповіді підлітків).

Висновок педагога: Отже, «Я» — це те індивідуальне ядро особистості, що визначає її поведінку. «Я» — господар і душі, і тіла. Але для того, щоб бути справжнім господарем свого тіла, потрібно усвідомити, що «Я» — це не тіло. Ваше «Я» розуміє, що потрібно йти до школи, а тіло хоче ніжитись у ліжку. Тому потрібно розтотожитися зі своїм тілом, зрозуміти, що ваше тіло і ви — це не одне і теж. Щоб чимось керувати, потрібно бути «не цим». І потрібна воля.

Крім того, щоб управляти своїм тілом, необхідно, щоб воно було здоровим. Хворобливе тіло саме ставить стільки вимог, що незрозуміло, хто ким керує: «Я» — тілом, чи тіло — «Я».

Як правило, молодість і здоров'я супроводжують одне одного. Утім, мольдь про здоров'я часто не думає. Але чим дорослішою стає людина, тим більше починає розуміти, який це дорогоцінний подарунок природи. Здоров'я — це те, без чого людина не може бути щасливою. Ким би не була людина, який би не мала статус, головною турботою для неї має бути здоров'я. Що ж таке здоров'я? Від чого воно залежить?

Різні автори трактують поняття «здоров'я» по-своєму. (Перегляд мультимедійного варіанту визначення поняття «здоров'я». Див. додаток 1).

Педагог. Дайте своє визначення здоров'я, а потім співставте його з визначенням ВООЗ (Всесвітня організація охорони здоров'я).

Підліток 1. Здоров'я, за визначенням ВООЗ, — це стан повного фізичного, (духовного) і соціального благополуччя, а не лише відсутність хвороб і соціальних вад.

Підліток 2. Як відомо, здоров'я населення є інтегральним показником суспільного розвитку країни, відображенням її політичного, соціально-економічного та морального стану, могутнім фактором формування демографічного, економічного, трудового потенціалу держави і суспільства.

Як правило, в економічно розвинених країнах люди живуть довше. Суспільство зацікавлене в тому, щоб громадяни були здоровими. Адже щороку лише на лікарняні витрачається величезна кількість грошей платників податків.

Підліток 3. Подружжя П. і Па. Бреґ виділили 10 золотих факторів душевного і фізичного здоров'я.

- Чисте повітря, сонячне проміння, регулярне провітрювання житлового приміщення.
- Вживання лише свіжих життєво важливих продуктів, ретельне пережовування їжі, приймання її лише тоді, коли хочеться їсти. Один раз на тиждень влаштовувати розвантажувальний день, щоб дати фізіологічний відпочинок організму, під час якого він може очиститися від шлаків.
- Щоденні годинні прогулянки бадьорим кроком, незважаючи на погодні умови. Ходьбу супроводжувати вправами з повним і глибоким диханням. Важливо пильнувати за правильною поставою — йти з високо піднятою головою, розгорнутими грудьми й підтягнутим животом.
- Помірні й регулярні фізичні навантаження.
- Цілковита чистоплотність. Щоденно — ванна чи душ. Для підняття тонусу вода має бути холодною, для миття або обтирання — гарячою. Після миття слід розтерти тіло долонями, щіткою чи рушником.
- Внутрішня фізична чистоплотність, що підтримується регулярними й повноцінними фізіологічними випороженнями.
- Глибокий тривалий сон. Глибина сну залежить як від денного фізичного навантаження, так і від способу життя.
- Розуміння природних законів здоров'я та їх дотримання.
- Єдність трьох складових — тіла, розуму, духу.
- Відновлення духовних сил засобами медитації, звернення до природи.

Результати досліджень сучасних психологів свідчать, що з усіх численних суб'єктивних особистісних цінностей є одна значно вагоміша за всі інші, і разом із тим вона мало помітна для людини. Ця цінність — її гідність,

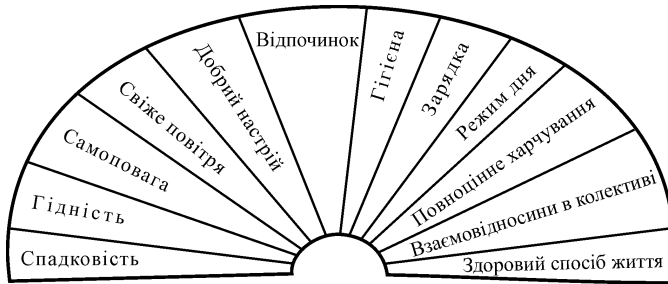
потреба в самоповазі, у досить високій самооцінці, а по суті — потреба бути в мирі, у гармонії із собою. Тільки самоповага, сприйняття себе як гідної особистості, яка відповідає власному ідеалу, дає людині змогу зберегти оптимізм перед повсякденними труднощами і проявити високу активність у їх подоланні, сприяє ефективному спілкуванню з оточуючими. Людина, яка втратила самоповагу, перебуває у постійному конфлікті з собою, а це призводить до втрати здоров'я.

Вправа «Міст здоров'я»

Зараз ми з вами побудуємо «Міст здоров'я» з особливих цеглинок — «цеглинок здоров'я».

Діти за допомогою стікерів-цеглинок будують «Міст здоров'я» на фліп-чарті чи дошці.

Цеглинки: спадковість, самоповага, гідність, свіже повітря, рухова активність, добрий настрій, відпочинок, гігієна, зарядка, режим дня, повноцінне харчування, взаємовідносини в колективі, здоровий спосіб життя.

Підліток 4. Чи знаєте ви, що Тіціан прожив 89 років, Пікассо — 99, Кант — 81, Толстой — 82, Піфагор — 76, Гете — 82, Ньютон — 84, Дарвін — 73, Едісон — 82. Ці люди вели активний спосіб життя. Павлов, який прожив 86 років, кожен день працював у саду, їздив на велосипеді. Л. М. Толстой через 3-4 години праці за письмовим столом робив гімнастику. Недарма в Елладі, 2500 років тому, на величезній скелі були вибиті слова: «Якщо бажаєш бути сильним — бігай, якщо бажаєш бути красивим — бігай, якщо бажаєш бути розумним — бігай». А відомий лікар давнини Гален стверджував: «Тисячі й тисячі разів повертав я здоров'я своїм хворим за допомогою рухів».

Педагог. Хто не бажає бути сильним, красивим, розумним та здоровим?!

Ще Аристотель казав: «Ніщо так сильно не руйнує людину, як довготривала фізична бездіяльність», або, як ще кажуть, — гіподинамія. Чому? (Відповіді учнів.)

Педагог. В Основному Законі України (Конституції), статті 50 записано: «Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди».

Здоров'я для всіх у XXI столітті — нова міжнародна стратегія ВООЗ (Всесвітньої організації охорони здоров'я), яка була проголошена на 51-й сесії-асамблеї. Мета такої стратегії — **поліпшення якості життя населення й забезпечення доступності медичних послуг**.

Підліток 1. За прогнозами ВООЗ:

- у 2025 році населення планети становитиме 8 млрд. чол., з яких 59 % житимуть у містах;
- середня тривалість життя зросте з 66 до 73 років, а в деяких країнах (Італії, Японії та ін.) навіть до 80 років і більше.

Правда, такий вельми оптимістичний прогноз — привілей лише високо-розвинених держав, до складу яких Україна, на жаль, сьогодні не входить. У нас спостерігається спад якості життя, висока смертність, низький рівень народжуваності. Для України характерний від'ємний приріст (смертність перевищує народжуваність).

Педагог. Однією з причин високої смертності є негативні звички (пияцтво, паління, наркоманія). Ще з давніх-давен нашими пращурами сказано: *«У здоровому тілі — здоровий дух»* або *«Здоровий дух дає здорове тіло»*, *«Яке насіння — таке й коріння»*. Як влучно мовлено.

Підліток 3. Головним гальмом прогресу на всіх етапах розвитку людського суспільства був і залишається ворог № 1 — пияцтво та алкоголізм. Це універсальна отрута, яка діє на весь органом. Зберігається алкоголь у головному мозку до 90 днів. Якщо випити 20-40 г спиртного, то вищі функції мозку відновлюються лише на 12-20-й день. За тяжкого отруєння алкоголем гине до 10 млн. клітин сірої речовини головного мозку.

У людини близько 17 млрд. цих клітин. Отже, не важко порахувати, скільки років потрібно напиватися до безтями, щоб втратити людську подобу. А розпочинається алкоголізм непомітно: спочатку з розпитої пляшечки «півасика» з друзями, потім з постійних прогулянок з усе тією ж пляшечкою пива чи тоніка в руках. Далі — більше. Аж до повної деградації особистості.

Педагог. Ви можете подумати, що я перебільшую і що не всі стають алкоголіками. Безперечно, від однієї пляшки пива п'яницею не станеш. Але звичне і постійне вживання спиртного — це згубний шлях для кожного: і сильного, і слабого. Чим раніше людина починає випивати — тим швидше приходить залежність. На жаль, деякі видатні люди мали негативну звичку — вживали алкоголь. І в них відбувалися такі ж негативні зміни. Алкоголізм — це народження дітей з різними вадами, внаслідок чого вони стають інвалідами на все життя. Алкоголізм батьків — одна з основних причин не-доумкуватості їхніх дітей.

Чи боролися з алкоголізмом та пияцтвом раніше? Так, наприклад, давньогрецький філософ Платон домігся закону, який забороняв уживати спиртні напої дітям до 18 років, розуміючи, що незміцнілий організм особливо чутливий до алкоголю і хронічними алкоголіками стають передусім ті, хто почав пити з юних літ.

У стародавньому Римі не дозволяли вживати спиртних напоїв до 30-річного віку. У Спарті Лікурґ видав закон, який забороняв нареченим у день весілля пити вино. На Русі існував аналогічний звичай.

У 1887 р. Л. М. Толстой створив добровільний гурток для боротьби з алкоголізмом, який називався «Згода проти пияцтва». Алкоголізм — це страшні хвороби, серед яких епілепсія, народження мертвих дітей, ідіотів. Вживання алкоголю призводить до злочинів, убивств і т.д.

Підліток 1. Чому, зважаючи на жахливі наслідки алкоголізму, не ухвалити «сухий закон»?

Педагог. Л. М. Толстой писав, що урятується від пияцтва людина не тоді, коли вона буде позбавлена можливості пити, а тоді, коли вона не буде пити, хоча перед нею в її кімнаті стояло б вино...

Підліток 2. Цигарка — рідна сестра алкоголю. Від уживання алкоголю вмирає одна людина з мільйона кожні 4-5 днів, а від куріння — кожні 2-3 години.

Дія тютюну прихована і жахлива. Тютюновий дим, як і алкоголь, негативно впливає на всі органи і системи організму.

При палінні найчастіше виникають запалення бронхів, рак легень.

Молода людина, яка викурює пачку цигарок протягом дня, дихає так, як чоловік, який старший за неї на 20 років, але не палить.

На рак легень хворіє кожен 10-й курець.

Нікотин згубно діє на судини нижніх кінцівок. Під дією тютюнового диму псується зуби, у жінки-курця швидше з'являються зморшки на обличчі, жовтіють зуби, неприємно пахне з рота, грубіє голос.

Підліток 3. Куріння — це своєрідна токсикоманія (тютюноманія). Воно шкідливе особливо для осіб молодого віку — розладнується нервова система, тому що під впливом нікотину зменшується насиченість нервової системи киснем, настає гіпоксія. Внаслідок цього підвищується стомлюваність, погіршується пам'ять, що негативно впливає на успішність.

Підліток 4. Людина, яка викурює в середньому 20 цигарок на день, сплює щороку стільки паперу, що на ньому можна було б надрукувати книгу на 300 сторінок.

Педагог. Отже, нікотин — одна з найсильніших рослинних отрут. Смертельна доза нікотину для людини — 90-120 мг. До речі, така кількість нікотину міститься в одній пачці цигарок (20 штук).

Поряд із алкоголізмом та палінням велике зло приносить і наркоманія. Вона призводить до ушкодження всіх органів і систем. У хворих згасають статеві функції, настає фізична слабкість, вони худі з жовтувато-сірою шкірою, у них інтенсивно випадає волосся, зуби ушкоджені карієсом, багатьох зубів немає.

Діти, радість, щастя у ваших руках. Перед вами вибір: здоров'я, краса, сила, мудрість, кохання чи наркоманія, повна деградація особистості. Вибирайте.

Постійним супутником пияцтва і наркоманії є розпуста, що нерідко призводить до венеричних захворювань (сифіліс, гонорея, трихомонадні захворювання сечостатевої системи), СНІДу тощо.

Тому будьте пильними, розбірливими. Пам'ятайте про наслідки.

Пам'ятайте про тих, хто буде вашими спадкоємцями, хто продовжуватиме людський рід.

Практична робота:

Вправа-тренінг «Радість життя».

Звільніть свої руки. Сядьте вільно. Підніміть руки вгору. Активно працюйте кистями. Стисніть у кулак, розтисніть. Активніше. Активніше.

Руки опустіть на коліна, очі в усіх заплюснені. Сторонні думки відійшли, уся увага зосереджена на моєму голосі. Тому що мій голос — це ваш внутрішній голос.

Розслабте м'язи ніг. Розслабте м'язи стегон. Розслабте м'язи живота. Розслабте м'язи грудей. Повністю розслабте м'язи рук. Розслабте м'язи шиї. Розслабте м'язи обличчя. Подумки повторюйте:

«Сьогодні ми пізнали мудрість здоров'я і здорового способу життя. Я люблю і поважаю себе. Я весь сповнений сонячною радістю життя. Я не потраплю в полон шкідливих звичок. Я гостро відчуваю, як здоровішаю і міцнію. Я весь сповнений радості й любові до людей. Сталева міцність і впевненість у собі вливаються в мою психіку.

Я людина смілива, твердо впевнена в собі, я все можу, я в постійному пошуку, я всього досягну. Я люблю природу і весь навколишній світ. Сонце, повітря, вода — джерело мого здоров'я, бадьорості й радості. Я весь наповнений радістю життя. На моєму обличчі завжди весела, світла усмішка. Мої думки добрі і світлі. Я зичу всім людям здоров'я, добра й благополуччя. У моєму тілі буяє величезна сила, усі внутрішні органи працюють енергійно й злагоджено.

Усі мої здібності активно розвиваються. Моє мислення стає все більш активним, а пам'ять міцною, яскравою, ясною. У мене вливається незламна духовна сила. Я людина нездоланної сильної волі.

Я впевнено долаю життєві труднощі, зберігаю прекрасне самопочуття, веселий, життєрадісний настрій. Я сповнений доброзичливості і любові до людей. Я люблю життя. У мене чудовий настрій, і він буде у мене довго».

На цій оптимістичній ноті ми закінчуємо наше заняття. Вдома підберіть і проаналізуйте українські приказки і прислів'я на тему збереження здоров'я, честі і гідності людини.

Запитання для обговорення:

1. Чи можна зміцнити своє здоров'я? Як саме?
2. Що таке гіподинамія?
3. Які наслідки гіподинамії і як їх уникнути?

ВИЗНАЧЕННЯ ЗДОРОВ'Я ЗА РІЗНИМИ АВТОРАМИ

Аристотель (384-322 рр. до н. е., давньогрецький філософ)

Здоров'я людини — щастя. Найбільше щастя полягає в пречудовій мудрості. Людське щастя розкривається в розсудливості та цнотливості. Насолода людини — в діяльності, а фізичний стан має поєднуватися з душевною активністю.

Гален (130-200 рр., давньоримський лікар).

Здоров'я — це стан, в якому ми не відчуваємо болю і який не заважає виконувати функції нашого щоденного життя: брати участь у керівництві, митися, пити та їсти й робити все інше, що ми хочемо.

О. О. Остроумов (1844-1908 рр., російський терапевт). Здоров'я — стан рівноваги між вимогами середовища та силами організму.

ВООЗ

Здоров'я — це стан повного фізичного, психічного й соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних вад.

А. П. Чехов (1860-1904 рр., російський письменник).

Хіба здоров'я не диво?

Енциклопедія Ларусса (заснована педіатром П. Ларуссом у 1852 р.).

Здоров'я... — стан індивіда, чий організм функціонує добре.

«**ВРЕ**» (1972 р.)

Здоров'я — природний стан організму, що характеризується його врівноваженістю з довкіллям і відсутністю будь-яких хворобливих змін. Здоров'я людини визначається комплексом біологічних (спадкових і набутих) соціальних чинників.

С. І. Ожегов (1900-1964 рр., російський мовознавець).

Здоров'я — це правильна, нормальна діяльність організму, його повне фізичне та психічне благополуччя.

Оттавська хартія, 1986 р. (Канада).

Здоров'я — це позитивне поняття, що наголошує на суспільних і персональних ресурсах, а також на фізичних спроможностях.

УКРАЇНСЬКІ ПРИКАЗКИ І ПРИСЛІВ'Я ПРО ЗДОРОВ'Я

Часом влучний короткий вислів більше містить, ніж наукове визначення. Коли «не вистачає» слів, доречним буде використання оригінальних, перевірених століттями коротких, але глибоких за змістом приказок і прислів'їв, цих своєрідних «формул» здоров'я.

Без здоров'я нема щастя.

Без здоров'я ніщо людині не миле.

Бережи одягу знову, а здоров'я — змолоду.

Було б здоров'я, а все інше наживем.

Вартість здоров'я знає лише той, хто його втратив.

Весела думка — половина здоров'я.

Веселий сміх — здоров'я.

Все можна купити, тільки здоров'я — ні.
Держи голову в холоді, а живіт у голоді — будеш здоров.
Держи голову в холоді, ноги в теплі — проживеш довгий вік на землі.
Добра жінка і здоров'я — то найбільший скарб.
Добрі зуби й камінь їстимуть.
Журба здоров'я відбирає, до гробу попихає.
Здоровий злидар щасливіший від багача.
Здоровий хворого не розуміє.
Здоровому все здорово.
Здоровому все на здоров'я йде.
Здоров'я — всьому голова.
Здоров'я входить золотниками, а виходить пудами.
Здоров'я — над маєток.
Здоров'я — найдорожчий скарб.
Здоров'я маємо — не дбаємо, а втративши, плачемо.
Їж — не переїдайся, пий — не перепивайся, говори — не переговорюйся,
то будеш здоров.
Коли голова здорова, то будуть воли та корови.
Ліпше здоров'я, як готові гроші.
Над здоров'я нема старшого.
Поки чоловік здоров, то здоров'я не шанує.
Світ великий — було б здоров'я.
Той здоров'я не цинить, хто хворий не був.
Хай Бог дасть на здоров'я.
Хіба треба у недужого питати, чи бажає він здоров'я мати?
Хто здоров, той ліків не потребує.
Худоба — річ набута, а здоров'я — ні.
Щоб ти був здоров, як вода!
Як на душі, так і на тілі.
Як я здоровий, то мені й хрін за цукор.
Як хочеш здоров'я мати, мушиш рано вставати, а звечора рано лягати.

Список використаної літератури

1. Години спілкування: педагогічні технології та досвід (на допомогу класним керівникам 7-8 класів у проведенні годин класного керівника)/Л.Л. Кащинська. — Рівне, 2004.
2. Духовність і здоров'я: навчально-методичний посібник/В.М. Оржеховська. — К., 2004.
3. Збереження репродуктивного здоров'я неповнолітніх: навчально-методичний посібник/В.М. Оржеховська. — Тернопіль : Астон, 2005.
4. Інновації змісту і технологій здорового способу життя. — Тернопіль: Астон, 2002.
5. Кроки до здоров'я (профілактика вживання неповнолітніми наркотичних речовин): навчально-методичний посібник/Т.Є. Федорченко. — К. : 2003.
6. Методика позбавлення неповнолітніх наркогенних звичок: методичний посібник/В.М. Оржеховська. — К. : ІСДО, 1995.

Тема 2. «Я»-ПСИХІЧНЕ (2 год.)

Довідковий матеріал для педагога.

На думку багатьох учених, ХХІ століття — століття людини. Це зумовлюється, з одного боку, прогресуючим розвитком людинознавства, як однієї з провідних сфер сучасної науки, а з другого — дедалі зростаючим розумінням необхідності гуманізації людського життя, усіх суспільних процесів і відносин. Тому молоді люди, як тільки-но вступають або готуються до самостійного життя і яким належатиме активна роль у суспільних перетвореннях, повинні бути підготовлені до розуміння й усвідомлення цих провідних тенденцій суспільного розвитку і розв'язання проблем, пов'язаних з гуманізацією всіх сфер суспільного життя. Усе це актуалізує проблему гуманістичного виховання, формування у кожного школяра **ціннісного ставлення до людини**.

Свого часу, глибоко усвідомлюючи важливість знань про людину для самовизначення і соціального становлення учнів, В. О. Сухомлинський у своїй праці «Народження громадянина» писав: «Дивно і не зрозуміло, що під час самоутвердження школа не дає людині ніяких знань про неї, про людину, зокрема про те специфічне, що піднімає її над світом живого: про людську психіку, мислення і свідомість, про емоційну, естетичну, вольову і творчу сфери духовного життя. Той факт, що людина, по суті, нічого не знає про себе, часто буває джерелом великої біди, за яку суспільству доводиться дорого розплачуватися» [3].

На сьогодні головною домінантою виховання є формування в особистості ціннісного ставлення до навколишньої дійсності і себе, активного за формою та морального за змістом.

Стимули людської діяльності перетворюються на цінності. Система ціннісних орієнтацій виступає як центральна ланка свідомості особистості і виявляється в її ставленні до світу і до себе. Ця система є внутрішнім чинником, який визначає спрямованість діяльності людини, слугує основою для вибору цілей та засобів діяльності. Стійка система ціннісних орієнтацій надає особистості можливість для вільного і свідомого вибору.

Термін «цінність» у психологічній літературі вживається для акцентування уваги на значущості предметів людської діяльності, взаємин між людьми. Під цінністю розуміється позитивна або негативна значущість об'єктів навколишнього світу для окремої людини, класу, соціальної групи, суспільства в цілому, яка виявляється через сферу життєдіяльності, інтереси, потреби, суспільних відносин [2].

«Цінність» — це те, що цінує людина, що для неї є значущим і важливим. Це продукт конкретно-історичних умов суспільного життя. На кожному етапі розвитку суспільства створюється специфічний набір цінностей. У сфері моралі — це суспільні принципи, трансформовані в особистісні сенсожиттєві цінності. Цінності стають виховним фактором завдяки тому, що перетворюються на внутрішні спонуки (мотиви поведінки особистості,

ціннісне ставлення). Розбудова громадянського суспільства в Україні вимагає формування в підростаючого покоління гуманістичних цінностей, які акумулюють у собі як кращі загальнолюдські, так і національні риси.

Виховання ціннісних ставлень сприяє утворенню у дітей адекватної моральної самооцінки, дає можливість організувати дієву роботу з формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя, знецінити й зруйнувати негативні мотиви, перебудувати і змінити негативні форми в поведінці дітей на позитивні; посилити позитивні й моральні стосунки, активізувати їх прояви чи загальмувати негативні мотиви, знизити їх сили, проявляти ціннісне ставлення до Батьківщини.

Мета:

- ознайомити учнів з поняттями «психіка», «психічне здоров'я»;
- розкрити складові психічного здоров'я;
- розкрити уміння виходити із стану стресів та депресій;
- переконувати, що шкідливі звички негативно впливають на психіку людини;
- стимулювати прояви суб'єктивної стійкості учнів проти аморальних зваб та осіб, які втягують до них.

Обладнання: картки з контурами обличчя, фломастери.

Хід заняття:

*Люди не народжуються,
а стають тими, ким вони є.
К. Гельвецій*

Вступне слово педагога.

Древні греки на фронтоні одного зі знаменитих храмів написали: «Пізнай себе!» І не дарма. Адже пізнання себе — це розуміння своєї унікальності, неповторності своєї душі, свого внутрішнього світу.

Внутрішній світ особистості, який виникає у процесі взаємодії людини з довкіллям, у процесі відображення цього світу називають **психікою** (від гр. «псюхе» — душа). Це здатність мозку відображати об'єктивну дійсність у формі відчуттів, уявлень, думок та інших суб'єктивних образів об'єктивного світу.

Пізнати й зрозуміти себе — означає зробити дуже багато в своєму житті. Досягти цього вдається не кожному. Часто навіть дуже розумні досвідчені люди не можуть адекватно оцінити свої почуття, потреби, емоції, справжні мотиви власних вчинків. Процес самопізнання свого внутрішнього психічного стану нескінченний. Його називають **рефлексією**. Потрібна вона людям для того, щоб нормально співіснувати.

Пізнати себе — це осмислити себе як особистість, дізнатися про свої сильні й слабкі сторони, зрозуміти свої потреби, інтереси, почуття, емоції, уподобання, характер, здібності, визначити, чи відповідають вчинки, спосіб життя, вимогам дійсності.

Скажіть, будь ласка, чи є серед тих, хто сьогодні присутні, двоє однакових людей? Подумайте, чи є у нашій школі хтось, хто був би вашою точною копією? (*Відповіді підлітків*).

Так-от, учені довели, що на всій землі, де проживає понад 6 млрд. осіб, немає жодної пари людей, які б були точною копією один одного. Уявляєте?!

Висновок.

Деякі бажання та захоплення у нас збігаються, але все ж таки ми різні.

Кожна людина відрізняється від іншої особливостями характеру, звичками, мріями, зовнішнім виглядом, настроєм.

– А з яким настроєм ви прийшли на сьогоднішнє заняття?

– У кожного з вас на столі лежать картки, на яких зображено контури людського обличчя. Домалуйте, будь ласка, контур рота, який відповідає теперішньому вашою настрою:

Хороший настрій

Нормальний настрій

Поганий настрій

– А тепер покажіть ці обличчя мені. Як бачимо, хоча ви і перебуваєте в однакових умовах, але кожен з вас має різний настрій. Чому один з вас байдужий, другий стривожений, а третій — спокійний? Відповіді на ці запитання ми знайдемо на сьогоднішньому занятті.

Сприймати одні й ті ж обставини можна по-різному. «Усе, що не діється — на краще», — казали мудрі. Візьміть це за правило, і тоді у вас буде менше підстав хвилюватися за своє психічне здоров'я.

(Психічне здоров'я особистості. Психологічний комфорт та адаптивна поведінка).

– **Що ж таке психічне здоров'я?**

Психічне здоров'я — це набагато більше, ніж просто відсутність психічних захворювань. Це свобода людини діяти відповідно до своїх істинних інтересів. Психічне здоров'я — це те, що ми всі бажаємо мати, причому незалежно від того, чи знаємо ми, що це таке, чи ні. Коли ми говоримо про щастя, духовний спокій, радість або задоволеність, ми говоримо про психічне здоров'я.

Поняття **психічне здоров'я** охоплює шляхи гармонізації людини, її бажання, амбіції, здібності, ідеали, почуття і свідомість.

Основні ознаки психічного здоров'я:

- адекватна до життєвих завдань продуктивність мислення;
- збалансованість інтелекту;
- здатність вільно ставити перед собою мету;
- підпорядкування своїх вчинків моральним вимогам;
- відчуття обов'язку;
- володіння собою;
- відчуття душевного комфорту, незважаючи на обставини.

Слово педагога: На попередньому занятті ви дізналися, що шкідливі звички шкодять фізичному здоров'ю. На жаль, ці ж звички також призводять до повної деградації людської психіки. Щоб цього уникнути, важливо, насамперед, навчитись казати «ні» тим, хто пропонує вам пити, курити чи вживати наркотики.

Стратегія «Як сказати «Ні» у вигляді плаката демонструється на дошці і обговорюється з підлітками.

Як сказати «НІ!»

1. Просто «НІ». Впевнено кажіть: «НІ!»
2. Повторюйте. Повторіть неодноразово «Ні, ні, ні!»
3. Ідіть геть. Якщо хтось продовжує чинити на вас тиск, скажіть «Ні, мені потрібно йти».
4. Пожаргуйте.
5. Знайдіть причину. «Ні, я не буду цього робити, тому що...»
6. Кращий захист — це напад. Якщо на вас чинить тиск якась особа, спробуйте «напасти на неї» — запитуйте, запитуйте, запитуйте («А чому це ти до мене пристав? Навіщо це тобі? Що я тобі такого зробив? Чому це так важливо для тебе? Чому я повинен тебе слухати?»)
7. Залучіть союзника. Зверніться до товариша чи людини, яка поруч: «Слухай, ну поясни йому, що я не буду», «Подивіться на нього, він пропонує мені...», «Люди, ви тільки послухайте, що він мені пропонує...».
8. Зверніться до авторитету якоїсь людини чи видання. «Знаєш, я хочу бути схожим на..., а він не палить», «Я читав у журналі, що...»
9. Посилайтеся на стан здоров'я, вік, стать тощо. «Ти знаєш, я сьогодні не дуже добре почуваюся», «Ні, я цього не робитиму, бо я дівчина (хлопець)».
10. Застосовуйте погрозу. «Ні, а якщо ти наполягатимеш, то я скажу (закричу, напишу...)».

Слово педагога: На жаль, у повсякденному житті ми з вами можемо перебувати в емоційному напруженні, стресі і тривозі, у нас може підвищуватися тиск, пришвидшуватися серцебиття, напружуватися м'язи, бути стан, коли ми не можемо висловитися. Усе це є ознаками стресу.

– **Що ж таке стрес?**

Стрес — це сукупність захисних фізіологічних реакцій організму, які виникають у відповідь на вплив різноманітних несприятливих факторів.

Фактори, які викликають стрес, називаються стресорами.

Стрес (тиск, натиск) — це стан напруження, який виникає внаслідок дії сильного подразника незвичайної ситуації.

Відомий дослідник стресу, канадський фізіолог Г. Сельє зазначав, що має значення не те, що з вами трапляється, а те, як ви це сприймаєте. Стрес іноді є необхідним явищем у житті людини. Він допомагає пристосуватися до нових умов, впливає на працездатність і творчість. Стрес вчить нас долати перешкоди на життєвому шляху, мобілізувати свої сили і ставати впевненими в собі. Але водночас стрес, якщо він діє довго, може стати руйнівним для людини, від нього потерпають найслабші органи. Що ж таке стрес?

Стрессами різного ступеня інтенсивності наповнене життя кожної людини. Інша річ, що одні вміють їм протистояти, а інші — ні.

Ознаки стресу: емоційна напруженість, страх, тривога, підвищення тиску, пришвидження серцебиття, тремтіння тіла або його кінцівок, неможливість висловитися, м'язове напруження.

Практична робота.

Для того щоб перевірити, наскільки ви схильні до переживання стресу, проведемо тест «**Чи схильні ви до переживання стресу?**»

Варіанти відповідей: «так» і «ні».

1. Чи запитуєте ви в себе (хоча б інколи), чи варто жити?
2. Чи вважаєте ви, що ведете неправильний спосіб життя?
3. Чи почуваетесь ви винними, коли нічого не робите вдома — тільки відпочиваєте, спите й дивитесь телевизор?
4. Чи здається вам інколи майбутня зміна в житті непереборною перешкодою?
5. Чи вважаєте ви себе песимістом?
6. Чи не здається вам, що ви втратили контроль над своїм життям?
7. Чи відчуваєте ви сильне напруження у непередбачених ситуаціях?
8. Чи відчуваєте ви напруження в конфліктних ситуаціях?
9. Чи виникає у вас відчуття безпорадності, якщо вам щось не вдається?
10. Чи обстоюєте ви свої погляди?
11. Чи вважаєте ви причиною невдачі людей або обставини, які не залежать від вас?
12. Чи берете ви на себе відповідальність за успіхи та поразки в своєму житті?
13. Чи віддаєте перевагу примиренню зі стресом, а не боротьбі з ним?
14. Чи у вас часто виникає поганий настрій?

Чим більша кількість позитивних відповідей, тим більша схильність до стресу.

Слово педагога: Що вам ніколи не принесе полегшення в стані стресу:

- спроба звинуватити у своїх невдачах інших;
- сплески бурхливих емоцій зі сльозами і голосіннями;

- бажання усамітнитися, щоб «плекати» свій поганий настрій;
- снодійне;
- спиртне чи наркотики.

Часто стресові ситуації призводять до депресії?

– **Давайте визначимо, що таке депресія?**

Депресія — хворобливий стан приголомшеності, пригнічення, скорботи.

Причиною депресії часто може бути ситуація, коли у спілкуванні чи вирішенні певної проблеми ви когось образили. Почуття провини пригнічує вас, завдає нестерпної муки. Щоб уникнути цього стану, потрібно вміти просити вибачення. Для того щоб з'ясувати, чи вмієте ви просити вибачення, проведемо гру «Вибачення».

Рольова гра «Вибачення» (у парах)

Мета: закріпити знання про прийоми вибачення; сприяти формуванню вміння робити усвідомленні висновки.

Примітка: важливо обом учасникам зуміти вибачити іншого та попросити вибачення самому.

1. Пояснення гри: Уявіть собі ситуацію, що при вирішенні конфлікту ви образили свого друга. Чи будете ви просити вибачення і як ви будете це робити? Потім обмінюєтесь ролями.

2. Учасники працюють в парах.

3. **Обговорення** після проведення гри.

Запитання для обговорення:

- Що ви відчували, коли грали ролі?
- Чи вдалось вам досягти мети вашої ролі (вибачити чи попросити вибачення)? Чому?
- Який варіант виявився для вас найбільш результативним?
- Які висновки ви можете зробити завдяки виконанню цієї вправи?
- Чи може поведінка в ситуації конфлікту, непогодження, призвести до стресу?

Обговорення.

Запитання для обговорення:

- Що таке стрес? Як його уникнути?

До уваги ведучого! На цьому етапі ведучий пропонує учасникам вийти з ролей. Для цього необхідно підвестися, подякувати один одному за роботу, назвати власне ім'я, привітати оплесками.

Аби не було депресії, важливо не допускати, щоб вашу душу ятрили всякі дрібниці. Це просто неповага до себе.

Одна з головних ознак мудрості — уміння відрізнити справжні цінності від уявних. Цінують життя, дружбу, здоров'я, сім'ю і не хникайте «Ось немає в мене мотоцикла чи такого «прикиду», як у знайомого». Пам'ятайте — ви мільярдер. І не посміхайтесь скептично. Скількома мільйонами ви оцінюєте ваше життя, руки, ноги, зір, слух, розум, юність? Тоді як, маючи все це, ви псуєте собі настрій через дрібниці (одержали погану оцінку, не пускають

на дискотеку, «дістала» старша сестра, не беруть до бажаної компанії тощо)? У вашому віці на дрібниці реагувати соромно. Поганий настрій — це непристойно.

І не прибіднюйтеся — своїми емоціями ви можете управляти. Ось, наприклад, ви не в дузі, а вам дали на руки маленьку дитину. Її потрібно забавити — і ви вже випромінюєте благодать, агукаєте чи показуєте різки. Значить, вмієте?

Якщо не зовсім виходить, для початку розтотожніться зі своїми емоціями. Ви — це не ваші емоції. Скажіть собі «Я не хочу бути механічною людиною, рабом обставин. Я хочу, щоб моїми почуттями, емоціями і переживаннями керували не обставини, а я сам. Я хочу переживати те, що я хочу, чи те, що мені потрібно. Я хочу бути «Господарем своєї душі».

Потім, ніби збоку, подивіться на себе, на прояв своєї емоції. Усвідомлення емоції — це вже половина шляху до її вгамування.

Далі — розправте плечі, нормалізуйте дихання, розслабте обличчя, змініть рисунок очей і куточків губ, перенесіть увагу з того, що болить і тривожить, на виконання вправи. Біль і гіркота поступово залишать вас.

За поганим настроєм, непевністю, безпредметною тривогою й страхами стоять, як правило, незримі зовнішньо напруги гортані, горла, діафрагми, черевного пресу. Щоб їх зняти, потрібні спеціальні типи дихання.

Щоб пройшов страх, тривога та інші неприємні емоції, зробіть «собаче дихання» — швидко і дуже поверхове, горлом, через рот. Декілька хвилин такого дихання — і небажані емоції зникають. Однак найкращий лікар від негативних емоцій — здоровий спосіб життя.

Слово педагога: Для того щоб зняти втому від заняття, пропоную вам провести вправу «Океан». Цю вправу ви зможете виконувати також для зняття стресу. Відчуття приплив енергії може допомогти керована фантазія.

Вправа «Океан»

Сядьте, не напружуючись. Заплющіть очі. Уявіть океан. Ви бачите безмежний водний простір, хвилі піднімаються і ростуть, розбиваються на піску біля ваших ніг, відповзають назад. Продовжуйте спостерігати, як хвилі набігають на берег і відкочуються назад. Якщо ви про щось думаете, ваші думки відносять хвилі. Дивіться на океан.

Ви дивитесь на хвилі, і відчуття спокою наповнює вашу душу. Це — ваш власний світ, сповнений спокою. Ви можете відчути його в будь-який момент.

Розплющіть очі. Якщо хочете, посидьте кілька хвилин.

- Чи змінився ваш емоційний стан?
- Які ваші відчуття?
- Скажіть, будь ласка, чи може людина управляти своїм емоційним станом?
- Нерідко люди слабкої волі потрапляють у залежність від куріння, вживання алкоголю та наркотиків, щоб штучно приглушити свій емоцій-

ний стан, сподіваючись на те, що таким чином вирішать усі свої проблеми. Як саме кожен із нас протистоятиме шкідливим звичкам, залежить від власного характеру, здібностей, емоційної стійкості.

Запитання для обговорення:

- Що таке психіка?
- Які показники психічного здоров'я?
- Які причини стресу? В чому він проявляється?
- Назвіть ознаки депресії.
- Як уникнути стресу, депресії?
- Чим привабливі шкідливі звички і які їхні наслідки?

Вправа «Обмін думками»

Кожен учасник обмінюється думками щодо теми заняття: що цікавило, а що було незрозумілим.

Підсумок заняття.

Список використаної літератури

1. Вирішувати нам — відповідати нам: посібник /Альєва Т. П., Зимівець Н. В., Голоцван О. А. [та ін.]. — К. : Навчальна книга, 2002.
2. Дитячий опитувальник неврозів/В. В. Седнева//Практична психологія і соціальна робота. — 1998. — №2. — С. 17-20.
3. Педагогіка здорового способу життя: Орієнтовна програма для установ післядипломної педагогічної освіти та педагогічних навчальних закладів./В. М. Оржеховська, О. І. Пилипенко. — К. — 2004.
4. Попова Д. А. Формування загальнолюдських цінностей у старшокласників засобами масової інформації в сучасних умовах: дис. ... канд. пед. наук. — Рівне, 2002.
5. Сухомлинський В. О. Народження громадянина. — М. : Молода гвардія, 1971.
6. Формування навичок здорового способу життя у дітей та підлітків: за проектом «Діалог»: навч.-метод. посібник/О. В. Вінда, О. П. Коструб, І. Г. Сомова [та ін.].
7. Фромм Э. Душа человека/Э. Фромм. — М. : Республика. — 1992. — 430 с. (с. 105).
8. Пізнай себе. Уроки для підлітків, 2005. — С. 128.
9. 120 запитань про алкоголь і наркотики. — Сфера. К., 1999. — С. 104.

Тема 3. «Я»-ДУХОВНЕ (1 год.)

Довідковий матеріал для педагога.

«Не хлібом єдиним живе людина», — так говорить Біблійний вислів. Духовний світ кожної людини — індивідуальний. Його наповнення залежить тільки від неї самої. З духовним світом пов'язане поняття «духовність».

Духовність визначають як здатність людини творити духовний світ. Ця здатність виявляється передусім у самовдосконаленні, адже духовний світ перебуває всередині кожного з нас — це наші думки, мрії, враження, почуття, зрештою — наше прагнення досягти ідеалу, стати кращим, досконалішим. Збірник давньоєврейських настанов повідомляє, що чим старішими стають люди, які живуть духовним життям, то ширшим стає їхній розумовий круго-

зір, яснішає їхня свідомість; люди ж, які живуть тільки мирським (світським, буденним) життям, з роками згасають. Духовність є тією магнетичною властивістю, яка робить людину цікавою для інших. Ідеться не лише про знання, досвід, товариськість або щедрість. Так, наприклад, український історик, письменник Микола Костомаров, який жив у Петербурзі, зачаровував своєю любов'ю до України. Тих, хто бував у Костомарова в його петербурзькому помешканні, неодмінно вражав цей дух рідної землі. У цьому затишному куточку, звідки численні книги майже витіснили господаря, все нагадувало рідний край: і образ охтирської Богоматері, і портрети давніх діячів України, і рідна мова. Там начебто привиджувався куточок далекої України.

Для багатьох людей духовне життя пов'язане зі служінням Богу. Такий прояв духовності називають релігією (від лат.— «святість, побожність»). У цьому сенсі духовне життя протистоїть світському (мирському) — від слів «світ», «мир».

З уроків історії діти знають, що релігійні уявлення були притаманні найдавнішим людським спільнотам. Упродовж тривалого часу людство сповідувало різноманітні релігійні вчення, обожнюючи спочатку світ речей та природи навколо себе (фетишизм, тотемізм, магія). Згодом наші предки стали вірити в Богів. Рису, що визначає, якою мірою людина перейнята релігійними ідеями, цінностями, нормами, наскільки релігія впливає на життя людини, називають релігійністю. Коли кажуть, що людина релігійна, це означає, що в основі її духовного життя лежить певна релігія, віра в Бога.

Виявом світосприймання побожної людини є релігійні почуття — любов до Бога, благоговіння, смиренність (покірливість) та інші переживання. Своєю глибиною вони не тільки не поступаються жодному з інших почуттів, а часто переважають їх. Ось чому релігійними почуттями не можна нехтувати, легковажно ставитися до них, бо цим ми принижуюмо, ображаємо людину.

Процес демократизації нашого суспільства органічно пов'язаний із гуманізацією відносин у всіх сферах соціального життя. За таких умов високо духовною можна визнати людину, яка керується у своїй діяльності та поведінці насамперед гуманістичними цінностями, має високий рівень самоповаги та відповідальності.

Гуманне ставлення до людей — вічна проблема, яку людство намагалося розв'язати ще від часів античності. Саме античність сприяла «відкриттю» людини. У Давньому Єгипті, Китаї, Давній Греції, а за ними і у Римській імперії трапляються елементи гуманістичного розуміння світу, перші спроби захисту людської гідності. Зародження принципу ціннісного ставлення до інших людей і народностей пов'язане з діяльністю послідовників Мо Ді (помер у 400 р. до н. е.). Прихильниками цієї ідеї були також Протагор, Сократ, Демокрит, у яких ми знаходимо теоретичне обґрунтування реалізації ідеї індивіда як людини центра, творця культури, «міри всіх речей». Актуальність цього положення безперечна й понині, адже слідування йому

є найважливішою запорукою збереження миру, злагоди на нашій планеті, встановлення взаєморозуміння у людських стосунках.

Видатний педагог-гуманіст І. Песталоцці зазначав, що саме на державі лежить провина за низький рівень гуманності в суспільстві, оскільки вона не спроможна забезпечити належний рівень гуманних відносин між людьми.

М. Грушевський постійно наголошував на тому, що виховання гуманно спрямованої особистості — одна з найважливіших соціокультурних проблем. Він був переконаний, що у вільній, незалежній Україні може бути створена справді гуманістична культура, яка відповідатиме сутності ментальності українського народу.

Гуманізм — це система поглядів на світ. Саме людина виступає системоутворювальним фактором, ядром гуманістичного світогляду, в якому знаходяться відображення ціннісні ставлення до особи, суспільства, діяльності, світу загалом. У зв'язку з цим правомірним вважаємо розуміння гуманності як інтегративної якості особистості, сукупності її морально-психічних рис, що знаходить своє вираження в усвідомленому і співпереживальному ставленні до людини як вищої цінності.

Отже, провідною соціально-педагогічною установкою гуманізму є схвалення до особистості, сприяння самореалізації її сутнісних сил. Його основною характеристикою — людяність, в якій центральне місце посідає націленість на майбутнє, прагнення до вільної самореалізації, віра в себе, у можливість досягнення «Я»-ідеального.

Дане заняття спрямоване на розкриття духовності людини, її здатності до добра, на формування гуманістичної моральності як основи духовності; на гармонізацію фізичного, психічного, соціального і духовного саморозвитку особистості в умовах модернізаційних суспільних змін.

Мета заняття:

- ознайомити підлітків із поняттям «духовність»;
- розвивати ціннісні орієнтири, уміння співвідносити свої цінності із гуманістичними;
- розвивати почуття милосердя, співчуття до інших людей;
- розвивати вміння бачити і цінувати добро в людях;
- розкрити роль гуманістичної моралі як основи духовності особистості;
- сприяти гармонізації фізичного, психічного, соціального і духовного саморозвитку учня.

Обладнання: плакати «Будьмо добрі серцем в ім'я добра, людяності і справедливості»; «Милосердя — оцінка совісті».

Епіграфи: 1) Схиляюся перед природою, мистецтвом,
уклін свій шлю героям в небуття,
та найсвятіший Бог — це добре серце,
в якому б'ється тепле співчуття.

(Ж. Маценко)

- 2) Нам би про душу хоч не забути,
нам би хоч трохи добрішими бути.
(І. Тулундай)

Хід заняття:

Педагог: Доброго дня вам, діти. Мені дуже приємно з вами зустрітись. Сподіваюся, що сьогодні наше з вами спілкування буде щирим, відвертим. Задумайтесь, будь ласка, над темою години спілкування. Що ж означає «Я»-духовне.

Отже, духовність. Слово це майже всі ми промовляємо по-особливо-му, стиха, піднесено, адже розуміємо, що його зміст приховує щось велично прекрасне. Ми з вами спробуємо прокласти шлях до усвідомлення поняття «духовність». Духовність — це внутрішній світ людини, животворче джерело людського життя, яке потребує того, щоб його відкрили та доклали безперервних зусиль для його збереження. Так, як для того, щоб користуватися криницею, потрібно знайти підземне джерело, відкопати його і постійно стежити, щоб туди не потрапили бруд і сміття. Тому можна сказати про людину, що вона духовна, лише тоді, коли вона чинить як духовна істота. Духовність вельми важко відкрити та підтримувати в собі, але дуже легко втратити.

Яку людину вважають духовно багатою?

Яка добра до людей, альтруїст, великодушна, із задоволенням займається мистецтвом, цікавиться вітчизняною історією, не може жити без книги, спілкування з іншими людьми. Духовність проявляється і в розумовій сфері як допитливість, спостережливість, аналітичність, глибина. Вольові якості, такі як спрямованість, наполегливість — також ознака духовно розвиненої особистості.

Особливою ознакою духовності є емоційна сфера людини, в якій проявляються совість, сумнів, любов, надія. Духовність визначає ставлення конкретної особи до довкілля, активний потяг до краси, гармонії, досконалості.

Отже, що таке «духовність»? Щоб дати відповідь на це питання, опрацюємо матеріал у групах.

Завдання в групах. Пояснити ступені духовності:

I — духовність — це цінності людського серця, спрямовані на зовнішній світ.

II — духовність — це розуміння свого смислу життя.

III — духовність — це особиста відповідь на вічні запитання, що є добро і зло, істина і краса.

Педагог: Таким чином, духовність розглядаємо як прагнення і здатність людини до самовдосконалення, спрямованого пізнання істини, добра, краси, любові і ствердження у своїй життєдіяльності загальнолюдських цінностей.

Походить поняття «духовність» від слів «дух», «душа», «душевність».

Дух — філософське поняття, що означає нематеріальне начало.

Давньоіндійський мудрець зазначав, що спіймати дух непросто: ніж не може його розрізати, вода не може його намочити, вітер не може його зав'язати, сонце не може його висушити.

Душа... Ми дуже часто повторюємо це слово.

– Як ви розумієте його значення? (Внутрішній світ людини, її свідомість).

– А в яких випадках кажуть: радісно на душі; мені це не до душі (не подобається); говорити по душах (щиро); грати з душею (з натхненням); душа увійшла в п'яти (злякався); від усієї душі чи всією душею (щиро); ні душею, ані тілом не винні (аніскільки, зовсім невинні); відвести душу (висловити все, що накопичилося, розважитися).

Педагог: Ми з вами часто говоримо «чиста душа», «кришталева», «незаплямована».

– Душа якої людини наділена такими епітетами: добра, готова прийти на допомогу, щира? (гуманної).

Педагог звертає увагу на епіграфи.

Так, діти, святішого, ніж доброта, чуйність, співпереживання і щиросердечність, уміння розділити чужий біль і радість, вчасно прийти на допомогу, розрадити в горі й біді — у світі не має.

Але ми часто чомусь забуваємо про цю істину, душі наші черствіють, ми просто втрачаємо людяність. Ці слова особливої актуальності набувають сьогодні. Тому що наше суспільство вже втомилося від обману, грубощів, несправедливості, розбещеності, черствості душ людських, жорстокості. Милосердя... Це те слово, до якого ми останнім часом звертаємося все частіше! Ще з часів давньоруських було воно в традиціях нашого народу. Цілком природним і закономірним вважалося допомагати нещасному, знедоленому, поділитися шматком хліба, дати притулок бездомному, захистити старість, порятувати хворого і каліку, захистити скривдженого. Однією з форм милосердя є благодійність, меценатство. Благодійність означає творення блага для нужденних, старих, хворих. Справжня благодійність не потребує нагороди, вона полягає у вчинку і добрій волі того, хто дає.

Робота в парах. Закінчіть речення: «Мені добре коли...», «Бути милосердним, це...»

Педагог: З давніх-давен дзвони, окрім богослужіння, повсюдно використовувалися для сповіщення про якесь лихо, біль, на сполох під час пожежі, ворожого нашествия. Сьогодні дзвони б'ють на сполох, закликаючи нас до злагоди, милосердя, доброти. Бо тільки ці почуття роблять нас справжніми людьми.

Читець: Нам би про душу хоч не забути,
Нам би хоч трохи добрішими бути!
Ми лише раз — так уже повелося —
Живемо на цій грішній землі.
Хай прокинуться сплячі душі,

Щоб як квіти у квітнику,
Що потребують дощу і суші,
На довгим життєвім шляху.
Хай романтика Віри й Любові,
Слово людського тепла й доброти
Нам порожнини в душах заповнить,
Куди вже війнули ранкові вітри.
І душі наші хай піснею повняться!
Скиньмо із лиць своїх черствості маску,
Нехай зігрівають нас промені сонячні,
Зробімо Україну щасливу, як казку.
Нам милосердя, Господи, подай,
До всіх страждущих і незахищених,
Ми ще від страху і злі, і сліпі,
В душах у нас ще багато що знищено.
Благослови рід людський на Добро!
Душі відкрий для злагоди й миру!
Щоб на Україні незгод не було!
Нас сохрани. І спаси, і помилуй!

Педагог: Усі ми хочемо, щоб нас оточувало добро. А як ми уявляємо добро?

Мозковий штурм

- Чи можна доторкнутися до добра?
- З чим воно асоціюється? З яким предметом ви пов'яжете поняття «добро»? (Сонце, мати, природа).
- Що є протилежністю добра?
- Чого більше в сучасному світі — добра чи зла?

Отже, добро і зло — це етичні категорії, від змісту яких залежать усі інші етичні уявлення. Добра не можна торкнутися, понюхати, посмакувати. Добро — те, що добре для людини, а зло — те, що людині шкодить. Добро — це прийняття себе і світу. Воно безкорисне, щедре і не вимагає обов'язкової винагороди. Добро дозволяє людині і суспільству жити, розвиватись, благоденствувати, досягати гармонії і досконалості.

Критерієм добра є все те, що сприяє прояву справжньої сутності людини — її саморозкриттю, самовияву, самореалізації, все, що надає смисл людському існуванню. Іншим критерієм добра й одночасно умовою, що забезпечує самореалізацію людини є гуманізм і все, що пов'язане з гуманізацією людських стосунків (любов до себе, до іншої людини, до суспільства, народу, нації, свобода і справедливість, людська гідність та ін.).

Добро можна тільки відчутити: це ласкаве, добре і ніжне ставлення, це готовність допомогти в скрутну хвилину, це любов до навколишнього світу. Це те, що змушує нас радіти, любити, співчувати. Люди мають з розумінням

ставитися один до одного й жити згідно з вищими принципами. Пробачити іншому навіть тоді, коли той винен, — у цьому найвища мудрість.

Краса врятує світ. Усім відомі ці слова Ф. Достоєвського, а що мав на увазі відомий письменник, коли говорив про красу? І як саме вона врятує світ?

Відповіді на ці запитання дає життя. Цьому вчить нас література, мистецтво.

— А чим красива людина?

Слід розрізнити зовнішню і внутрішню красу. Зовні людина може бути на перший погляд негарною, але все-таки гарною своїми внутрішніми якостями, тобто красивою духовно.

1-й ведучий. Пам'ятаєте казку Оскара Уайльда «Хлопчик-зірка»? Лютої зимової ночі лісоруб підібрав у лісі хлопчика. Той виріс надзвичайно красивим, але мав зле, холодне серце. Він ображав жебраків, з неповагою ставився до прийомних батьків і навіть не захотів визнати рідну матір.

2-й ведучий. Є вища справедливість: зло має бути покаране. З яскравою гарною зіркою, яка «світить, але не гріє», хлопчик перетворився на потвору, тому що він творив тільки зло і ставав все гіршим та чорнішим душею.

1-й ведучий. І ця чорнота вбила його зовнішню красу: він став схожий на жабу, діти дразнили його й кидали в нього камінням, а селяни не пускали навіть до клуні ночувати.

2-й ведучий. І тоді Хлопчик-зірка похилив голову, заплакав і пішов просити пробачення у всіх божих створінь. Він знайшов свою маму, впав перед нею на коліна, обцілував рани на її ногах і омив їх своїми слізьми.

1-й ведучий. Краса повернулася до хлопчика. Але що нового побачив він у своїх очах? У них засвітилося добро, любов до людей. І він був милосердний і справедливий до всіх божих створінь. Він прогнав злого чаклуна, а лісорубові та його дружині послав багато дорогих подарунків. Голодним він роздавав хліб, а голим — одяг, і в його державі панували мир і достатки.

2-й ведучий. Отже, щоб стати людиною, треба: в жодному разі не робити зла, але цього мало; треба робити добро, але й цього мало; треба робити багато добра та виправити усі свої життєві помилки.

1-й ведучий. Пам'ятайте, добра справа та, що викликала посмішку радості на обличчі іншої людини.

2-й ведучий. І ще. Робити добро іншим — не обов'язок, а радість.

Педагог: Проблема Добра і Зла. Вона така ж давня, як історія людства. Її ще називають вічною, загальнолюдською проблемою. «Зло» — це все темне, страшне, що шкодить людині, заважає їй спокійно, щасливо жити, примушує її страждати.

Мозковий штурм

— Чи завжди добро і зло залежать від самої людини, і наскільки від обставин?

— Чи всесильне добро і зло?

- Як людина робить вибір між добром і злом?
- Чи зникне зло, якщо всі люди захочуть стати добрими і стануть ними?
- Чи може добра людина зробити недобре?
- Якщо так, то чому?
- Що визначає перемогу добра?
- Чи зможе в наших умовах вижити зовсім добра людина, нездатна навіть на будь-яке, навіть найменше зло?

Педагог: Людина... Вінець земного творіння. Чи збереже вона храм своєї душі — чистим і світлим, чи перетворить його на руїну, — це залежить від неї самої.

А зараз вашій увазі пропонується літературна сторінка. Ви почуєте вірші поетів про добро.

Як би тобі, доню, в світі не було...

Як би тобі, доню, в світі не було,
 Не скупись ніколи людям на добро,
 Бо і так доволі хтось насяв зла.
 І холонуть душі наші без тепла.
 Доню, моя доню, моя ясна зірко,
 У житті буває холодно і гірко.
 Та ніколи в світі не зраджуй народу
 І не смій зрікатись свого родоводу.

Поспішайте творити добро

Поспішайте творити добро на землі.
 Щиру шану знаходить людська доброта.
 Поселились літа на лелечім крилі,
 Повернулись лелеки та забули літа.
 Поспішайте любити всю землю свою —
 І не треба за це похвали.
 Бо вода найсмачніша у ріднім краю —
 Із криниці, що батько і мати пили.
 До зернини зернятко — засіяний лан,
 І земля відчуває довіру людську.
 Відженить, як покуду, безсмертя туман,
 Бо життя нам дається лиш раз на віку.
 Огляніться назад — швидкоплинний цей світ,
 Поспішайте творити добро на землі!
 Прокидається Сонце — спішить до Дніпра,
 І світає над світом, у місті, в селі.
 Це для творчості, кажуть, найкраща пора:
 Поспішайте творити добро на землі.

(М. Сингаївський)

Вправа «Самопрезентація «Життя моєї душі»

Мета: сприяти усвідомленню підлітками потенціального багатства їхньої душі і значення духовної праці для розвитку особистості.

Хід вправи: Відомий сучасний педагог Шалва Амонашвілі на питання: «Що таке духовність?» — часто відповідає відомою притчею. «В одного мудрого чоловіка якось запитали: «Як виглядає квітка едельвейс?» Він похитав головою і сказав: «Я не знаю, як виглядає едельвейс, але якщо ви побачите цю чарівну квітку, то відразу зрозумієте, що це саме едельвейс». Так і духовність. Важко дати загальне визначення такого особистісного поняття, в яке кожна людина вкладає свій зміст. Іноді люди, намагаючись усвідомити і пояснити значення поняття «духовність», пов'язують його із такими поняттями, як «дух», «душа», «життя». Завдання полягає в тому, щоб зобразити символічно:

- чим живе ваша власна душа,
- чим вона багата,
- які принципи є для вас найважливішими,
- що потрібно вашій душі для існування і розвитку тощо.

Презентація і пояснення напрацювань підлітків.

Висновок: Духовну людину видно одразу. До неї миттєво виникає якась особлива довіра. Усе те, до чого вона закликає, вона «пропустила» крізь себе. Ти дивишся на неї, бачиш результат і кажеш собі: «І я хочу бути такою». Жоден носій хибної духовності не викличе таких почуттів.

Розвивати у собі ці якості, бути милосердними не тільки до тих, хто близький, а й до ворогів своїх, вчить нас Біблія. Поширеним є уявлення про духовне в людині як про її релігійність і відданість Богові. Але навряд чи можна вважати духовно розвинутою людину, яка вірить у Бога, проте не відчуває потреби в підвищенні рівня своєї моральності. Так, як не назвеш моральними дії і вчинки науковця або ж митця, політика, в яких ми бачимо негуманне ставлення до людей, до живих істот, взагалі, споживацьке ставлення до природи.

Тому такими важливими є на сьогодні принципи гуманізму, які проявляються у визнанні людини найвищою цінністю, а її прав пріоритетними; шанобливому ставленні до оточуючих, забезпеченні свободи совісті, віросповідання, світогляду, турботи про фізичне, психічне, духовне і соціальне здоров'я, — усі ці аспекти мають бути в гармонії.

Кожна людина — особистість, неповторний індивідуум. Кожен має багатий духовний світ, багатство здібностей, оригінальність думок і почуттів, захоплень, талантів. І для того, щоб знайти шлях до навколишніх, потрібно вчитися наближуватися до них, розвивати в собі бажання бачити в людях добрі начала. Життя — це нагода вкласти в себе щось важливе, світле, високе, це нагода бути щасливим і робити щасливими інших.

Запитання для обговорення:

1. Як ви розумієте поняття «духовність»?

2. Що гуманістична мораль розуміє під поняттями «добро» і «зло»?

Завдання для пошуку:

Проведення розвідки корисних справ — виявлення тих, хто потребує допомоги, милосердя та опіки.

Список використаної літератури

1. Доній В.М. Мистецтво життєтворчості особистості/В.М. Доній. — К., 1997.
2. Оржеховська В.М. Духовність — це здоров'я молодого покоління/В.М. Оржеховська, Т.В. Тарасова. — Тернопіль, 2005.
3. Моральне та громадянське виховання. — Х. : Вид. група «Основи», 2006.
4. Шкільний світ. — лютий 2007. — № 5.
5. Шкільний світ. — грудень 2006. — № 47

Тема 4. «Я»-СОЦІАЛЬНЕ (2 год.)

Мета:

- розвивати у підлітків усвідомлення своєї сутності як суспільного індивіда;
- формувати навички і уміння організації ефективної взаємодії з оточуючими;
- навчити підлітків знімати біль самотності;
- ознайомити з основними рисами соціальної компетентності;
- надати інформацію про можливі методи маніпулювання свідомістю особистості та навчити уникати маніпулювання;
- виховувати інтерес до самоствердження, самовдосконалення;
- стимулювати прагнення бути корисним іншим.

Вступне слово. Повідомлення теми і мети заняття.

Інформаційне повідомлення.

Людина — істота соціальна. Як сказав Аристотель, тільки Боги і звірі можуть жити поза суспільством. Людина виникає, існує і розвивається лише у взаємодії з іншими людьми і під їхнім впливом. Дитина, вихована дикими тваринами (і це доведено), не стає красенем Мауглі. То лише приваблива казка. Така істота — не людина, і повернутись у суспільство не може.

Не стає людиною навіть дитина, яку ізолювала мати від інших людей.

Закладена в нас біологічна програма поведінки недостатня для того, щоб ми стали людьми. Вона доповнюється програмою, записаною в знаках культури. І ця програма — результат колективної творчості. Значить, наша поведінка завжди піддається впливу інших людей. Захистити себе від цього впливу якимось жорстким бар'єром ми в принципі не можемо.

Слово «соціум» походить від латинського і в перекладі означає «суспільство». Слід звернути увагу, що слово «суспільство» має корінь із значенням «спільний». У сиву давнину така спільність людей була просто необхідна для того, щоб вижити у важких умовах. У наш час приналежність до соціуму зобов'язує кожну людину брати до уваги не тільки власні інтереси, а й інтереси тих людей, які її оточують. А для цього людина має визначити

соціальну самоідентифікацію — систему координат власного «Я» у суспільстві, усвідомлення тих ролей, що є найбільш стабільними для особистості. Існують певні ролі, які людина отримує при народженні незалежно від її бажання: статева приналежність, зовнішність, ім'я. Але проходить певний час, і людина починає усвідомлювати ці ролі і навіть виробляти до них певне ставлення, бажання щось змінити у своєму характері, стосунках з іншими. Процес усвідомлення власних ролей і розуміння того, якими ми виглядаємо в очах інших людей, і є процесом соціальної самоідентифікації.

Вправа «Я!.. А скільки мене?»

Хід вправи

Кожен учень отримує аркуш паперу і складає його декілька разів, після чого вирізає з нього силует людини. Розгорнувши аркуш, він отримує або окремі фігурки, або стрічки з них. Пропонується назвати соціальні ролі отриманих фігурок, асоціюючи їх із собою: громадянин, учень, член сім'ї, друг тощо. Фігурки необхідно розташувати таким чином, щоб одержати групи чоловічків, які симпатичні один одному.

Запитання для обговорення:

1. Для скількох чоловічків ви знайшли соціальні ролі?
2. Чи всі вони симпатизують один одному?
3. Чи були серед них такі, які вам не подобаються? Чому?
4. Чи може людина щось змінити в собі, якщо вона усвідомлює наявність певних негативних якостей або рис характеру? Що для цього треба робити?

Вправа «Я і світ навколо мене»

Мета: відображення та усвідомлення підлітком значущих сфер свого оточення, прояснення своїх стосунків з навколишнім світом.

Хід вправи

Учасники отримують аркуш паперу А-4. Їм пропонується намалювати на ньому, залишаючи середину пустою, усе, що їх оточує в житті, з ким та з чим вони спілкуються, взаємодіють — їхній соціальний світ. На другому етапі цієї вправи вони мають малювати в центрі самих себе.

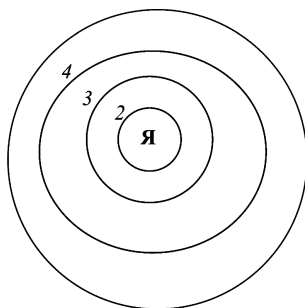
Обговорення.

1. Прокоментуй свій малюнок.
2. Чи подобається тобі твій малюнок, чи подобається тобі твій портрет?
3. Що із намальованого є для тебе найбільш важливим, а що — найменш важливим?
4. Чи є межа, що розділяє тебе і навколишній світ?
5. До чого саме із твого оточення ти звернений на малюнку? Як ти взаємодієш з тим, що намальовано навколо тебе? Що це для тебе означає?

Інформаційне повідомлення.

Психологи розрізняють декілька рівнів стосунків людини з навколишнім світом. Якщо кожен рівень зобразити у вигляді концентричного кола,

то найближче до центру коло буде символізувати найближче оточення людини: сім'я, найдорожчі друзі — це мікросоціум. Наступне коло — це сфера взаємодії з родичами, знайомими, сусідами, колегами, однокласниками, учителями, тобто тими, ефективна взаємодія з якими є важливою для людини. Щоденно ми зустрічаємося та спілкуємося і з такими людьми, яких не знаємо близько: це учні нашої школи, обслуговуючий персонал у лікарні або в магазині тощо — це третій рівень взаємодії. Крім того, існує і четвертий рівень, найвіддаленіший — такі люди, про існування яких ми можемо знати, але дуже рідко замислюємося і які ніяк не впливають на наше існування.

Запитання для обговорення:

1. Які цінності сповідує людина, що існує на рівні лише свого «Я»?
2. Що є ціннісно значимим для людини, яка сприймає навколишній світ на рівні сімейних (родинних) цінностей?
3. Які цінності можна назвати суспільними, громадянськими, національними?
4. Які цінності можна віднести до загальнолюдських?

Незважаючи на багаторівневу систему стосунків особистості з навколишнім світом, рано чи пізно кожна людина відчуває себе самотньою. Для багатьох самотність буває нестерпною, емоційно руйнівною. Почуття абсолютної самотності може призвести до психічних розладів так само, як фізичний голод до смерті. Тоді здається, що життя загнало тебе в глухий безвихідний куток, що ти не потрібен абсолютно нікому в цьому світі. І з батьками повне непорозуміння, і з друзями розсварився, і вчителів очі б не бачили, і дівчина пішла. Знайомий стан?

Давайте розберемося, чи насправді все так погано? Звичайно краще, коли у вас чудові стосунки з батьками, коли друг надійний і розуміє з півслова, коли з класним керівником повна гармонія. Але якщо сталось протилежне, і ви відчуваєте повну самотність — це ще не підстава для відчаю. Можна подивитися на ситуацію по-іншому. Як саме?

Відповіді підлітків

Висновок педагога. Коли вам здається, що ви один в усьому світі і від цього нестерпний біль, скажіть собі подумки, або вголос: «Самотність — це

стан, коли пішли всі сторонні і я залишився наодинці з найближчою мені людиною — з собою. Не такий я вже безпорадний. Я ж не маленька дитина. І навіть якщо мене зрадив кращий друг чи покинула дівчина — не біда. Спасибі їм, що вони в мене були і що мені було з ними добре. Та все добре, як і погане, рано чи пізно минається. Ще будуть і друзі, і кохані. Увесь світ переді мною. Я вже дорослий. То чи ж варто ридати?»

Хоч як важко людина переносить самотність, варто пам'ятати, що соціум здійснює на неї як позитивний, так і негативний вплив. Недосвідчена, а часто й досвідчена людина, або й великі групи людей, можуть стати об'єктом маніпулювання оточуючих. Не залишаються поза увагою маніпуляторів і підлітки. Чи вам знайомий термін маніпуляція? Що він означає? Хто маніпулює і ким, наведіть приклади.

Підсумок педагога

Отже, маніпуляція — це приховане управління людиною проти її волі, яке приносить ініціатору односторонні переваги. Це спосіб владарювання шляхом духовного впливу на людей через програмування їхньої поведінки.

Ініціаторів управляючої дії називають маніпуляторами, а адресата впливу — жертвою маніпуляції. Внаслідок своїх дій егоїстичні, аморальні маніпулятори наносять матеріальну чи психологічну шкоду своїм жертвам. Щоб досягти мети маніпулятори використовують людські потреби, слабкості, пристрасті, ритуали. Маніпулюванням займаються політики, керівники різноманітних сект, продавці, розробники реклами, іноді ваші друзі чи знайомі.

Головними ознаками маніпулювання є почуття незручності, внутрішньої боротьби, вам не хочеться чогось робити, говорити, а доводиться — інакше незручно, ви матимете поганий вигляд.

А тепер спробуйте відчутти, що відчуває людина, коли нею хтось маніпулює.

Вправа «Маріонетка»

Мета: визначити, що відчуває людина, коли нею хтось маніпулює.

Хід вправи: Учасники об'єднуються у трійки. Два учасники стають ляльководами, один — лялькою. Ляльководи повністю керують усіма рухами ляльки-маріонетки. Кожен учасник має побувати у ролі ляльки. Для кожної трійки ставляться два стільці на відстані 1,5-3 метри один від одного. Мета ляльководів — перевести ляльку з одного стільця на інший. При цьому людина, яка грає ляльку, не повинна опиратися рухам ляльководів. Дуже важливо, щоб у ролі ляльки відчув себе кожен учасник.

Запитання для обговорення:

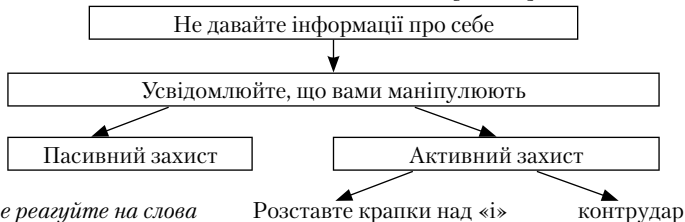
1. Що ви відчували під час гри? Чи сподобалось це відчуття, чи було комфортно?
2. Чи хотілось зробити щось самому?
3. Як в реальному житті уникнути маніпулювання?

Звичайно, застрахувати вас від маніпуляторів на все життя за одне заняття неможливо. Це завдання цілого спецкурсу. Однак ознайомити вас з

алгоритмом захисту цілком реально. Тим більше що за величезного розмаїття маніпулювання воно має загальну схему. Це дає змогу вибудувати досить надійний захист від нього за такою універсальною блок-схемою.

(Плакат)

УНІВЕРСАЛЬНА БЛОК-СХЕМА ЗАХИСТУ ВІД МАНІПУЛЮВАННЯ [1, 351]

(Ніяк не реагуйте на слова маніпулятора, мовчіть, ніби не чуєте; робіть вигляд, що не зрозуміли; говоріть про інше)

Розставте крапки над «і» (питаєте «куди ви ведете?»), «скажіть прямо, що ви хочете?»)

Обговорення схеми захисту від маніпулювання.

Слово педагога.

Можливо, у вас склалося враження, що сучасний соціум — це цілком агресивне для людини середовище. Але варто пам'ятати, що лише в суспільстві можуть реалізуватись індивідуальні таланти і здібності людини.

Звичайно, якщо людина живе в середовищі, де створені всі умови для її розвитку, то її сутнісні сили реалізуються, як правило, значно інтенсивніше. Однак навіть найбільш несприятливі зовнішні обставини можуть сприйматися вами як своєрідна перевірка на витривалість і долатися за рахунок енергії, що виробляється в життєвих конфліктах. Щоб частіше виходити переможцем із несприятливих ситуацій, адаптуватись у суспільстві, особистість має бути вольовою і соціально компетентною. **Соціальна компетентність** — це характеристика зростаючої особистості, що засвідчує її зрілість (у вікових межах) як соціальної істоти [2, 211].

Згідно з дослідженнями психологів ваша **соціальна компетентність**, тобто компетентність підлітків, складається з: соціальної активності, яка охоплює вміння спілкуватися; здатність працювати і самостійно, і в команді; налагоджувати гармонійні та продуктивні взаємини з оточуючими, домовлятися, визначати свій статус серед однолітків, мирно вирішувати конфлікти, поводитися совісно і відповідально; та особистої свідомості, що проявляється у прагненні зберегти індивідуальність; орієнтації у своїх соціальних ролях, своїх «Я», правах та обов'язках; адекватній самооцінці, домаганнях визнання, рефлексії (відстеженні свого внутрішнього світу), наявності життєвої перспективи, саморегуляції поведінки. А тепер ми спробуємо визначити умови для успішної соціальної адаптації та самореалізації людини в суспільстві.

Проект «Школа успіху».

Хід проекту.

Учасники об'єднуються у три підгрупи.

Тренер:

– Уявіть собі, що в нашому місті відкривається нова школа — Школа успіху. Найважливіша місія цього закладу — створити сприятливі умови для реалізації потенційних можливостей кожної особистості. Як і в кожному навчальному закладі, в цій школі є педагоги, учні і батьки учнів.

Завдання для учасників:

I етап.

I підгрупа має завдання — з точки зору педагогів представити для загального обговорення Статут Школи Успіху, в якому буде визначено мету та пріоритетні напрями діяльності школи, принципи і засоби реалізації цієї мети.

II підгрупа має завдання — від імені учнів Школи Успіху скласти «Правила для учнів», які регламентують діяльність учнівського колективу і сприяють творчому розвитку і соціальній активності кожної особистості.

III підгрупа має завдання — з позиції батьків визначити засоби виховного впливу на дітей, які відвідують Школу Успіху, запропонувати методи покарання та заохочення для учнів цього навчального закладу.

II етап.

Після обговорення в групах представники кожної підгрупи збираються на «педраду» і презентують свої напрацювання.

Запитання для обговорення:

1. Якою має бути головна мета Школи Успіху? А звичайної школи?
2. Що допомагає людині досягати успіху в будь-якій сфері життєдіяльності?
3. Чи можна досягти довготривалого успіху в житті за допомогою аморальних, злочинних методів?
4. Чим загрожує особистості і суспільству досягнення успіху таким чином?

Щойно ви завершили проект «Школа успіху». Дехто з вас невдовзі стане успішним бізнесменом. Очевидно, засвоєння курсу «Основи гуманістичної моралі» сприятиме тому, що ваш бізнес буде не лише успішним, а й моральним.

Вправа «Моральні принципи досягнення успіху».

Тепер ми спробуємо розробити моральні принципи досягнення успіху для майбутніх підприємців. Учні висловлюють свої пропозиції.

Зразок моральних принципів:

1. Зло, зроблене в ім'я добра, не є добром.
2. Чесність понад усе.
3. Підприємливість і моральність — два крила успіху.
4. Повага Закону — становий хребет бізнесу.

5. Людина — ціль, гроші — засіб.
6. Клієнт завжди правий (доброзичливість, ввічливість, культура обслуговування).
7. Межі досконалість не знає.
8. Обов'язковість і відповідальність — запорука вічного процвітання бізнесу.

Список використаної літератури

1. Шейнов В. П. Скрытое управление человеком/В. П. Шейнов. — Мн. : Харвест, 2001. — 848 с.
2. Кононко О. Л. Соціальна компетентність старших дошкільників: типологія та умови ефективного виховання/О. Л. Кононко//Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. пр. — Вип. 9. — Київ, 2006. — 440 с.

Тема 5. «Я»-ІДЕАЛЬНЕ. ГУМАНІСТИЧНИЙ ІДЕАЛ — ШЛЯХ ДО СЕБЕ КРАЩОГО (2 год.)

Мета:

- формувати в учнів прийняття себе таким, як є; усвідомлення власної значимості і цінності; сприяти прояву людської гідності; віри в свої сили;
- розвивати уміння об'єктивно поцінювати свої чесноти;
- виховувати почуття благородства як вищої моральної цінності;
- ознайомити з технологією самовиховання.

*Будьте світочами собі,
Будьте собі опорою,
Бережіть істину в собі
Як єдиний світоч.*

Будда

Вступне слово.

Діти, на попередніх заняттях ви ознайомилися з різними «Я» особистості. Згадайте, які «Я» стали вам відомі.

Відповіді підлітків.

Слово педагога. Це все ваші реальні «Я»: «Я»-фізичне, «Я»-психічне, «Я»-соціальне, «Я»-духовне, тобто ті, що властиві вам тепер. Однак рано чи пізно кожна людина відчуває потребу стати кращою, іншими словами, вона прагне до «Я»-ідеального. Ви вже знайомі з цим відчуттям? Адже тільки маленька дитина не порівнює себе ні з ким, радіє життю і знає, що вона прекрасна. А в свої 14 років дехто з вас уже встиг почути від однокласників, друзів, рідних, а можливо, й учителів, що він поганий, злий, лінивий, невдаха, негідник, тупий та ін. Звичайно, оптимізму ці ярлики вам не додали.

Крім того, ви вже й самі потихеньку погодилися, що хтось кращий, сильніший, заможніший. Декого переслідують почуття знедоленості й неповноцінності.

Щоб ці проблеми не поглиблювались і не псували вам життя в майбутньому, потрібно вже тепер з ними вміло і рішуче боротися. Для цього необхідно не так уже й багато. Розпочніть з того, що повірте в Себе, полюбіть Себе. Нехай шоранку разом з вами просинається установка: «Я — найчарівніша і найпривабливіша», «Я — добрий, розумний, дотепний і везучий». Для чого? По-перше, це приємно. Завтра ж вранці не забудьте перевірити, чи установка спрацювала і вам стало приємно.

По-друге, таку людину починають любити оточуючі. Психологи довели, що глибока самоповага, впевненість, любов до себе діють на інших як гіпноз на підсвідомому рівні. Образ себе стає образом для інших. Люди люблять таку особистість тому, що її легко любити. Вона відкрита для любові, готова поважати і цінувати інших.

Не чекайте, щоб ви сподобалися комусь першими. Це не так важливо. Головне, щоб люди подобалися вам. Випереджувальна доброзичливість спонукає до прояву благородних вчинків. Людське благородство — це діяння найвищого морально-духовного рівня особистості.

Як кажуть мудрі, із зерна любові виростає сад, а з агресії — джунглі. Подумайте, які зерна ви носите в своїй душі? Що з них прокльонеться — залежить насамперед від вас. Утім, любов до себе не сліпа. Вона не виключає самокритики. Люди з почуттям власної гідності мають об'єктивну самооцінку, не бояться порівнювати себе з іншими, цінують чужі достоїнства, прагнуть позбутися недоліків, хочуть стати кращими і стають ними. Це і є шлях до свого ідеального «Я», до себе кращого, гуманнішого.

Безперечно, майже кожному з вас хтось подобається, і вам хотілося б бути таким, як ця людина. Але люди не вишиванки, не клони. Вони всі різні, з різними здібностями і можливостями, зі своїми характером та достоїнствами. І не варто себе «вишивати» з чужого узору. Кожен з вас неповторний і тим цінний. Не варто прагнути стати таким, як хтось, навіть найзнаменитіший. У житті краще вибрати свою стежку, де немає ні перших, ні останніх, а є тільки ви. Шлях до свого ідеалу — це шлях до себе кращого, завтрашнього, порівняно лише з собою вчорашнім.

Зараз ви ознайомитеся з одним дуже цікавим тестом, який, можливо, допоможе вам бути успішнішим на шляху до свого ідеального «Я».

Тест «Що ти за пtiця?»

Мета цього тесту — допомогти вам зрозуміти, що немає загальних рекомендацій, як вдосконалювати себе. Одна і та ж якість може прикрасити одну людину, а іншій — зашкодити.

Відповідаючи на запитання, потрібно вибрати із трьох відповідей одну. Якщо у вас є сумніви, виберіть ближчу вам версію. Та чи інша відповідь не свідчить про те, що ви гірший чи кращий, а про те, що ви такий або інший.

1. Мені 14 років, я збирався погуляти, а мама раптом заявляє: «Уже пізно, нікуди ти не підеш». Я:

а) дуже прошу маму, щоб вона мене все-таки пустила на вулицю, але якщо вона буде все одно наполягати на своєму, то залишуся вдома;

- б) скажу собі: «А я нікуди і не хочу йти» і залишуся вдома;
 - в) скажу: «Зовсім не пізно, я піду», хоча мама і буде сваритися.
2. У випадку незгоди я, звичайно:
- а) уважно прислухаюся до думки іншого і прагну взаємної згоди;
 - б) уникаю моральних суперечок і прагну досягти свого іншими шляхами;
 - в) відверто висловлюю свою позицію, намагаюся переконати співрозмовника.
3. Я уявляю себе людиною, яка:
- а) любить подобатися багатом і бути як усі;
 - б) завжди прагне бути собою;
 - в) любить підкоряти інших своїй волі.
4. Моє ставлення до романтичного кохання:
- а) бути завжди з коханою людиною — найбільше щастя в житті;
 - б) це добре, але до тих пір, доки від тебе не вимагають забагато і не лізуть у душу;
 - в) це прекрасно, особливо коли коханий дає мені все, що потрібно.
5. Якщо я засмучений, то:
- а) намагаюся знайти когось, хто б мене втішив;
 - б) намагаюся не звертати на це уваги;
 - в) починаю злитись і можу зігнати злість на оточуючих.
6. Якщо вчитель не зовсім справедливо розкритикував мою роботу, то:
- а) мене це зачепить, але я намагатимуся цього не показувати;
 - б) мене це обурить, я буду активно захищатись і можу висловити у відповідь свої претензії;
 - в) мені буде прикро, але я сприйму те, в чому він правий, і намагатимуся ці помилки виправити.
7. Якщо хтось дошкулить мене моїм недоліком, то :
- а) дратуюсь і мовчу, переживаючи образу в собі;
 - б) очевидно, розізлюсь і відповім тим же;
 - в) розхвилююсь і починаю виправдовуватись.
8. Я краще дію, якщо :
- а) сам по собі;
 - б) лідер, керівник;
 - в) член команди.
9. Якщо я закінчив якусь складну роботу, то:
- а) просто переходжу до іншої справи;
 - б) показую іншим, що я вже все зробив;
 - в) хочу, щоб мене похвалили.
10. На вечірках, я звичайно:
- а) нишком сиджу в куточку;
 - б) прагну бути в центрі всіх подій;
 - в) здебільшого допомагаю накривати на стіл, мити посуд.

11. Якщо продавець не додасть мені здачу, то я:
 - а) вимагатиму її;
 - б) розхвилююся, але промовчу;
 - в) не зверну уваги, дрібниці не варті того, щоб через них засмучуватися.
12. Якщо я відчуваю, що злюся, то:
 - а) виявляю свої почуття і звільняюся від них;
 - б) почуваю себе незручно;
 - в) намагаюся вгамуватись.
13. Коли я захворію, то:
 - а) стаю дратівливим і нетерплячим;
 - б) лягаю в ліжку і чекаю, щоб за мною доглядали;
 - в) намагаюся не звертати на це уваги і сподіваюся, що так побитимуть й оточуючі.
14. Якщо хтось мене обуриє, то:
 - а) я відкрито висловлюю йому свої обурення;
 - б) вгамую свої емоції якоюсь справою або розмовою;
 - в) натякну йому сам або через когось.
15. Мій девіз:
 - а) переможець завжди правий;
 - б) весь світ любить люблячого;
 - в) тихіше їдеш — далі будеш.

За допомогою тесту ви можете співвіднести себе з трьома досить різними і яскравими особистісними образами, умовно названими «Голуб», «Страус», «Яструб». Опрацюйте результати своїх відповідей. Для цього розбийте 15 запитань-відповідей тесту на три п'ятірки: 1-5, 6-10, 11-15. щоб дізнатися, наскільки ви «Голуб», порахуйте, скільки у вас відповідей «А» у першій п'ятірці, «В» — в другій п'ятірці і «Б» — в третій. Максимум може бути 15, мінімум — 0. Прояв у вас «страусиних» рис покаже сума «Б» у першій п'ятірці, «А» — у другій, «В» — в третій. Відповіді «Яструба» — «В» у першій п'ятірці, «Б» — у другій і «А» — в третій. Якщо у вас, наприклад, 11 «голубиних» відповідей, 4 «страусиних» і жодної «яструбиної», то зрозуміло, що ви тяжієте до «Голуба», трішки «Страуса» і нічого спільного з «Яструбом». Якщо всього порівну, то у вас всього потроху і в різних ситуаціях ви проявляєте себе по-різному.

Правда, з'ясуйте, що ви взяли від «Голуба» — добру м'якість чи нерішучість? Від «Страуса» — емоційну стабільність чи замкнутість? Від «Яструба» — рішучість чи агресивність. Для цього уважно ознайомтеся з характеристиками цих особистих типів.

«Голуб». Це м'яка, любляча, чуйна людина. Голуби потребують любові. Від неї залежить їхнє щастя і безпека, ради неї вони готові на самопожертву.

Голуби часто — слабкі і в'ялі. Вони готові зробити все для інших — і найчастіше те, чого потім чекають від інших. Прямо попросити чи вимагати те, що їм потрібно, вони чи бояться, чи не вміють. Добрі і поступливі тому, що

боязливі. Голуби мріють, щоб їх розуміли з півслова і вгадували їхні бажання. Не зустрівши таких людей — розчаровуються. Замість того, щоб чимось серйозним зайнятися, багато мріють.

Голуби часто грають другорядні ролі, сприяючи підйому нагору інших. Вони краще почуваються за троном, а не на ньому. Побоюються проявляти ініціативу і брати на себе відповідальність. У ролі лідера почуваються невпевнено. Голуби залежні від поглядів інших, віддані предмету обожнювання. Вони страждають від дрібниць, часто забобонні. Своєю добротою і м'якістю заспокійливо впливають на агресивних людей. Свою власну злість спрямовують на себе, гублять гаманці і ріжуть собі пальці замість ковбаси.

«Страус». Страус — людина холодна, обачна, обережна і переважно тримається від усього на віддалі. Йому потрібний простір, а не хтось поряд. Якщо хтось підходить до нього занадто близько, то він відштовхує його або часто тікає сам. Страусу достатньо себе. Він прагне сховати в пісок не тільки свою голову, але й серце і талант. Страус унікає зв'язків і особливо наслідків, які можуть при цьому виникнути. Життя з ним може бути досить холодним. Страуси страждають мовчки і самотньо.

Утім, вони можуть захистити себе від страждань. Навіть якщо Страусом знехтували, він перенесе це досить спокійно. Вони ні до чого особливо не прагнуть, не чекають від життя занадто багато, тому не дуже й розчаровуються. Їх відчуженість забезпечує їм цілісність і самодостатність. Цього не вистачає як Голубу, який прагне підлаштуватися і сподобатись оточуючим, так і Яструбу, який хоче досягти успіху і завжди перебуває в русі. Однак замкнутість позбавляє Страуса кращого, що є в людях і в ньому, збільшує радість життя.

«Яструб». Честолюбному, рішучому і хороброму Яструбові потрібна влада. Домагаючись своєї мети, досягаючи успіхів, Яструби знаходять багато противників. Їхня агресивність, ворожість і деяка одержимість робить їх складними супутниками в житті. Вони вміють змусити кожного викладатись у справі і витягуватися перед ними у струнку. Ними частіше захоплюються ніж люблять.

Яструби вимагають підлеглості, відданості і захоплення. Зі свого боку вони працюють більше, ніж інші, і заслуговують такого ставлення до себе.

Вони прагнуть досконалості, ідеалу, безкомпромісні, вимагають «все або нічого». І хоч вони легко критикують себе й інших, на критику зі сторони реагують погано. Вона викликає в них злість, глибоку депресію, оскільки в душі вони не такі вже й жорстокі. Світ для Яструбів — це поле битви і вони оточені ворогами. Але не варто турбуватися: вони озброєні розумом, передбачливістю, енергією. Це природжені стратеги. Єдина битва, яку вони програють, це битва із собою.

Цей тест допоміг вам поглянути на себе збоку, краще зрозуміти особливості свого характеру, визначитися, які риси у вас домінують — Голуба, Страуса чи Яструба.

Якщо вас у собі не все задовольняє і ви вирішили змінитися, будьте готові до ситуацій дискомфорту. Це неминучий етап на шляху самовдоскона-

лення. Це як операція, після якої стане легше. Запропоновані вправи допоможуть вам звільнитися від слабких сторін вашої особистості і розвинути сильні. Часом вам може здаватися, що деякі вправи формують негативні риси, — нащо ж їх тренувати? Не турбуйтеся, ви виробите вміння, а не риси. (Битися не можна, але вміти битись часом буває вкрай необхідно).

Що потрібно Голубу.

Загальні поради. Вам потрібно дорослішати і ставати самостійним, розпочати жити своїм життям навіть всупереч очікуванням оточуючих. Учність бути людиною і для себе, а не лише для інших. Це не значить, що ви маєте стати поганою людиною, але те добро, якого у вас багато, готуйтеся надійно захищати.

Вправи:

1. «Не посмішка».

Посмішка — це прекрасно, вона завжди вас прикрашає. Але вас і «ловлять» на посмішку: ви посміхнулися — значить сказали «так». А чи завжди це правильно? Щоб стати вільною, людина навчилася не завжди відповідати посмішкою на посмішку. Дозвольте собі бути і серйозним, і похмурим, коли вам цього хочеться і коли це потрібно.

2. «Ні».

Вам важко сказати «Ні», щоб не образити людину. Але ж вас часто використовують. Тому навчіться казати «ні» спокійно і рішуче саме тоді, коли вам ніяково це сказати. Ви маєте на це право, і таке «Ні» сприймається нормально.

3. «Перехоплення ініціативи».

Учіться перехоплювати ініціативу в розмові і у справах.

4. «Нестандартні вчинки».

Ви занадто залежні від оцінок оточуючих і боїтеся вийти за межі стандартної поведінки. Дозвольте собі розумні, але нестандартні вчинки. Наприклад, пострибайте на автобусній зупинці, коли вам холодно, зробіть зарядку. Оточуючі будуть дивитися на вас як на не зосім нормального. По-перше, вони не праві, а по-друге, яке вам діло до їхніх поглядів і оцінок. Не чекайте, поки вас оцінять. Оцінюйте інших першими.

5. «Свобода голосу, думок та емоцій».

Учіться говорити голосно і впевнено, частіше висловлюйтеся категорично, вільніше проявляйте свої негативні емоції людям, які це заслужили, або просто в простір.

6. «Свобода звинувачень».

Учіться у відповідь на звинувачення не виправдовуватися, а негайно переходити в контратаку і звинувачуйте самі. Робіть справедливі зауваження працівникам служби сервісу, торгівлі.

Що потрібно Страусу.

Загальні поради. Ваша холодність, яка погіршує стосунки з оточуючими, — не вроджена, а наслідок вашого страху і переживань. Спробуйте від-

крити себе світу, і світ відкриється вам. Ваше головне завдання — розкрити в собі інтерес і увагу до оточуючих людей, навчитись їх краще розуміти і відчувати.

Вправи:

1. «Запам'ятай обличчя».

Виробіть звичку запам'ятовувати обличчя людей, які вас оточують. Подивилися, заплющили очі, спробували відтворити все зримо, в деталях. Не виходить, щось забули — дивіться знову, щоб запам'ятовування було повним.

2. «І як він сміється?»

Вдивляючись в чиєсь обличчя, поспробуйте уявити: «А як ця людина сміється чи плаче? Як хитрує, грубить, свариться, ображається, радіє?»

3. «Очима інших».

У різних ситуаціях і з різними людьми постарайтеся подивитися на себе очима вашого співбесідника. Яке враження ви справили? Що про вас думають?

4. «Співпереживання».

У розмові на особисті, важливі для співбесідника теми намагайтесь активно, зацікавлено, щиро слухати його, не перебиваючи, стараючись поставити себе на його місце.

5. У компаніях частіше виконуйте роль масовика-вигівника. Не виходить, учіться.

Що потрібно Яструбу.

Загальні поради. Ви скрізь бачите ворогів і цим перетворюєте в них навіть тих, хто міг би бути другом, щоб цього не було, маєте навчитись терплячості і доброзичливості.

Вправи:

1. «Посмішка».

Постарайтесь, щоб звичним виразом вашого обличчя стала доброзичлива посмішка. Внутрішня посмішка також має бути завжди.

2. «Мир тобі».

Перша фраза (внутрішня фраза, установка) при зустрічі з будь-якою людиною у вас має бути «Мир тобі!» Якщо з ким-небудь починаєте суперечку, кожні три хвилини згадуйте і повторюйте «Мир тобі!» — це допоможе вам зупинитися.

3. «Передай ініціативу».

Частіше передавайте співбесіднику ініціативу в розмові. Нехай розмова буде про те, що хоче він.

4. «Приємна розмова».

Якщо проблема не принципова, намагайтесь розмову зробити просто приємною. Правий співбесідник чи ні — зробіть так, щоб йому було з вами комфортно. Говоріть менше, тихіше. Намагайтесь погодитись, а не заперечити.

чити. Частіше говоріть «Так», а не «Ні». Уникайте категоричних фраз чи інтонацій.

5. «Компліменти і вдячність».

Використовуйте будь-яку нагоду, щоб сказати людині щось приємне про неї чи її вчинки. Покажіть це посмішкою, очима. Головне, щоб це було щиро.

6. «Грози не буде».

Стримуйте свої негативні емоції. Попробуйте тиждень не сваритися, усім прощати, розуміти, не критикувати, не робити зауважень, не засуджувати. Змогли тиждень — зможете і довше.

7. «Мудрець».

Учіться мудрості, спостережливості і вмінню програвати. Ваш програш — ваш новий досвід і можливість отримати урок. Чого б не сталося, не засму-чуйтеся, а запитайте себе: «А як би до цього поставилася мудра людина?»

Педагог.

Цей тест і вправи ви візьмете додому з тим, щоб без поспіху, глибше озна-йомитися з ними і щоб вони стали вам в пригоді на шляху до себе кращого.

Запитання для обговорення:

1. Як ви розумієте поняття «Я»-ідеальне?
2. Чи можете ви об'єктивно поцінювати свої чесноти?
3. До чого спонукало вас сьогоднішнє заняття?
4. З чим ви не згодні?

Список використаної літератури

1. Фромм Э. Человек для себя/Э. Фромм. — Мн. : «Коллегиум», 1992. — 253 с.
2. Козлов Н. И. Как относиться к себе и людям, или Практическая психоло-гия на каждый день/Н. И. Козлов. — М. : Аст-пресс книга, 2003. — 336 с.

Тема 6. МОРАЛЬНІСТЬ — РЕАЛЬНИЙ СТАН МОРАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ (3 год.).

Заняття 1.

Тема: Моральність — згусток всіх чеснот: доброти, відповідальності, совісті, милосердя, чесності, поваги, правдивості, працелюбності, спра-ведливості, гідності.

Мета: сприяти усвідомленню підлітками сутності поняття «мораль-ність», змістового наповнення понять «доброта», «відповідальність», «со-вість», «милосердя», «чесність», «повага», «правдивість», «працелюбність», «справедливість», «гідність».

Хід заняття:

I. Актуалізація опорних знань

На попередніх заняттях ми намагались усвідомити сутність і принципи гуманістичної моралі. Чим, на вашу думку, гуманістична мораль відрізня-ється від авторитарної? (Відповіді учнів).

Справді, гуманістична мораль — це унікальний спосіб духовно-практичного освоєння світу, результатом якого є форма свідомості особистості, що ґрунтується на системі ідей і поглядів на людину як найвищу цінність. Гуманістична мораль спрямована на утвердження поваги до гідності й розуму людини, її права на земне щастя, вільний вияв природних людських почуттів і здібностей. Систему гуманістичної моралі становлять гуманістичні ідеї, принципи, гуманістичні ідеали, гуманістичні цінності та гуманістичні почуття.

II. Ознайомлення з поняттям «моральність»

Мораль як форма свідомості людини проявляється у моральних відносинах і моральній діяльності. Характеристикою особливого виду практичної діяльності людей, що мотивується моральними принципами, переконаннями та ідеалами, є **моральність**.

Якщо **мораль** — це сфера суб'єктивних **уявлень** людини про етичні цінності, добро і зло, то **моральність** — це прояв моралі **на практичному рівні**. Моральність означає здатність людини робити свідомий вибір на користь добра, спроможність робити добро не за зовнішнім примусом, а завдяки внутрішнім переконанням, на добровільних засадах, а тому збігається з моральною свободою особистості. Моральність є внутрішньою ціннісною основою духовності, культури суб'єкта, яка спрямовує людську активність на утвердження самоцінності особистості, усвідомлення обов'язків людини перед іншими людьми, перед Батьківщиною, суспільством, природою.

Психологи відводять гуманістичній моральності ціннісно-орієнтувальну функцію людської поведінки, оскільки моральна самореалізація особистості найбільш ефективно здійснюється завдяки активізації ціннісно-орієнтувального потенціалу моралі. Однак так думають не всі. За З. Фрейдом, сутність моральності зводиться до обмеження природних потягів людини.

Мета гуманістичної етики не витіснення людського зла, а плідотворне використання властивих людині первинних можливостей, розвиток її здібностей і талантів. Але щоб наша власна свобода не заважала реалізації свободи інших людей. Гуманістична етика визначає ціннісні механізми моральної регуляції людської життєдіяльності. Вона вважає, що людина спроможна самостійно розрізняти добро і зло й правильно робити етичні оцінки. Проявом моральності людини є наявність у неї моральних чеснот. **Моральні чесноти** — це позитивні стійкі моральні якості особистості, які підкреслюють діяльнішу форму засвоєння людиною **добра**.

III. Вправа «Коло»

Педагог пропонує підліткам по колу, але за бажанням висловити власні міркування з таких питань:

- Що, на вашу думку, є добро?
- У яких вчинках людини проявляється добро?
- Що є антиподом добра? (Зло).

– Чи можете ви навести приклади, коли у реальному житті добро обер-талося злом і навпаки? Які?

Підсумовуючи ваші відповіді, наголосимо на тому, що добро виявляєть-ся у вчинках, спрямованих на користь іншої людини, на щастя й піднесення людей, на ствердження самоцінності кожної особистості.

Добро орієнтує на ставлення до людини як суб'єкта соціального про-гресу, власного життя, спрямовує на морально цінну взаємодію з різними сторонами навколишнього світу, сприйняття іншого як цілі, а не як засобу для досягнення власних інтересів. Добро — це і позиція відкритості світу, прийняття світу й себе, здатність і готовність культивувати людяність в собі і навколо себе. Добро безкорисне, щедre і не вимагає обов'язкової винаго-роди. Воно дає людині і суспільству змогу жити, розвиватись, благоденст-вувати, досягати гармонії і досконалості. Виходячи з того, що гуманістична етика визнає пріоритетом людину, її унікальність, неповторність, її щастя, потреби та інтереси, головним критерієм добра є все те, що сприяє прояву справжньої сутності людини — її саморозкриттю, самовияву, самореалізації, — усе, що надає смисл людському існуванню.

Іншим критерієм добра є гуманізм і все, що пов'язане з гуманізацією людських стосунків (любов до себе, до іншої людини, до суспільства, народу, нації, свобода і справедливість, людська гідність та ін.). Таким чином, у ка-тегорії добра втілюються уявлення людей про найбільш позитивне в сфері моралі, про те, що відповідає моральному ідеалу, а в понятті зла — уявлення про те, що суперечить моральному ідеалу, перешкоджає досягненню особи-того щастя і гуманності у стосунках між людьми.

IV. Робота в групах

У різних народів завжди вважалися добром милосердя, любов, справе-дливність, чуйність, доброзичливість, відповідальність, совісність, чесність, працелюбність, гідність та інші чесноти. Наявність саме таких чеснот і є проявом моральності людини.

- Давайте розглянемо сутність основних чеснот гуманістичної етики.

(Підлітки об'єднуються у п'ять груп. Кожна група отримує теоретичний матеріал, який висвітлює змістове наповнення однієї з чеснот моральності). Завдання:

- прочитайте й обговоріть у групі зміст поняття;
- визначте характерні особливості прояву цієї чесноти у людини;
- на плакаті схематично створіть ідеальну модель людини, якій прита-манна ця чеснота.
- приготуйтеся презентувати результати роботи групи перед групою).

Завдання для першої групи: Доброта

Доброта — це стиль поведінки: привітна посмішка, доречна люб'язність, акт милосердя, безкорисна допомога. Добра людина — вдячна, вона здатна проявити добродійність до іншої людини.

Добра людина — це людина чуйна, толерантна, сердечна, співчутлива, тактовна, делікатна, здатна розділити чийсь радість або горе навіть тоді,

коли вона обтяжена своїми проблемами. Уміння радіти щастю, благополуччю іншої людини, бажання добра всім людям виступають основою доброти. Якщо ж такі моральні переживання не притаманні особистості, то байдужість до проблем іншої людини, заздрість, егоїзм породжують жорстокість. Жорстока людина ніколи не зможе бути по-справжньому щасливою.

Добра людина — справедлива. Справедливість — це об'єктивне неупереджене ставлення до себе і світу, пов'язане з поняттям невід'ємних прав людини.

Завдання для другої групи: Відповідальність

Відповідальність є усвідомленням і переживанням людиною покладеного на неї кимось або нею самою обов'язку, потреби виконувати угоду або зобов'язання, звітуватись у своїх діях і покладати на себе провину за можливі наслідки. Відповідальність — це здатність особистості самостійно формулювати обов'язки, виконувати їх і здійснювати самооцінку та самоконтроль.

Відповідальність визначається як усвідомлена свобода прийняття рішень, вибору цілей та способів, методів і стилів їх досягнення. Відповідальність — це відповідність між моральною діяльністю особистості та її обов'язком.

Відповідальність тісно пов'язана з необхідністю дотримуватися дисципліни. Це особливий вид зв'язку між людьми, частково завдяки якому зберігаються права і свободи кожної людини.

Відповідальність передбачає уміння протистояти аморальним явищам, спокусам, деструктивним силам, завжди робити правильний моральний вибір.

Завдання для третьої групи: Чесність

Чесна людина характеризується прямою характеру, правдивістю, ретельним виконанням своїх обов'язків. При зіткненні з несправедливістю вона завжди висловлює своє активне негативне ставлення до неї, стає на захист гуманістичних принципів. Така людина здатна на самокритику. Має сміливість відверто зізнатися у власних помилках, бо особиста честь для неї — це її достоїнство.

Чесність спонукає особистість звіряти свої вчинки з вищими культурними надбаннями. Вона не дозволяє людині поводитись ситуативно, підкоряючись умовам, що склались на даний час. Натомість моральні дії людини, особистісна честь якої перетворилася на міцний внутрішній стрижень, відзначаються стійкістю, сміливістю, самовладанням насамперед в екстремальних і конфліктних ситуаціях.

Завдання для четвертої групи: Працелюбність

У нових ринкових умовах працелюбність набуває все більшої значущості. Працелюбність — це потреба докладати свою фізичну або розумову енергію на створення або перетворення матеріальних і духовних цінностей. Ця чеснота тісно пов'язана з розумною підприємливістю (такою, що має на меті добробут країни, народу і працівника як частки спільноти). Характерними

рисами працелюбності є ціннісне ставлення до людської праці та її продуктів, необхідність трудової активності, вияв ініціативи, розуміння шляхів вирішення економічних і соціальних проблем суспільства, готовність до самореалізації в нових ринкових умовах, конкурентноспроможність, здатність до соціальної адаптації у суспільному житті. Важливими складовими працелюбності є ініціативність, наполегливість, витримка, ціннісне ставлення до себе, до інших, до Батьківщини, до природи.

Людина, яка поважає себе, не може дозволити собі не займатися працею. Праця виступає майстернею людської особистості, в якій гартується воля, наполегливість, прагнення приносити користь іншим. Праця на благо Батьківщини, інших людей, рідної природи приносить людині з розвиненими гуманістичними рисами глибоке задоволення, стає сенсом її життя. Вищим щаблем сформованості працелюбності виступає праця, спрямована на користь не лише працівника чи співвітчизників, але й інших народів, збереження природи на Землі, забезпечення добробуту людства.

Завдання для п'ятої групи: Совість

Важливою базовою гуманістичною цінністю особистості є її внутрішня етична інстанція — совість як внутрішнє мірило якості вчинків, їх відповідності добру, як внутрішній регулятор поведінки людини. Совість властива лише особистості. Це внутрішня оцінка своїх думок, вчинків, ставлень до когось і до себе; регулятор і контролер вчинків і помислів особистості.

Гуманістична етика розглядає совість у широкому контексті людських стосунків, показує її органічний зв'язок із поняттям обов'язку і відповідальності. Совість керує розумом, вказуючи йому на необхідний варіант прийняття рішень (на основі етичної компетентності), особистих інтересів, здатність передбачати наслідки своїх дій і готовність нести за них відповідальність.

У гуманістичній етиці розвинуте почуття совісті трактується як здатність до самокритичної оцінки власної ролі в тому чи іншому вчинку, спроможність співвіднести цей вчинок із загальнолюдським і власним розумінням добра і зла — і переживання щодо цього.

Совісна людина — скромна. Скромність — це внутрішня позиція людини, яка визначає міру в її потребах, соціальних відносинах та самоставленні. У людини з нерозвиненою скромністю домінують користолобство, владолюбство, славолюбство. Вона безмірно захоплюється матеріальними благами, прагне до завищеного соціального статусу, займається самозвеличенням.

Совість нерозривно пов'язана зі щирістю. Чинити по щирості — це значить правдиво діяти за велінням серця, за покликом душі, тобто активно проявляти відвертість щодо почуттєвих надбань, які визначають ціннісну сутність людини.

Совісна людина готова взяти на себе більшу частину роботи, прийти на допомогу іншим, а не перекладати відповідальність на когось; свідомо покласти на себе відповідальність за прийняте рішення, здатна орієнтува-

тися на партнера по діяльності, діяти незалежно від присутності зовнішнього контролю, здатна до саморегуляції поведінки.

V. Презентація результатів спільної роботи в групах

VI. Підсумок заняття

Підлітки діляться враженнями про те, що корисного вони дізналися протягом заняття.

Заняття 2.

Тема: Чесноти — ознаки сили, вади — слабкості. Покарання, його міра і мета. Різноманітні трактування мети покарання: помста за злочин, виправлення злочинця. Нагорна проповідь Христа про ставлення до ворога. Всезагальний Закон в душі кожного (І. Кант).

Мета: сприяти усвідомленню підлітками необхідності докладання зусиль для формування у себе чеснот, які вважаються ознакою сили духу і характеру; формувати вміння трактувати зміст понять «покарання», «помста», розрізняти мету покарань.

Хід заняття:

I. Актуалізація опорних знань

Вправа «Коло»

Що ми називаємо моральними чеснотами? (Моральні чесноти — це позитивні стійкі моральні якості особистості, які підкреслюють діяльнісну форму засвоєння людиною добра).

— Які найважливіші моральні чесноти ви знаєте? (доброта, милосердя, любов, справедливість, чуйність, доброзичливість, відповідальність, совісність, чесність, працелюбність, гідність).

Підліток записує відповіді учасників на плакаті.

— Прошу вас по колу, за годинниковою стрілкою, відповісти на запитання: «Яка моральна чеснота притаманна Вашому сусіду ліворуч?»

Підлітки виконують завдання, педагог дякує їм за вміння побачити хороше в характері своїх однолітків.

II. Обговорення проблеми: «Чесноти і вади людини»

2.1. Слово педагога

На жаль, світ влаштований так, що поруч із добром в ньому існує й зло; а людині, крім чеснот, можуть бути притаманні й вади. Якщо чесноти — це моральні якості, пов'язані з добром, то вади людини — це моральні якості людини, пов'язані з проявами зла.

З точки зору гуманістичної етики, зло — це негативний бік дійсності, діяльності людей та їхніх взаємин. Будь-яке зло — це порушення принципів гуманістичної етики, протистояння гуманістичним ідеалам і цінностям. Зло перешкоджає задоволенню інтересів особистості, її права на саморозвиток і самореалізацію; це використання інших людей як засобів досягнення власних корисних цілей. Зло може виявлятися у негативних якостях особистості, її негативному ставленні до інших. Наприклад, злорадство — це негативна

якість особистості, яка проявляється у почутті насолоди від спостереження нещастя іншої людини. Як добру протиставляється зло, так і кожна чеснота людини має свій антипод-ваду. Скажімо, мужності протиставляється боягузтво, щедрості — жадібність тощо.

2.2. «Мозковий штурм»

Давайте пригадаємо основні чесноти моральності й назвемо їхні антиподи — вади. (Підлітки називають чесноти і відповідні вади; педагог записує відповіді на плакаті).

2.3. Дискусія на тему: «Чесноти і вади людини. Що є ознакою сили духу і характеру?»

Педагог: — У світі, в якому ми живемо, існує багато зла, несправедливості, спокус. З часів Адама питання вибору між добром і злом завжди актуальне.

— Як ви думаєте, що є ознакою сили духу і характеру людини: чесноти чи вади? Аргументуючи відповідь, наведіть конкретні приклади. (Підлітки висловлюють свої міркування).

— Життя свідчить, що жити за моральними принципами дуже важко, практично неможливо, навіть за наявності в людини усіх чеснот. (Підліткам пропонується відповісти на запитання: Чому? Де причина наших проблем? Чому людям важко виробити в собі сталість моральної поведінки?)

— І все-таки ми не можемо ігнорувати аморальність і миритися з моральним падінням. По-перше, тому що в більшості випадків аморальність одних людей шкодить іншим. (Учасникам пропонується навести приклади з життя).

— По-друге, більшість людей все-таки прагне високих моральних принципів. Чому? (Підлітки висловлюють свої міркування, які слід зафіксувати на фліп-чарті чи дошці).

— По-третє, в нас жевріє надія, що кожен з нас може стати добродішним.

2.4. Вправа «Займи позицію». На фліп-чарті — аркуш паперу, розділений навпіл; зліва — «добродішність — це сила», справа — «добродішність слабкіша від зла». Учні за допомогою постерів висловлюють свою позицію.

Аналізується ставлення підлітків до проблеми, підводиться підсумок (залежно від результату вправи).

Висновок: Людина, яка керується в житті чеснотами, сприймає життя як дарунок в усіх його проявах. Людина, яка позбавлена моральних настанов, не має духовних сил радіти за інших; заздрість, злостивість, жадоба, можливо, покращують добробут такої людини, але не дають їй душевного спокою.

— Поміркуйте, чи були у вашому житті випадки, які підтвердили б цей висновок або його спростували.

(Після висловлювань підліткам пропонується виконати **вправу «Зміни позицію»**).

– На жаль, багато людей іноді думають, що можна досягти для себе добра через зло, тобто насильством, обманом, підступом досягти кращого для себе життя. Тому, з огляду на агресивно-діяльнісну природу зла, добро також повинно бути активним, енергійним, діяльнісним.

III. Міні-лекція на тему: «Покарання, його міра і мета. Різноманітні трактування мети покарання: помста за злочин, виправлення злочинця»

У зв'язку із проявами зла у всі часи свідомого існування людства поставала проблема покарання. Уже в період існування племен зародилася **помста** як форма покарання за зло самим постраждалим або його рідними. Так званий «механізм таліона» як розплати злом на зло вибудовувався на засадах правила «Вчиняй щодо інших так, як вони вчиняють щодо тебе». У моральній свідомості це втілено у принципі «Око за око, зуб за зуб». Поширення таліона на рідних і близьких того, хто заподіяв зло, характеризує **кровну помсту**. Вона вважалася чеснотою в багатьох народів, оскільки певним чином стримувала здійснення злочину. Людина знала, що за спричинене комусь зло поплатиться не лише вона, але й її нащадки. У сучасних державах помста вважається злочином. На жаль, ми не можемо сказати, що її не існує, проте сьогодні вона здійснюється таємно і розцінюється як своєрідна підступність.

З точки зору моралі помста не може бути ефективним засобом регулювання міжособистісних відносин і вирішення конфліктів, оскільки створює лише видимість поновлення справедливості, а насправді поглиблює недовіру й ворожнечу між людьми. Тепер функцію покарання людини за скоєне зло бере на себе суспільство і держава (залежно від наслідків скоєного зла).

Покарання — це вплив на людину (колектив або групу), який здійснюється як наслідок спричиненого нею злодіяння. Покарання злочинця може здійснюватися шляхом обмеження його можливостей (у вихованні) або у зниженні його соціального статусу (позбавлення прав, майна, свободи).

Вивчаючи курс правознавства, ви ознайомилися з поняттям «правопорушення», його видами (проступки і злочини) та різними видами відповідальності за свої вчинки: моральна, політична, юридична. Пригадаємо, що моральна відповідальність полягає у негативній оцінці й осуді суспільством проступку особи, яка його скоїла. У випадку скоєння злочинів настає юридична відповідальність.

Робота в групах. Підліткам пропонується обговорити у групах такі питання:

- Кому належить право визначати покарання?
- Яку мету передбачає покарання?
- Якою, виходячи з мети, повинна бути міра покарання? «Око за око»?
- Чи здатні ви слідувати християнській заповіді про прощення своїх ворогів?
-

Продовження міні-лекції

– Проблема покарання в етиці пов'язана з визначенням його міри та кінцевої мети: здійснюється покарання із помсти, з метою залякування інших або з метою виправлення того, хто скоїв злочин. З точки зору моралі покарання з помсти не виправдане, оскільки є відповіддю злом на зло. Покарання з метою залякування інших і запобігання майбутніх злочинів також є аморальним, оскільки у цьому випадку злочинець виступає засобом у розв'язанні завдань, не пов'язаних з його злочином. Як свідчить досвід багатьох країн, рішення зробити законодавство більш жорстоким з метою залякування майбутніх злочинців ніколи не давало бажаних результатів. Моральним є лише те покарання, яке спрямоване на виправлення того, хто скоїв злочин. Саме з метою запобігання скоєння ним наступних злочинів він обмежується у свободі або зовсім позбавляється її. Практична реалізація цього принципу передбачає створення для позбавлених волі умов для освіти та перевиховання, а після звільнення з місць позбавлення волі — умов ресоціалізації, тобто повернення до повноцінного життя у суспільстві.

Рівень морально-правової культури суспільства виявляється у приділенні належної уваги профілактиці правопорушень та уваги до умов утримання засуджених у місцях позбавлення волі. Прогресивним досягненням сучасних суспільств і держав, де все більшого поширення набуває гуманістична мораль, є відмова від смертної кари. Релігійна мораль також виступає проти помсти з характерним для неї принципом талона. На противагу цьому вона висуває два найважливіших положення: любов до Бога та любов до ближнього. У своїй Нагорній проповіді Христос видозмінює Золоте правило моралі й формулює його таким чином: «Так усе, що тільки бажаєте, щоб чинили вам люди, те саме чиніть їм і ви. Бо в цьому закон і пророки» (Матф. 7:12).

Але насправді досконалість цього правила є відносною. Наприклад, якщо суб'єкт А займається злодійством на якійсь своїй території, а суб'єкт Б займається цим же злодійством на іншій, але теж своїй території, то вони можуть домовитися між собою не заважати одне одному робити ці ганебні справи. Тобто «золоте правило» може виправдовувати як благородні, так і ганебні вчинки одних людей стосовно інших.

Недосконалість «золотого правила» моралі добре усвідомлював визначний німецький філософ І. Кант. Він наголошував, що безпосередні бажання, схильності і навіть вчинки не виражають сутності моралі. За сутністю вони підпорядковані моральному закону, «категоричному імперативу» об'єктивного та всезагального гатунку. Саме добровільне підкорення моральному закону «підносить людину над нею», робить її суб'єктом вільного волевиявлення. За Кантом, найвищим сутнісним рівнем прояву моральності є вчинок, який здійснюється відповідно до суб'єктивного наміру (максими) та всезагального закону (категоричного імперативу). Вони співвідносні між собою завдяки тому, що ґрунтуються на одній основі — обов'язку (рос.

— «долг»). Максимою дійсно доброго вчинку має бути не безпосередня схильність до обов'язку, а «виняткове уявлення про нього». У свою чергу обов'язок може бути тільки категоричним імперативом, і навпаки, категоричний імператив є нічим іншим, як обов'язком. Неможливо побажати, щоб всезагальним законом моральних стосунків було злодійство або ж брехня. Досягти абсолютної форми вияву злодійство і брехня не можуть принципово, адже у кінцевому підсумку не буде у кого красти і кому брехати.

IV. Вправа «Коло думок»

Педагог: — Важливою частиною Нагорної проповіді є вчення Христа про непровинення злу, яке висвітлюється у таких словах: «...хто вдарить тебе у праву щоку твою, обернися до нього й іншою».

Які думки виникають у вас з приводу цього постулату? Чи багато сьогодні знайдеться тих, хто ладен добровільно підставити ліву щоку, якщо його вдарять по правій, возлюбити ворога, як себе, віддати останню сорочку, не судити інших? А для чого ж тоді суд, прокуратура, армія, зрештою, права людини? Ми ж розбудовуємо правову державу, в якій пріоритет має належати правам людини. Прошу поділитися своїми міркуваннями.

У розвинених демократичних країнах церква відокремлена від держави і, відповідно, від школи. Наша Конституція теж проголосила цей принцип. Сенс такого відокремлення ґрунтується на суттєвих відмінностях між розумом і вірою. Саме у відмінностях, а не у протиставленні криється суть вирішення проблеми. Щоб запобігти дестабілізації суспільства на релігійній основі, нам усім потрібно вчитися зваженості, толерантності, поваги до прав людини, свободи її совісті та різноманітних проявів світського і релігійного життя.

V. Підсумок заняття

— Як ви розумієте слова Ж. Ж. Руссо: «Один лише урок моральності годиться для дитинства і високою мірою важливий для будь-якого віку — це не робити нікому зла».

2.3. Почуття власної гідності як складова світоглядної позиції підлітків у дитячому об'єднанні

Цикл *тренінгових занять «Виховання почуття власної гідності у підлітків»* спрямовано на розвиток навичок, необхідних для виховання у підлітків почуття власної гідності. Він розрахований на підлітків (13-16 років) та може використовуватися в групах з 6-15 учасників (більша кількість допустима). Ведучому необхідно поділити всіх учасників на мікрогрупи, у кожній з яких має бути по 4-6 осіб (кількість мікрогруп визначатиметься кількістю всіх учасників).

Вправи поділено на три блоки, кожен з яких охоплює п'ять занять. Тривалість кожного заняття становить приблизно 1-1,5 год. Ведучий може обирати вправи, представлені у кожному занятті, на свій розсуд. Вправи зорієнтовані

як на групову форму роботи, так і на індивідуальну. На заняттях використовуються інтерактивні ігри, групові дискусії, короткі інформаційні блоки.

Крім цього, до даного циклу внесено рекомендації щодо проведення групових дискусій та їхня орієнтовна тематика. Якщо виховники дитячого об'єднання не вважають за доцільне впроваджувати цикл тренінгів повністю, можна провести один із блоків на вибір, доповнивши заняття груповими дискусіями. Дискусії можна також включати у тренінгові заняття залежно від тематики.

Варто звернути увагу, що не всі вправи заняття вузько спрямовані саме на його тему. Назва заняття — це лише визначення ключової ідеї, якій присвячено відповідний фрагмент роботи. Зазначимо, що ключові теми висвітлюються в різних контекстах протягом тренінгу неодноразово.

Програма тренінгу побудована за звичними правилами, але зазначимо, що оскільки члени дитячих об'єднань добре знайомі між собою, то немає потреби проводити на початку тренінгу традиційні заняття, зокрема, знайомства та адаптації у групі. Заняття цього циклу охоплюють як авторські розробки, так і вправи, описані в спеціальній літературі (див. список літератури).

Ведучий тренінгу.

У процесі роботи ведучий тренінгових занять може виступати в різних ролях. Так, І. Ялом вирізняє дві основні позиції ведучого: технічний експерт та учасник групи, що встановлює моделі поведінки. Для виховників дитячого об'єднання природно буде виступати у ролі останнього (оскільки сама організація діяльності дитячого об'єднання передбачає саме такий підхід у вихованні).

Зупинимось на видах діяльності ведучого тренінгу.

Організація діяльності учасників. Щоб розпочати роботу, підлітків необхідно зустріти, розсадити, ознайомити з правилами роботи й контролювати їх дотримання. При виконанні багатьох вправ учасників варто розмістити певним чином (просторова організація), стежити за часом роботи й вчасно робити перерви тощо.

Інструктування. Щоб учасники змогли виконати яку-небудь вправу, скористатися психодіагностичною методикою і т. ін, ведучому необхідно дати відповідні інструкції. Інструкції варто давати чітко, однозначно, простими формулюваннями.

Демонстрування моделей поведінки, очікуваних від учасників. Ведучий часто виступає в ролі еталонного учасника, навчання відбувається значною мірою шляхом спостереження й наслідування.

Інформування. Ведучий розкриває перед учасниками які-небудь факти, наводить приклади зі свого життєвого досвіду, викладає наукові знання із пропонуваного тем занять. Тренінги дуже часто містять такі види роботи, як інформаційні блоки й міні-лекції.

Аналіз, інтерпретація подій, що відбуваються у групі.

Забезпечення зворотного зв'язку на дії учасників. Варто зазначити, що зворотний зв'язок від ведучого сприймається як більш значущий, ніж від інших учасників.

Загальні правила тренінгу.

При проведенні тренінгів використовуються зазвичай загальноприйняті правила, які допомагають регламентувати діяльність у групі. (Механічне перенесення в тренінгову групу норм, прийнятих у житті, може виявитися непродуктивним. Так, як і спроби учасників тренінгу перенести в реальне життя ті правила й норми, які були встановлені в групі).

Перед заняттям ознайомте учасників з **правилами проведення**.

Правило «тут і зараз». Важливо, щоб обговорювалися процеси, думки та почуття, які виникають у групі в даний момент. Таким чином, учасники привчаються концентрувати увагу на собі й на тому, що відбувається навколо них в цей час.

Правило відвертості та відкритості. Відкритість — це основа ефективної міжособистісної взаємодії. На початку роботи групи цього досягти дуже важко. Більше того, не завжди необхідно домагатися повного розкриття учасника. Кожен учасник групи має відчувати себе захищеним та мати право розкритися тією мірою, якою вважає за потрібне.

Правило «Я». У групі заборонені вислови типу: «У всіх така думка...», «Ми вважаємо...» тощо. Ці вислови перекладають відповідальність за почуття та думки конкретної людини на абстрактне «ми». Усі вислови мають будуватися з використанням «Я». Тим самим ми привчаємо людину брати відповідальність на себе та приймати себе такою, якою вона є.

Правило конфіденційності. Усе, що говориться в групі відносно учасників, не повинно виходити за межі групи. Це природна етична вимога, яка є умовою створення атмосфери психологічної безпеки та саморозкриття. Але конкретні знання, прийоми, техніки можуть і повинні використовуватися поза групою у професійній діяльності та повсякденному житті.

Програма тренінгу

Вступна бесіда «Почуття власної гідності».

Блок I. Образ Я. Я та інші

Блок II. Мотивація досягнення

Блок III. Саморегуляція поведінки

Заключний круглий стіл «Я — гідна людина».

Вступна бесіда «Почуття власної гідності»

Проводячи бесіди, доречно залучати підлітків до розмови, спонукати до активної участі, ставити запитання (Чи погоджуєтеся ви з цим? Ні? Чому? Чи можете щось додати? тощо). Таким чином ви зможете донести більше інформації, яка краще запам'ятається і не перетворить бесіду на монолог.

Поняття «гідність» дуже глибоке і використовується в різних сферах: у філософії, історії, етиці, соціології, юриспруденції, психології, педагогіці тощо.

У різні історичні епохи розуміння поняття «гідність» було різним і залежало від багатьох факторів. Навіть від таких, як фізичні якості людини, її суспільне становище та рівень її матеріального забезпечення. Античні філософи пов'язували гідність зі справедливістю, чесністю, мудрістю — тими якостями, завдяки яким душа людини виконує своє призначення. Наприклад, Сократ вважав, що гідність людини — це здатність розумно та морально керувати своїм життям, а отже, стати успішним у ньому.

Аристотель трактував поняття «гордість» як синонім почуття власної гідності. Вважав, що найбільше воно проявляється у ставленні однієї людини до іншої: *«Гордість є серединою між пихою та догідливістю. Хто в житті нічим не поступається для інших, усіх зневажає, той пихатий, хто ж готовий від усього відмовитися заради іншого і ставить себе нижче за всіх, той догідливий. А хто вважає на інших, але ні перед ким не принижується, а з людьми гідними тримається гідним чином, той гордий!»*

Стоїки вважали, що гідність — це *«мужність бути, незважаючи ні на що»*. Один із головних постулатів їхньої школи — *«ми не можемо бути абсолютно вільними, оскільки живемо за законами світу, в який потрапляємо... ми не можемо обирати ні п'єси, в яку потрапили, ні своєї ролі. Це дано фатумом і ми нічого не можемо змінити. А що ж ми можемо? Лише з гідністю грати ту роль, яку нам приготовлено. Таким чином, найголовніший моральний закон — необхідність зберегти свою сутність, свою гідність у найважчих умовах»*. Ось такий невеличкий екскурс у філософію.

Сучасна ж наука (а точніше, науки — оскільки, як ми зазначали, поняття «гідність» використовується у різних сферах) дає різні визначення, виходячи з власної специфіки. Утім, усі вони мають спільну думку: почуття власної гідності — це ставлення до себе та іншої людини як до безумовної цінності. Нерідко з «гідністю» часто пов'язують такі поняття, як «честь», «репутація», «самоповага». Але на відміну від цих близьких за змістом понять (які передбачають оцінку своїх якостей чи вчинків залежно від загальноприйнятих норм у суспільстві), гідність — це насамперед відчуття своєї цінності як:

- людини загалом (людська гідність);
- конкретної особистості (власна гідність);
- представника певної соціальної групи (наприклад, професійна гідність).

Цінності необхідно захищати. У нашій країні гідність та честь кожної людини захищається законодавством. У сучасній правовій системі гідність визнається невід'ємним правом людини, яке належить їй від народження завдяки приналежності до людського роду.

До речі, захист честі та гідності у правовому полі існував ще за часів Київської Русі. У «Руській правді» зазначався розмір та характер «віри» (відшкодування збитків). «Віра» залежала не лише від розміру матеріальних ушкоджень, а й від завдання моральних збитків. Так, наприклад, удар, завданий менш небезпечним предметом (палицею, батоном), вимагав більшої «віри», оскільки виказував презирство до постраждалого. Тоді як удар бойовою зброєю «за всієї своєї небезпеки не безчестить, а, навпаки, є почесним для того, хто його отримав, оскільки так б'ються лише з рівними». Ось таке своєрідне уявлення про захист честі й гідності.

Окрім прав, які юридично захищають нашу гідність, існують права «внутрішні», які ми встановлюємо та визначаємо самі для себе. За словами К. Д. Заслоффа: «...у дітей з моменту народження, як і в усіх людей, є право бути такими, які вони є. Існують особисті права, якими всі можуть користуватися як механізмом захисту під час вирішення всіляких конфліктів. Ці права відрізняються від юридичних. За захистом своїх особистих прав ми не можемо звернутися до закону, лише маємо розраховувати на себе і власні можливості. Але для цього треба знати, на що маєш право». Ми маємо право на почуття власної гідності — апіорне право на те, щоб нас цінували. Тільки власну гідність у собі треба формувати й виховувати. Необхідно мати бажання розібратися в собі, спробувати зрозуміти мотиви своїх вчинків, чим ми керуємося, що нам допомагає, що заважає. І найголовніше — що треба зробити, щоб стати кращим. Робота над собою — одна з найскладніших та найнеобхідніших. Як сказав Поль Бріола: «Достить миті, щоб стати героєм, але необхідне ціле життя, щоб стати гідною людиною».

Головне, пам'ятайте, що кожна людина — унікальна особистість і в чомусь вона абсолютно виняткова. Наостанок — притча для роздумів.

Прийняти себе

Якось король прийшов у сад і побачив, що квіти зів'яли, а дерева й куці почали гинути. На запитання короля, що з ними відбувається, дуб сказав, що він гине тому, що не може бути таким високим, як сосна. Звернувшись до сосни, король почув, що вона не може давати виноград, як виноградна лоза. А лоза помирала тому, що не може цвісти, як троянда. Лише одну рослинку знайшов король, яка була квітучою та свіжою.

— А чому ж ти не сумуєш, як інші?

— Я вважаю, що якщо ти хотів бачити на цьому місці дуб, виноград або троянду, ти б посадив їх. Тому я думаю, що не можу бути нічим іншим, крім того, хто я є. І я намагаюся розвивати свої найкращі якості.

Ти на землі тому, що потрібен таким, який ти є! В іншому разі тут був би хтось інший. Ти — втілення чогось особливого, істотного, важливого. Чому тобі необхідно бути Буддою чи кимось ще? Якби Бог хотів створити іншого Будду, він би створив їх стільки, скільки забажав.

Замість цього він створив тебе!

Ти обраний — не Будда, не Христос, не Крішна. Їхню справу зроблено, вони зробили свій внесок в існування цього світу. Тепер тут ти, щоб зробити свій. Подивися на себе. Ти можеш бути лише собою. Але намагайся бути кращим. Ти не можеш бути ніким іншим, а лише тим, хто ти є. Життю ти потрібен саме таким.

Блок I. Образ Я. Я та інші

Почуття власної гідності передбачає сформованість у підлітка реалістичного «образу Я», адекватної самооцінки, що ґрунтується на попередньому досвіді, орієнтацію у власних чеснотах і вадах, уміння диференціювати свої негативні та позитивні риси, формувати адекватні оцінні судження, оцінювати та цінувати інших людей.

Заняття цього блоку зорієнтовані на формування навичок самоаналізу, вміння аналізувати й характеризувати себе та інших людей. Це сприяє усвідомленню підлітком своєї моральної цінності, значущості себе для авторитетних інших, формує уміння розуміти цінність інших людей.

Заняття 1. Пізнаю себе

Мета: напрацьовувати навички самоаналізу, саморозкриття; формувати у підлітків реалістичний «образ Я», адекватну самооцінку, уміння орієнтуватися у власних чеснотах і вадах, диференціювати свої негативні та позитивні риси; формувати адекватні оцінні судження, уміння оцінювати й цінувати інших людей.

1. Бесіда «Пізнати себе»

Епіграфом можна взяти уривок із вірша російського поета Євгена Євтушенка:

Людей неинтересных в мире нет.
Их судьбы, как истории планет, —
У каждой есть особое, своё,
И нет планет, похожих на неё.

Кожна Людина — унікальна, не схожа ні на кого, неповторна особистість. Для себе ми часто здаємося добре знайомими і водночас залишаємося таємницею. На те, щоб пізнати себе, йде все життя. І чи можемо ми гарантувати, що знаємо все про себе, вивчили всі потаємні куточки нашої душі?

Людина багатогранна. У широкому спектрі її особистості є різні кольори: світлі, темні, напівтони, ледь помітні відтінки. Ми не завжди можемо визначити їх усі. Та все ж таки, заглиблюючись у себе, аналізуючи свої почуття, поведінку, спостерігаючи, як на нас реагують інші, ми формуємо свій «образ Я». Важливо, щоб цей образ був адекватним і реалістичним. Коли ми говоримо про своє ставлення до іншої людини (друга, брата, знайомого тощо), то, характеризуючи його, можемо сформулювати свої судження на основі своїх знань про неї. Наприклад, я його поважаю за... (розум, сміливість, упевненість, вірність...), мені не подобається у ньому... (підступність, нервовість, брехливість...).

Таке саме ставлення буде справедливим і до себе. В основі почуття власної гідності лежить почуття поваги та розуміння цінності себе та інших людей. А якщо ми поважаємо себе, то принаймні варто знати за що, чи не так? Тому саме робота над собою, орієнтація у власних чеснотах і вадах, самоаналіз дає нам можливість реалістично оцінювати себе, виховувати до себе повагу та розуміти свою цінність. Це перший крок до боротьби з нашими недоліками та тим, що нам у собі не подобається. А якщо нам щось не подобається в собі, то легше з цим боротися, знаючи ворога в обличчя.

До того ж, пізнаючи себе, ми вчимося реалістично оцінювати й інших людей, ставитися до них із повагою та розумінням. А усвідомлюючи власну цінність, розуміти, що кожна людина також заслуговує на це право — бути цінністю. Як писав Борис Акунін: *«Я розумію власну гідність насамперед як повагу до себе та оточуючих, але повагу апіорну, на кшталт презумпції невинності: до кожної людини необхідно ставитися з повагою, поки вона своїми діями не доведе, що не заслуговує на це».*

II. Вправа «Знання про себе»

Вправа сприяє напрацюванню навичок самоаналізу, саморозкриття, формуванню у підлітків реалістичного «образу Я», адекватної самооцінки.

Опис вправи. У кожної людини є власна теорія про те, що робить її унікальною, відрізняє від інших людей. При цьому виникає запитання: «Чи розділяють інші мою думку?» Підліткам пропонується розділити аркуш паперу на три графи по вертикалі: у першій графі відповісти на запитання «Хто я?» Для цього написати 10 слів-епітетів (писати треба в тому порядку, в якому вони спадають на думку). У другій графі написати, як на це ж запитання відповіли б ваші батьки, друзі (інші значимі для вас люди). У третій графі на те ж запитання відповідає хтось із групи. Для цього всі кладуть свої аркуші на стіл, вони перемішуються, потім кожен, не дивлячись, бере аркуш зі столу і пише про ту людину, чий аркуш узяв. Після цього аркуші знову розкладаються на стіл і кожен забирає свій.

Запитання для обговорення:

Чи повторюється якась якість, слово у всіх трьох графах? Про що це може свідчити (наприклад, про відкритість підлітка у спілкуванні)?

Наскільки добре підліток себе знає (кількість слів у першій графі)?

Яке ставлення до себе (співвідношення позитивних і негативних якостей)?

Збігаються чи не збігаються уявлення про себе та уявлення інших про цього підлітка?

Із чого складаються уявлення інших про вас (можливе обговорення презентації себе іншим учасникам)?

III. Вправа «Якби я був...»

Вправа допоможе подивитися на себе під несподіваним кутом зору.

Опис вправи. Уявіть собі таку ситуацію: вам необхідно перевтілитися у якийсь об'єкт матеріального світу, тварину чи рослину. Подумайте й скажіть, який об'єкт, тварину та рослину ви б вибрали.

Запитання для обговорення:

Чому саме таку тварину (рослину) ви обрали?

Чи є в інших учасників схожі асоціації з цією людиною?

IV. Вправа «Змінюємо ярлики»

Вправа дає змогу подивитися на особистісні якості з різних точок зору.

Опис вправи. Напишіть на аркуші 5 якостей, які, на вашу думку, вам притаманні. Якості можуть бути як позитивними, так і негативними. А тепер спробуємо «переклеїти ярлик». Рису, яку підліток описує як негативну, просять назвати такими словами, щоб вона постала у позитивному світлі і навпаки.

Обговорення. Звернути увагу на те, що кожна риса характеру може виступати і негативною, і позитивною. Це залежить від того, як людина ними розпорядиться.

V. Вправа «Асоціація»

Вправа розкриває несподівані аспекти особистості, допомагає зрозуміти, як тебе сприймають люди, що поряд, формує реалістичний «образ Я».

Опис вправи. Стати в коло. Привітно подивитися один на одного. Усміхнутися й сказати: «Привіт, індивідуальності!» Додамо ще свої асоціації з яскравими особистостями, наприклад, із відомими діячами, кіноакторами, історичними особистостями або літературними персонажами. Отже, крім звичайних слів вітання, треба сказати кожному члену групи, наприклад, «Привіт, Сергію, ти мені нагадуєш Хлестакова». «Привіт, Світлано, ти мені нагадуєш Червону Шапочку».

Обговорення. Кожен може запитати, чому з цією особою або героєм ви асоціюєтесь у вашого партнера. Це цікавий матеріал для осмислення.

VI. Вправа «Я»

Вправа на самоаналіз, саморозкриття.

Опис вправи. Наше «Я» — одна із найбільших загадок. Іноді це «Я» правдиве, іноді — у ньому звучить голос образи, іноді — прояв власного самолюбства, іноді — це голос осяяння й творчої фантазії. А буває — це прояв безтурботності й нерозсудливості. Дещо ми робимо нібито всупереч своїй волі.

Як же розібратися в цій багатолітності власного «Я»? Цілком можливо, що «Я» складається з шарів — так, як земна кора. Проведемо екскурсію у глибини власного «Я». Для цього зобразимо його у вигляді дерева з різними гілочками й глибоким корінням. Одна з верхніх гілочок — «Зовнішнє Я». Намалюйте її, придумайте символ для цього «Я». Це може бути й графічний символ або якесь слово.

Інша гілочка — «Я в навчанні». Зобразіть словом або символом це «Я».

Інша гілочка — «Я в родині». Зобразіть і цей символ.

Ще одна гілочка — ваше «Я в колі друзів і знайомих». Зобразіть його. Можна зобразити кілька гілочок вашого «Я» в різному оточенні й у різних ситуаціях з огляду на хобі, інтереси, різні види діяльності.

Вийшла досить дивовижна крона. Кожен листочок на ній відображає нашу багатолітність.

Тепер можна намалювати коріння. Зобразіть у масштабі (будьте самокритичними!) ваші самотні якості: наполегливість, доброту, романтизм, фантазію, інтереси, слабкості, недосконалість, прихильності, почуття гумору — весь набір ваших фундаментальних якостей.

Обговорення. Обговоріть малюнки з усіма. Якщо гілочки схвально прошепестять, а коріння міцно тримає дерево, проглядається певна гармонія.

А що скажуть на це ваші друзі жартома або всерйоз?

Заняття 2. Мої слабкі та сильні сторони

Мета: навчити учасників знаходити в собі не тільки сильні, а й слабкі сторони, підвищити саморозуміння на основі усвідомлення своїх обмежень: позитивних і негативних якостей, своїх індивідуальних особливостей; не боятися показати свої мінуси, продемонструвати плюси, терпимо та з розумінням ставитися до інших, у яких також є свої вади та достоїнства.

I. Вправа «Зворотня сторона медалі»

Вправа допомагає краще проаналізувати себе, дає змогу на прикладі «неприємностей» інших побачити, чи є такі ж вади у себе.

Опис вправи. У багатьох із нас є невеликі слабкості, звички або вади, від яких ми хотіли б позбутися якомога швидше. Вони не настільки помітні, відразу не впадають в око, проте часто заважають у житті.

Не обов'язково говорити тільки про негативні риси свого характеру або шкідливі звички. Важливо відзначити те, що є або може стати причиною конфлікту в різних ситуаціях, що ускладнює вам життя, взаємини тощо. Україй важливо, щоб ви не брали свої слова у лапки, а, внутрішньо відмовляючись від них, вибачаючи себе й свої слабкості, щоб ви говорили про цьому прямо й відверто.

Обговорення. Учасники обговорюють ті звички або риси характеру, яких їм хотілося б позбутися. Висловлюють свої думки з приводу того, наскільки критично мати ту чи іншу вад.

II. Вправа «Рекомендація»

Вправа, яка створює умови для пошуку своїх сильних сторін.

Опис вправи. Учасникам необхідно підготувати рекомендацію для того, щоб їх прийняли в закритий елітарний клуб. У ній необхідно розкрити свої головні достоїнства, сильні сторони, представити себе як людину, яка гідна опинитися у клубі.

На що звернути увагу, учасники вирішують самостійно (варто нагадати, що йтиметься про реальні, а не вигадані факти та достоїнства).

Запитання для обговорення:

Що нового вдалося дізнатися під час виконання цієї вправи?

Які презентації найбільше запам'ятали? Чим?

Якщо в когось виникли певні труднощі, з чим вони пов'язані, як їх можна подолати?

III. Вправа «Прийняття себе»

Вправа на визначення позитивних і негативних якостей, своїх індивідуальних особливостей; допомагає не боятися показати свої мінуси, продемонструвати плюси, терпимо та з розумінням ставитися до інших, у яких також є свої вади та достоїнства.

Опис вправи. А. Тепер попрацюємо з деякими нашими недоліками й звичками, тими, які нам допоміг виявити проведений тест, і тими, про які ви добре знали ще до початку занять.

Для цього розділіть аркуш паперу на дві половинки. Ліворуч, у графу «Мої недоліки», чесно запишіть усе те, що ви вважаєте своїми недоліками сьогодні, зараз, на цьому занятті. На цю роботу всім дається 5 хвилин.

Після цього навпроти кожного недоліку, про який ви згадали і який внесли до списку, напишіть одне зі своїх достоїнств, те, що можна протиставити недоліку, що є у вас у цей момент. Запишіть їх у графу «Мої достоїнства». На другий етап роботи вам так само дається 5 хвилин.

Б. Наступний етап — об'єднання в групи по 3-4 учасники і обговорення записів. Під час обговорення будьте відверті у своїх висловлюваннях і уважні до того, що вам говорять ваші партнери. Пам'ятайте, будь ласка, про наші правила. Ви ставите один одному запитання, але в жодному разі не критикуйте того, хто виступає перед вами. Просто подякуйте йому за щирість і довіру до вас. На обговорення усередині групи вам дається 10 хвилин.

IV. Дискусія «Люди з почуттям власної гідності: чим вони відмінні та схожі»

З одного боку, те, що ми (люди) різні — це чудово. З другого, усі різні по-різному. Є серед нас і нечесні люди, підступні, непорядні. Як ви думаєте, чи має непорядна людина (наприклад, злодій) почуття власної гідності?

Чи є спільні риси у людей, які мають почуття власної гідності?

Чи може людина з почуттям власної гідності скоїти злочин?

Заняття 3. Формула любові до себе

Мета: усвідомлення власної цінності й цінності інших людей, розуміння того, що кожна особистість унікальна та єдина.

I. Вправа «Сірий віслючок»

Вправа на усвідомлення власної цінності.

Опис вправи. Згадайте відомий мультфільм про маленького сіренького віслючка, якому набридло бути віслючком, і він став спочатку метеликом,

потім пташкою, потім кимось ще... Поки нарешті не зрозумів, що для нього й для всіх інших буде краще, якщо він залишиться маленьким сіреньким віслочком.

Не забувайте щодня підходити до дзеркала, дивитися собі в очі, усміхатися й говорити: «Я люблю тебе (називати своє ім'я) і приймаю тебе таким, який ти є, з усіма достоїнствами й недоліками. Я не буду боротися з тобою, і мені зовсім ні до чого перемагати тебе. Але моя любов дасть мені можливість розвиватися й удосконалюватися, самому радіти життю й приносити радість у життя інших».

II. Круглий стіл «Цінувати себе та інших»

Кожна людина — унікальна, не схожа на інших. І ти теж. Треба лише захотіти побачити цю винятковість. К. Паустовський писав: *«Дивіться на людей із думкою, що вам обов'язково потрібно написати їх фарбами... Незабаром ви помітите, що люди бувають цікавішими, ніж раніше, коли ви дивитеся на них поспішно».*

Справді, у кожному з нас є щось своє, неповторне, те, що змушує оточуючих поважати й цінувати нас, і те, за що ми цінуємо та поважаємо себе. Але є і те, що, навпаки, не заслуговує на схвалення.

Запитання для обговорення:

Чи кожна людина заслуговує на те, щоб її цінували? Чому?

Чи треба домагатися від оточуючих, щоб вони цінували вас?

Чи згодні ви з думкою, що на світі немає поганих людей?

Заняття 4. Я в очах інших людей

Мета: формувати у підлітка реалістичний «образ Я», адекватну самооцінку, уміння саморозкриття, самопізнання; дати можливість побачити, як тебе сприймають ті, хто поряд; створити умови для рефлексії та аналізу, наскільки схоже інші люди сприймають тебе.

I. Вправа «Мій герб»

Вправа дає можливість розкрити учасників із несподіваних боків.

Опис вправи. За старих часів був звичай зображати на воротах замку, на щиті лицаря родовий герб і девіз, тобто короткий вираз, що виражає провідну ідею або мету діяльності власника. Ми не будемо писати девіз, але намалюємо герб. Кожен із вас повинен зобразити свій герб, що відображає ваше життєве кредо, ставлення до себе й світу загалом. На малювання герба відводиться 7 хвилин. Не переживайте, якщо ви не вмієте малювати, починайте, у вас обов'язково вийде.

Після завершення малюнків ми організуємо їх виставку. Кожен ваш малюнок одержить свій номер. Малюнки розкладемо так, щоб їх було видно, і всі будуть ходити, дивитися на них, намагаючись угадати, чий це герб. Свої здогадки потрібно фіксувати на папері, записуючи номер герба й ім'я учасника, якому, на вашу думку, належить герб. Потім ми зберемося в коло й обміняємося судженнями.

Запитання для обговорення:

Що нового ви дізналися про інших?

А про себе?

Чи очікували, що вас упізнають за гербом?

Чи важко було малювати свій герб? Чому?

II. Вправа «Асоціація»

Вправа дає змогу побачити, з ким (чим) підліток асоціюється у навколишніх людей, як його сприймають.

Опис вправи. Один із учасників тренінгу виходить за двері. Інші вибирають когось із групи, кого необхідно вгадати за асоціаціями. Той, що виходив (ведучий), заходить і намагається вгадати, кого саме загадали, ставлячи лише 5 запитань на асоціації: «На яку квітку він схожий? На який смак? На яку пісню? На яку книжку?» тощо. При цьому показує, хто повинен йому відповісти. Якщо вгадує, то названий стає ведучим. Якщо ні — іде знову. Якщо не вгадав більше двох разів — вибуває з гри.

Запитання для обговорення:

Коли легше було вгадувати: коли відповідав той, кого загадали, чи хтось інший? Із чим це пов'язано?

Чи уявляли ви, з ким або чим вас асоціюють інші люди? З чим ви згодні, з чим — ні?

III. Вправа «Ідеал»

Вправа допомагає отримати групову оцінку своїх якостей і, можливо, відкрити щось нове в інших.

Опис вправи. Кожному підлітку пропонується уявити свій ідеал людини, з якою йому хотілося б спілкуватися постійно, яка могла б стати йому другом. Риси характеру свого ідеалу записуються на аркушику зліва у графу.

Після завершення цієї роботи аркуші пускаються по колу, і учасники намагаються доповнити кожен рядок іменами тих, хто з присутніх найбільше відповідає записаній якості. Для підбиття підсумків кожен бере свою записку, продивляється в ній записи інших учасників та рахує, чиє ім'я на сторінці згадується найбільше. Ця Людина, відповідно до загальної об'єктивної оцінки, є близькою до ідеалу учасника.

IV. Круглий стіл «Притча»

Ведучий зачитує притчу. Після цього відбувається її обговорення учасниками.

Ворона й павич

У парку палацу на гілку апельсинового дерева сіла чорна ворона. По доглянутому газону гордо ходив павич. Ворона прокаркала: «Хто міг дозволити такій безглуздій птасі з'явитися в нашому парку? З якою зарозумілістю вона виступає, начебто це султан власною персоною! Погляньте лише, які в неї потворні ноги, а її тір'я — що за охридний синій колір. Такий колір я б ніколи не стала носити. Свій хвіст вона тягне за собою, начебто лисиця». Ворона замовкала, вичікуючи.

Павич помовчав якийсь час, а потім сказав, сумно усміхаючись: «Думаю, що у твоїх словах немає правди. Те погане, що ти про мене говориш, пояснюється непорозумінням. Ти говориш, що я гордий, тому що ходжу з високо піднятою головою, так що пір'я на плечах у мене піднімається сторчма, а подвійне підборіддя псує мені шию. Насправді ж, я — який завгодно, тільки не гордий. Я чудово знаю все, що потворне в мені, знаю, що мої ноги у зморшках. Саме це найбільше й засмучує мене, тому я й піднімаю так високо голову, щоб не бачити своїх потворних ніг. Ти бачиш тільки те, що в мене негарне, і закриваєш очі на мої достоїнства й мою красу. Хіба тобі це не спало на думку? Те, що ти називаєш потворним, найбільше подобається людям...»

Запитання для обговорення:

Чи бувало у вашому житті так, що те, що вважали за недолік, насправді виявлялося достоїнством і навпаки?

Для чого важливо пам'ятати про свої достоїнства, коли варто говорити про них без сором'язливості?

Заняття 5. Мої права та права інших людей

Мета: формувати розуміння необхідності поважати права, погляди та переконання інших, вимагати від інших поваги до твоїх прав; закріплення навичок впевненого поведіння завдяки використанню прав; ознайомлення із принципами взаємодії.

I. Бесіда «Мої права й права інших людей»

Найчастіше слово «право» асоціюється з юридичними дисциплінами. Та у кожного з нас є права, які не відображені у Конституції чи деклараціях. Це права внутрішні, які ми встановлюємо та визначаємо для себе. Заявляючи про свої особисті права, треба пам'ятати: вони є і в інших людей. Потрібно вчитися поважати особисті права інших так, як ви хочете, щоб поважали ваші.

Обговорення. Особлива увага приділяється співвідношенню власних прав і прав інших людей.

II. Вправа «Мої права»

Завдання цієї вправи — підвести учасників до поняття про права людини, від отримання яких залежить їхня впевненість у собі.

Опис вправи. Учасникам пропонується, розбившись на 3-4 групи, написати Декларацію про права підлітка.

На виконання завдання відводиться 10-12 хвилин.

Після цього починає працювати так звана конституційна комісія з вироблення загальної декларації. Ведучий уводить правила, на підставі яких конституційна комісія затверджує ці права. Ці критерії підлітки можуть виробити разом із ведучим або ж він пропонує їх сам.

До таких критеріїв належать:

- а) твої права не повинні обмежувати права інших людей;
- б) здійснення цих прав повинне залежати не від інших людей, а від себе.

Далі в театралізованій формі проводиться прийняття прав, запропонованих кожною групою розробників. Інші групи виконують роль конститу-

ційної комісії. Членам групи розробників дається право відстоювати свої пропозиції. Прийняті пропозиції фіксуються на дошці.

Потім ведучий зачитує остаточний список.

III. Дискусія «Право мати право»

Запитання для обговорення:

Усі люди різні, але всі вони рівні. Чи згодні ви з цим?

Французький просвітитель Вольтер сказав: «Ваші ідеї мені глибоко осоружні, але я віддам життя за ваше право їх виголошувати». Як ви ставитеся до такої позиції? Підтримуєте чи ні? Чому?

Якби це залежало особисто від вас, чи надавали б ви право виголошувати ідеї, які для вас неприпустимі (наприклад, ідеї нацизму, фашизму, насильства тощо)?

Блок II. Мотивація досягнення

Почуття власної гідності формується під впливом багатьох факторів. Як один із найважливіших можна назвати досвід самопідтримки, довіри до себе, уміння оптимістично ставитися до власних можливостей.

Така особистість, як зазначає О.Л. Кононко, володіє адекватними засобами допомоги та підтримки себе у складних ситуаціях, конструктивно діє у нових умовах; як правило, поводить себе та інших чесно і правдиво; схвалює себе за певні здобутки, поважає за позитивні якості, вчинки, високі досягнення у певних сферах життєдіяльності; знає, що їй вдається краще, а що — гірше; має уявлення про те, що не може бути бездоганною й успішною в усьому; покладається не лише на оцінки авторитетних людей, а й на реальні кількісно-якісні показники результату своєї діяльності, довіряє власній самооцінці; здатна поводитися совісно за відсутності контролю дорослого та його стимулюючих впливів. Вправи блоку спрямовані на формування цих якостей.

Заняття 1. Мотиви моїх вчинків

Мета: сприяти засвоєнню, що в основі наших дій лежать різноманітні мотиви; навчити визначати їх; обговорити, як вони впливають на наше життя.

I. Бесіда «Чому ми це робимо»

Наші вчинки стосовно інших людей зумовлені різними спонукальними силами. Ми робимо щось для інших людей тому, що вони нам симпатичні, ми любимо їх, або тому що «так прийнято», або тому, що боїмося. Мотиви наших вчинків можуть бути найрізноманітнішими.

Згадайте, чи були у вас у житті випадки, коли ви робили щось для іншої людини, тому що боялися її (гніву, осуду, покарання). А було щось продиктовано бажанням слідувати соціальній нормі «бути як усі», «не висовуватися»? Чи чинили щось задля того, щоб зробити приємність, з почуття любові? А з почуття провини?

Напевне, такі ситуації були в житті кожного з нас. І часто ми розуміємо, як слід правильно вчинити, але все ж таки робимо не так. І це тому, що моти-

ви наших вчинків найрізноманітніші. Наприклад, я знаю, що варто вступитися за товариша у певній ситуації, але мені страшно. Я знаю, що ця людина не має рації, але сказати про це не можу, бо не хочу привертати до себе зайвої уваги. Знаю, що наркотик — це шкідливо, але мені цікаво спробувати. І таких прикладів кожен із нас може навести багато.

Ми говорили про те, що маємо цінувати себе, працювати над собою, своїм «Я», самовдосконалюватися, намагатися стати кращими. Ми не можемо бути ідеальними, та й, власне, не повинні. Те, що характеризує людину з почуттям власної гідності, — це поведінка, керована мотивами чесності, порядності, поваги до себе та інших людей. Наскільки непорядну поведінку ти можеш собі дозволити, настільки ж мало ти поважаєш та цінуєш себе. Людина з почуттям власної гідності поводить стосовно себе та інших чесно і правдиво. Людина з почуттям власної гідності сама для себе є мірилом правильності й порядності, у неї немає потреби у зовнішньому контролі, вона зробить так, щоб їй самій було не соромно за свою роботу, вчинок чи поведінку.

II. Вправа «Мотив моєї поведінки»

Правила поведінки потрібно знати, але вихованою та культурною людиною ви станете лише тоді, коли будете вчиняти правильно не лише тому, що знаєте, як правильно вчинити, а тоді, коли не зможете вчинити інакше.

Розібратися у мотивах своєї поведінки буває дуже непросто. Наприклад, ви поступилися місцем у автобусі літній людині. Чому?

Можливі варіанти відповіді:

1. Ти знаєш, що існує загальноприйняте правило — поступатися місцем літнім людям.

2. Бачиш, що людина втомилася, співчуваєш їй, хочеш зробити приємне.

3. Не можеш сидіти, коли поряд стоїть літня людина або маленька дитина.

Пасажиру, якому ти поступився місцем, байдуже, яким був твій мотив. Але тебе ці мотивування характеризують по-різному: 1-й варіант — ти вмієш культурно поводитися, 2-й, а особливо 3-й — що ти культурна, вихована людина. Спробуйте зрозуміти та відповісти собі на запитання: Чому я... (виконую сумлінно уроки; допомагаю вдома; спілкуюся з цією людиною...)? Зробіть такий самоаналіз мотивів ваших вчинків.

III. Дискусія «Гідність і навколишня дійсність»

Австрійський психолог Віктор Франкл, який пройшов жах гітлерівського концтабору, пише: *«У концтаборі, наприклад, ми були свідками того, як деякі з наших товаришів поводили себе як свині, в той час як інші були святими... Людина носить у собі обидві ці можливості, і те, яка з них буде актуалізована, залежить від її рішення, а не від умов».*

Запитання для обговорення:

Чи згодні ви з тим, що умови, в які потрапляє людина, не впливають на наявність у неї почуття власної гідності?

Чи можна виправдати зовнішніми обставинами негідну поведінку? У яких випадках?

Заняття 2. Підтримувати себе

Мета: сприяти надбанню досвіду самопідтримки як одного з найважливіших факторів формування почуття власної гідності; виховувати довіру до себе, уміння оптимістично ставитися до власних можливостей.

1. Бесіда «Самопідтримка»

Ми вже говорили про те, що людина з почуттям власної гідності може бути сама для себе мірилом правильності й порядності у своїх ставленнях, вчинках та поведінці. Це не означає, що така людина закрита для зовнішніх впливів та оцінок. Вона прислухається до суджень інших, визнає авторитети більш досвідчених людей. Але разом з тим має своєрідний внутрішній стрижень ціннісних поглядів і переконань, які дають їй можливість почуватися впевнено та гідно за відсутності як контролю, так і заохочення. Тому важливо мати досвід самопідтримки, щоб у різноманітних складних ситуаціях чи нових умовах уміти діяти конструктивно, чесно, гідно.

Людина, яка добре володіє самопідтримкою, повинна:

- бути вірною своїм принципам, незважаючи на протилежні судження інших, водночас уміти гнучко змінити свою думку, якщо вона помилкова;
- бути здатною діяти за власним розсудом, не відчуваючи почуття провини або жалю у разі несхвалення іншими;
- бути здатною не витрачати час на надмірне занепокоєння про завтрашній і вчорашній день;
- зберігати впевненість у своїх здібностях і здатностях, незважаючи на тимчасові складнощі та труднощі;
- уміти бачити в кожній людині особистість і розглядати її як важливу для інших, незважаючи на рівень її здібностей чи соціальний стан;
- бути невимушеною у спілкуванні, уміти як відстоювати свою правоту, так і погоджуватися з думкою інших;
- уміти приймати компліменти й похвалу без удаваної сором'язливості;
- уміти чинити опір;
- бути здатною розуміти свої й чужі почуття, уміти керувати своїми поривами;
- бути здатною знаходити задоволення в найрізноманітнішій діяльності, включаючи роботу, гру, спілкування з друзями, творче самовираження або відпочинок;
- чуйно реагувати на потреби інших, дотримуватися прийнятих загальних норм;
- уміти бачити в людях хороше, вірити в їхню порядність, незважаючи на їхні недоліки.

Обговорення.

З чим ви згодні, з чим ні? Чому?

Можливо, вам є що додати до цього переліку або вилучити з нього?

II. Вправа «Точка опертя»

У кожного з нас є сильні сторони, тобто те, що ми цінуємо, приймаємо та любимо в собі, що дає нам почуття внутрішньої свободи та впевненості у власних силах. Назвемо це точкою опертя, адже саме ці якості допомагають нам у важкі моменти. Розкажіть про ці свої якості.

Домовимося не брати у лапки свої слова, не відмовлятися внутрішньо від них. Не принижуйте свої достоїнства, тобто говоріть упевнено, без усіляких «але», «можливо», «якщо» тощо.

Вам дається дві хвилини. Навіть якщо ви закінчите свій виступ раніше, час, що залишився, все одно належить вам. Інші можуть лише уточнити деталі або попросити роз'яснення, та не мають права коментувати. Можливо, більша частина вашого часу пройде у мовчанні. Ви не зобов'язані пояснювати, чому вважаєте ці свої якості точкою опертя. Досить того, що ви самі у цьому впевнені.

III. Вправа «Переможи свого дракона»

Усі ми читали казки, легенди про сміливого воїна, що вбиває дракона. Пам'ятаєте, коли богатир відрубав у дракона одну голову, а на її місці відразу виростала інша? І здавалося, що дракон непереможний. Але злітала ще одна голова й ще. І раптом виявлялося, що дракон переможений. Говорячи сучасною мовою, кількість запасних голів була обмеженою.

У кожного з нас є свій «дракон» (шкідливі звички, негативні риси характеру, погані манери тощо). Він з'являється, як маленький, майже симпатичний дракончик, але, якщо його вчасно не знищити, він може вирости й стати небезпечним для людини й усіх її близьких. Майже кожен із нас в один чудовий момент вирішує вбити свого дракона. Але в того на місці відрубаної голови виростає інша. І ми часто відступаємо. Не боремося із драконом, а приручаємо його або намагаємося оселити його якимось так, щоб цього ніхто не помітив. І тоді залишається тільки дивуватися: чому раптом із нас вириваються клуби полум'я й час від часу чується рикання дикого звіра? Найгірше, що, зайняті своїм драконом, ми не можемо й не встигаємо зробити більше нічого.

Тому найкраще воювати із драконом, поки він ще малий і поки у вас ще досить сил. Найголовніше — пам'ятати, що кількість голів у нього не безмежна і його можна перемогти.

Учасникам пропонується намалювати свого дракона і назвати його в цілому й кожен його голову окремо. Після виконання завдання учасникам пропонується придумати історію або казку про те, як вони переможуть своїх драконів. Історія може бути придумана у вигляді коміксу або сценарію фільму. Ті, хто бажає, можуть об'єднатися в групи та вигадати спільну історію. Єдине правило — кожен має вбити свого дракона.

Заняття 3. Бути кращим

Мета: навчити, як знаходити в собі приховані особливості й використовувати прийоми для зміни на краще; створити умови для виявлення кращого в собі.

I. Вправа «Я — подарунок для людства»

Опис вправи. Кожна Людина — унікальна. І вірити в свою унікальність необхідно кожному з нас. Подумайте, в чому ваша унікальність? Аргументуйте своє твердження, наприклад: «Я — подарунок для людства, тому що я...»

II. Вправа «Секрет»

Опис вправи. Уявіть собі, що один божевільний учений створив робота — вашу точну копію. Ваш двійник ідентичний із вами в усіх деталях. Та оскільки він — знаряддя зла, ви не хотіли б, щоб вас плутали з ним.

Зпитання для обговорення:

Що у вас є такого, що неможливо продублювати?

Як люди, які добре вас знають, могли б виявити підміну?

Чи є хтось, хто знає про вас усі ваші секрети і міг би скористатися цим?

Який секрет ви розкриєте наостанок, щоб переконатися, що ви — це ви, а не копія?

III. Дискусія «Що потрібно для того, щоб стати кращим?»

Для обговорення можна взяти вислів св. Ігнатія Лойоли: «Зміна місця не змінює звичок; якщо недосконалий не відкине себе, він не буде кращим десь, ніж він є тут».

Зпитання для обговорення:

Як ви думаєте, чи впливають зовнішні обставини на ваші внутрішні якості? Чому?

Що, на вашу думку, необхідно для того, щоб змінитися на краще?

Які фактори впливають на це? І чи впливають узагалі?

Заняття 4. Життя за власним вибором

Мета: формувати навички позитивної мотивації, брати відповідальність за свої вчинки, розуміти їх мотиви, усвідомлювати та приймати наслідки своїх рішень.

I. Вправа «Повинен або вибираю?»

Опис вправи. Ми часто чуємо від інших людей слово «повинен». Настільки часто, що воно звучить усередині нас, змушуючи підкорятися. Ними можуть керувати люди, ситуації, а також власні моральні настанови. Дуже часто якась частина особистості пручається цьому «повинен», та людина підкоряється, придушуючи її.

Людина говорить собі: «Я повинна бути гордою» — і не дозволяє собі пробачити друга, переживаючи при цьому, або: «Я повинен підтримувати їх. Я повинен бути турботливим» і піклується про людей, що воліють

жити за рахунок чужої активності. Якщо людина керується здебільшого тим, що повинна, — це означає, що справжній господар становища не вона сама, а якісь сторонні авторитети. Ці авторитетні «повинен» можуть зовсім не відповідати конкретній ситуації. Часто вони бувають просто сумнівними. Якщо ви вважаєте, що неодмінно повинні бути на вечірній тусовці у дворі, серед однолітків, вами керує тусовка. Якщо ви йдете в школу тільки тому, що повинні туди ходити, вами керує школа. І в тому, і в іншому випадку рішення йти приймає не ви.

Щоразу, коли людина щось повинна, вона може перетворити це на «хочу». Мама може думати: «Я повинна йти дивитися футбольний матч, у якому бере участь син, хоча хотілося б, звичайно, сходити в магазин за покупками». Діти відразу розпізнають, що батьки роблять з власної волі, а що ні. Якщо мама зможе перетворити «я повинна» на «я хочу», вона скаже собі: «Я волю вболівати за сина, інші справи можуть і почекати». Якість спілкування незмірно зростає, якщо рішення приймаються свідомо, а не під тиском «повинен» (якість навчання або роботи теж, якщо ви навчилися знаходити в них утіху). «Коли моя мама говорить «ти повинен», у мені відразу звучить «не буду» — знайома реакція, чи не так?

Нам здається, що ми можемо тільки підкоритися або повстати. Якщо ми підкоряємося, залишається почуття образи. Якщо повстаємо, виникає ворожість і теж образа. Обидва способи реагування штовхають нас до якоїсь форми помсти. Якщо ми самі вибираємо ставлення до тієї або іншої ситуації, ми проявляємо волю. Для цього треба свідомо зосередитися на найкращій мотивації для цієї справи або якихось дій. Замініть твердження, які змушують вас до чогось, на твердження, що містять особистий вибір.

Я повинен

Мама розсердиться, якщо я не піду з нею

Я повинна прасувати білизну для всієї сім'ї

Я повинен працювати в саду

Я хочу

Я хочу зробити мамі приємне, тому піду з нею

Я попросяу білизну, щоб моя сім'я була охайно вдягнута

Це чудовий спосіб відчувати себе дорослим

Перехід від «я повинен» до «я хочу» означає, що вам буде легше боротися не тільки зі своїми «повинен», а й із «повинен», покладеними на вас іншими. Можливо, у цей момент у вас є кілька справ, які вам не до душі. І якщо ви так чи інакше однаково займаєтеся ними, чому б не обрати до них інше ставлення, щоб замість нудьги або роздратування зазнати насолоди? Такий свідомий вибір може перетворити невдалий день на день досягнень.

Вплив особистості швидко починає рости, коли бажання й дійсність збігаються. Неспроможне, сіре існування перетворюється на життя, сповнене волі й радості, на життя за своїм вибором.

II. Круглий стіл «Між повинен і хочу»

Чи часто бували у вас у житті ситуації, коли вам доводилося робити те, чого не хочеться? Наведіть приклади. Спробуємо разом знайти інші, більш прийнятні і приємні мотиви для того, щоб робити це із втіхою.

Наприклад, «ходжу в школу, тому що так треба» (батьки змушують). Відшукаймо плюси в цій ситуації, щоб наша мотивація змінилася на краще («здобуваю нові знання, закладаю фундамент свого майбутнього, спілкуюся з друзями» тощо).

Заняття 5. Мій стандарт якості

Мета: дати визначення, що таке стандарт якості для кожного з нас, покрити, як високий стандарт якості впливає на нашу поведінку.

I. Бесіда «Мій стандарт якості»

Кожному з нас знаємо слово «якість». Найчастіше ми застосовуємо його до слова «товар» (неякісний товар, товар найвищої якості).

Коли ми говоримо про високу якість, то маємо на увазі відповідність певним нормам, стандартам найвищого рівня. Якісним може бути не лише товар, матеріальний предмет. Може бути якісно виконана робота, вчинок, ставлення тощо.

Вчинити добре чи погано, порядно чи підступно, чесно чи ні залежить від нас. Якість наших вчинків ми встановлюємо і визначаємо самі.

Як часто ми вчиняємо якісно, тобто відповідно до стандартів найвищого рівня?

Людина з високим стандартом якості знає, що їй вдається краще, а що — гірше; має уявлення про те, що не може бути бездоганною й успішною в усьому. Стандарт якості проявляється у намаганні зробити роботу добросовісно та настільки добре, наскільки цьому сприяють знання та вміння. Крім того, для людини з високим стандартом якості важливо не лише те, що і як ми робимо і наскільки ретельно виконуємо свою роботу. Важливо і те, якими засобами ми цього досягаємо. Мати високий стандарт якості — означає розуміти цінність і результату, і процесу його досягнення.

II. Круглий стіл

Подумайте, чи завжди ви намагаєтеся виконувати роботу якісно (навіть коли вас ніхто не контролює)? Якщо ні, подумайте чому? Що вам заважає? Можливо, щось треба змінити у собі?

III. Дискусія «Мета й засоби її досягнення»

Усі ми знаємо вислів «Мета виправдовує засоби». Як ви думаете, чи виправдовує мета засоби її досягнення?

Чи існують, на вашу думку, ситуації, коли неправову поведінку (наприклад, крадіжку) можна виправдати благородною метою?

Чи повинна людина вкрати ліки для порятунку життя близької людини, якщо всі інші спроби дістати їх виявилися марними? А для просто знайомого? А для домашньої тварини?

Які засоби ви вважаєте доцільним застосувати для досягнення своєї мети?

Блок III. Саморегуляція поведінки

Почуття власної гідності «у дії» проявляється у такій поведінці людини, яка зберігає свою самість навіть під тиском зовнішніх та внутрішніх факторів (толерантність до зовнішніх загроз, уміння долати психологічний дискомфорт; свобода від паніки; боротьба з почуттям вини (здатність до компромісів); здатність до ефективного погашення неприйнятних імпульсів; контроль та планування; адекватна самоповага).

Вправи цього блоку допоможуть ознайомити підлітків з основними способами маніпуляцій та можливими захистами від них; навчать протистояти небажаному впливу, відстоювати свої інтереси, проявляти впевненість у міжособистісних відносинах.

Заняття 1. Маніпуляції та захист від них

Мета: ознайомити підлітків з основними способами маніпуляцій та способами захисту від них.

1. Вправа «Вивчення способів маніпуляції (за допомогою технології «Зигзаг»)

Опис вправи. Учасники поділяються на підгрупи, кожна з яких отримує в текстовому вигляді лише фрагмент від загального обсягу інформації з теми. Учасники спочатку обговорюють його між собою, придумують до нього приклади, а потім організовується взаємонавчання: члени однієї підгрупи викладають свій фрагмент інформації членам інших підгруп. Такий метод передбачає активну позицію всіх учасників.

Алгоритм роботи:

1. Учасники розбиваються на підгрупи по 3-4 особи.
2. Кожна підгрупа отримує роздаткові матеріали (у нашому випадку це опис різних способів маніпуляцій).
3. У підгрупі підлітки читають матеріали, обговорюють їх, придумують приклади (час роботи – 5-7 хв).
4. Члени першої підгрупи розходяться в інші і там розповідають учасникам, про що вони дізналися (3-5 хв). Залежно від загальної кількості підлітків, у кожному групі може піти по 1-3 учасники. Потім так розходяться та передають свою інформацію члени інших підгруп. Таким чином відбувається взаємне навчання, кожен із підлітків мінімум двічі опиняється у ролі джерела інформації та її отримувача.

Підгрупа 1. Перебільшення типовості поведінки.

Більшості людей властиво придивлятися до оточуючих та намагатися поводитися так, як і вони, робити те, що «прийнято». Мало хто хоче бути «білою вороною». І тому, коли людину намагаються схилити до певної поведінки, їй намагаються подати таку поведінку як поширену, типову для багатьох. Це використовується в торгівлі, політиці, особистих стосунках:

«Сто тисяч людей кожен день користуються нашими магазинами! Приднуйтесь!»

«За результатами опитування, за цього політика збираються проголосувати 75% виборців. Вибір за вами!»

«У нашій компанії вже пили пиво та забивали косячок! А тобі що, слабо?»

Посилання на авторитети. Людям властиво прислуховуватися до суджень тих, хто став відомим, досяг певної ваги в суспільстві, володіє важливими знаннями тощо. Природно, маніпулятори зловживають цим: демонструють оманливий авторитет (найчастіше це використовується в рекламах, де актор грає лікаря-стоматолога, або просто купується публічний виступ знаменитості).

Підгрупа 2. Створення поспіху, азіотажу.

Щоб добре продумати свої дії, людині потрібен певний час. Та саме час у неї і намагаються забрати, щоб схилити до сумнівних дій. Створивши у людини відчуття поспіху, її набагато легше примусити діяти під впливом миттєвого імпульсу, а не розуму. Нав'язується формула: «Дій зараз або програвеш!» Спосіб широко використовується в рекламі й торгівлі, особливо у разі організування розпродажу. Створюється відчуття дефіциту: дешевого товару залишилося мало, на всіх не вистачить, щоб отримати — хапай терміново!

«У нас залишилося лише 15 телефонів зі знижкою. Просимо вибачення у тих, хто не встигне їх купити!»

«Приходьте на нашу дискотеку — це остання можливість відтягнутися перед початком навчального року!»

«Екскурсійний автобус їде прямо зараз, залишилося лише два місця!»

Хоча варто зазначити, що дефіцит часу не завжди є свідченням спроби маніпулювання. У житті доволі часто виникають ситуації, коли рішення необхідно приймати терміново. Необхідність діяти швидко є маніпулюванням лише тоді, коли «терміновість» створена штучно.

Підгрупа 3. Зловживання правилом взаємного обміну.

Правила хорошого тону вчать нас відповідати взаємністю в тих ситуаціях, коли нам допомагають чимось, надають послугу, роблять подарунок (це називається правилом взаємного обміну). Та часом нам можуть зробити подарунок чи непрошену послугу з метою вплинути, домогтися від нас чогось. І дуже часто це вдається, оскільки, приймаючи подарунок чи яку-небудь іншу люб'язність, ми починаємо відчувати себе зобов'язаними, і нам стає незручно відмовити тому, від кого ми цей подарунок прийняли. Приклади таких маніпуляцій:

- безкоштовні дегустації, після яких пропонують купити товар;
- сектанти дарують перехожим журнали зі своєю доктриною, а потім просять про матеріальну пожертву.

Підгрупа 4. Нав'язування обставин.

Коли людина приймає на себе певні зобов'язання хоча б у загальних ризиках (заявляє про свою дружбу, бажання допомогти тощо), потім її набагато легше переконати прийняти і ті деталі, про які вона не знала. Адже в людини є бажання бути послідовною: щоб її нові вчинки логічно витікали з того, що зроблено чи сказано раніше (як у приказках «Якщо сказав «А», кажи і «Б», «Заніс ногу — роби крок»). Як цим користуються маніпулятори? Спочатку домагаються від людини, щоб вона погодилася на що-небудь в цілому («Ти згоден допомогти мені?»), або щось пообіцяла чи сказала публічно, дала клятву, присягу.

Ось приблизний механізм маніпуляції:

- Ти мені друг?
- Звичайно, друг!
- А тоді виріши за мене задачку з алгебри?
- ??!
- Ну ти ж сам казав, що друг! А друзі завжди допомагають.
- Ну добре, давай задачку...

Обговорення. Якщо йдеться про використання маніпуляцій у рекламі чи торгівлі, найпростіше відключити це джерело інформації (перемкнути канал, вийти з магазину, де занадто нав'язливий продавець тощо). А як бути, якщо маніпулятор — близька тобі людина?

Насамперед необхідно розпізнати сам факт маніпуляції. Для цього і необхідно знання її способів.

Ведучий розповідає про способи захисту, учасники наводять конкретні приклади.

Використовувати прийом «нескінчених уточнень»: не відповідати маніпулятору по суті, а довго та в подробицях розпитувати його — що конкретно він хоче, навіщо йому це потрібно, чому він завів цю розмову саме зараз тощо.

Використовувати прийом «заїжджена платівка» — раз за разом повторювати свою позицію, не вступаючи у суперечку.

Брати тайм-аут: не робити зразу те, чого домагається маніпулятор, а прожити час подумати, порадитися з близькими тощо.

II. Вправа «Я маніпулюю, мною маніпулюють»

Вправа допомагає набутти знання, як не стати об'єктом небажаних впливів.

Опис вправи. Кожному учаснику пропонується згадати та написати на окремому аркуші кілька прикладів із власного життя, коли сам учасник ставав об'єктом маніпуляції або коли маніпулював іншими (друзями, батьками). Той, хто бажає, озвучує свої приклади. Група намагається знайти варіанти поведінки, які були б доречні у цих ситуаціях і не дали б можливості стати об'єктом маніпуляції. Деякі ситуації можна «програти» вживу.

Обговорення. Акцентувати увагу на таких моментах:

Маніпуляція — це такий вплив на людину, який до певного часу прихований від «адресата» впливу; маніпулятор перемагає не за допомогою сили чи розуму, а за допомогою впливів (як правило, найчастіше використовують впливи на бажання самоствердитися, почуття провини, жадібність).

III. Гра «Маніпуляції»

Актуалізація психологічних знань про способи маніпуляцій, їх тісний зв'язок із життєвими реаліями.

Опис гри. Учасники поділяються на підгрупи по 3-4 особи. Кожній підгрупі пропонується придумати та підготувати рольову гру, в якій будуть продемонстровані способи маніпуляцій та захисти від неї. Час на підготовку — 15-20 хв. Необхідно задіювати у грі усіх учасників.

Якщо виникають ускладнення під час придумання ситуацій, можна дати кілька алгоритмів:

Дівчина умовляє своїх знайомих взяти участь у фінансовій піраміді: купити у неї косметику, водночас ставши торговим представником фірми-виробника та продавати товар далі.

«Крутий авторитет» у класі переконує спробувати наркотики, тисне на «а що, слабо?»

Обговорення. Ви дізналися про деякі способи маніпуляції та побачили їх у дії. А хто попереджений, той озброєний. Тепер можете запропонувати, як ефективніше захищатися від них.

Заняття 2. Протистояння впливу

Мета: навчити протистояти небажаному впливу (найчастіше такий вплив має маніпулятивний характер), відстоювати свої інтереси, не сліпо слухати маніпулятора.

I. Вправа «Вовк та семеро козенят»

Тренування впевненої поведінки за потреби переконувати інших людей, а також спостережливості. Корисний матеріал для обговорення ознак, на основі яких ми доходимо висновку, кому можна довіряти, а кому ні.

Опис вправи. Ґрунтується на сюжеті відомої казки. Семеро (якщо загальна кількість учасників менша ніж 12, то козенят буде не 7, а менше) учасників-добровольців беруть на себе ролі козенят. Їхнє завдання — не пускати до себе в будиночок сірих вовків, але пустити маму-козу, тітку-козу та інших родичів. Між усіма іншими учасниками ролі розподіляються так, щоб приблизно половина з них виявилися сірими вовками, а половина — різними родичами козенят (що не знають, кому дісталась яка з цих ролей). Потім усі ці учасники по черзі підходять до будиночка козенят та впродовж хвилини намагаються переконати їх, що вони не вовки і їх треба пустити в будинок. Козенята радяться та приймають рішення — пустити чергового персонажа чи ні. Коли всі спробують свої сили, гра завершується і кожен персонаж говорить, ким же він був насправді — козою чи вовком. Відпові-

дно, з'являється можливість підрахувати, скільки разів козенят могли з'їсти, коли вони пускали до себе вовка, а скільки родичів залишили на вулиці на обід вовкам.

Запитання для обговорення:

Чим керувалися козенята, приймаючи рішення?

Що важливіше для тих, хто намагався переконати козенят у чистоті своїх намірів?

На підставі чого ми виносимо судження про щирість/нещирість оточуючих людей у реальних життєвих ситуаціях?

II. Вправа «Кодова фраза»

Вправа сприяє розвитку вміння говорити швидко й гнучко, розгортати бесіду в бажаному для себе напрямку, непомітно вбудовувати в контекст мови заздалегідь заплановані повідомлення, а також розпізнавати подібні дії. Це важливо, оскільки вбудовування у свою мову прихованих повідомлень — дія, яка часто використовується в більшості видів маніпуляцій, а вміння розпізнати такі повідомлення — важлива умова протистояння маніпулятивному впливу.

Виконується в парах. Кожен партнер одержує певну ключову кодову фразу — нескладну, але за змістом досить дивну, яка не дуже вписується у звичайну розмову. Наприклад, це можуть бути такі фрази:

- Збірну з хокею дискваліфікували за вихід на лід без ковзанів.
- За новими футбольними правилами воротареві не можна грати руками.
- На нових доларах написано: «Зберігайте гроші в ощадкасі».
- М'які іграшки відтепер містять вакцину від пташиного грипу.
- Застуду можна вилікувати, направивши на горло й ніс місячне світло.

Учасники не говорять одне одному, які фрази їм дісталися. Їм надається 3 хвилини на те, щоб вільно розмовляти про що завгодно. Завдання кожного з них — вжити у розмові кодову фразу раніше, ніж це зробить партнер, і таким чином, щоб співрозмовник не зрозумів, що ця фраза кодова. Потрібно так будувати бесіду, щоб вона пролунала цілком логічно й природно, не викликала в співрозмовника підозр.

Якщо комусь із гравців вдалося, що співрозмовник ужив кодову фразу, він відразу після цього може запитати: «Це та фраза?». Якщо він угадав, то оголошується переможцем. Якщо поставив це запитання двічі, але обидва рази помилився, переможцем оголошується суперник. Якщо фраза була використана, а співрозмовник цього не помітив, перемагає той, хто використав її. Якщо протягом 3 хвилин жоден партнер так і не вжив своєї фрази, це вважається поразкою обох гравців.

Запитання для обговорення:

Які емоції й почуття виникали у ході виконання цієї вправи?

На що орієнтувалися учасники, приймаючи рішення про те, яке висловлення кодове?

А які способи були використані, щоб сховати ці фрази, зробити непомітними? (Коли людина хоче поволі вплинути на співрозмовника, вона, звичайно, вбудовує в мову які-небудь твердження й вимоги таким чином, щоб партнер цього не помітив, щоб це пролунало як щось саме собою зрозуміле).

Чи можете ви навести такі приклади зі свого життєвого досвіду?

Як навчитися розпізнавати такі сховані повідомлення?

Заняття 3. Техніки впевненого захисту власної позиції

I. Вправа «Зайжджена платівка»

Відпрацювання конкретної техніки, яка допомагає відстоювати свої інтереси або відмовлятися від неприйнятних вимог оточуючих людей, при цьому не переходячи до образ чи інших агресивних дій.

Людина раз за разом повторює свої вимоги, незалежно від того, які б заперечення не почула, цим набуваючи схожості зі старою платівкою, яку «заїло» на одному рядку. Висловлювання будуються за схемою: «Я розумію, що... (переказ своїми словами заперечення співрозмовника), але мені потрібно... (повтор своєї вимоги)».

Вправа виконується в четвірках, при цьому двоє учасників ставлять претензії або відмовляються виконати вимоги, а ще два відстоюють свої інтереси за допомогою зазначеної техніки (2-3 хв.). Інші учасники в цей час перебувають у ролі спостерігачів, а потім діляться своїми судженнями про те, наскільки ефективно застосовувалася ця техніка і яку користь вона могла б принести, якби це була не гра, а реальна життєва ситуація.

Приклади ситуацій для розігрування:

Ви хочете повернути в магазині гроші за неякісний товар.

Вам пропонують узяти участь у бойкоті проти вашого друга.

Вам пропонують купити певний товар, спробувати наркотики тощо.

Запитання для обговорення:

Що є умовою ефективності цієї техніки? (Збереження спокою, справедливність вимог тощо).

У яких випадках є сенс використовувати її? А коли відстоювати власні вимоги не варто?

II. Вправа «Нескінченне уточнення»

Навчання одного зі способів нейтралізації конфлікту, що ґрунтується на зустрічних запитаннях замість виправдань або зустрічних звинувачень.

Людина, до якої звертаються з фразами, що можуть спровокувати конфлікт (конфліктогенами), не відповідає на них та не заперечує, а намагається розрядити ситуацію, ставлячи уточнювальні запитання.

Ти одягнена неохайно!

Яка деталь мого одягу погано виглядає?

На тебе ніколи не можна покластися!

Чим я тебе підвів?

Вправа виконується в трійках. Два учасники домовляються між собою, з якого приводу вони будуть провокувати третього (деталі одягу, особливості поведінки, характеру тощо, після цього починають по черзі говорити йому звинувачувальні фрази. Його завдання — не відповідаючи на них по суті та не переходячи до зустрічних звинувачень, реагувати лише уточнювальними запитаннями (2-3 хв.). Така роль для підлітка може видатися доволі складною, хоча й одночасно він отримує цінніший досвід, ніж інші учасники.

Запитання для обговорення:

У яких реальних життєвих обставинах доцільно реагувати на звинувачення уточнювальними запитаннями, намагаючись таким чином згладити конфлікт?

А коли є сенс діяти іншими способами?

III. Вправа «Просто скажи «Ні»

Демонстрування того, що ми можемо відмовитися від виконання прохань без пояснень та виправдань.

Учасники поділяються на дві рівні підгрупи. Кожна підгрупа стає у коло (одна група утворює внутрішнє коло і стає обличчям назовні, інша — зовнішнє коло, обличчям до центру). Таким чином кожен із учасників зовнішнього кола опиняється обличчям до одного з учасників внутрішнього. Потім кожен з учасників зовнішнього кола звертається до того, хто стоїть навпроти, з будь-яким проханням, а той йому відмовляє. При цьому він не повинен виправдовуватися, вибачатися або пояснювати причини своєї відмови. Варто просто сказати «Ні», «На жаль, ні», «Ні, я не буду цього робити» тощо.

Після цього зовнішнє коло пересувається на одну людину відносно внутрішнього (тобто змінюється склад пар). Таким чином кожен із учасників повинен побувати в ролі прохача та відмовника.

Заняття 4. Упевнена поведінка

Мета: тренування вміння проявляти впевненість у міжособистісних стосунках, зокрема, у разі відстоювання своїх інтересів.

I. Вправа «Дивні відповіді»

Опис вправи. Двоє-троє ведучих отримують таку інструкцію: «Ви будете ставити по колу іншим учасникам будь-які запитання, на які ті повинні відповідати одним із трьох варіантів — «так», «ні» і «не знаю». Ваше завдання — зрозуміти, за яким принципом вони відповідають на ваші запитання». Після цього ведучі виходять за двері, а іншим учасникам роз'яснюються правила, відповідно до яких вони повинні давати відповіді. Перший у будь-якому разі відповідає «так». А кожен наступний відповідає не на те запитання, що ставлять йому, а на те, яке було адресоване попередньому учасникові. Перш ніж кликати ведучих, корисно потренуватися.

Далі ведучі по одному запрошуються в аудиторію, ставлять групі запитання й прагнуть зрозуміти правило, відповідно до якого даються відповіді.

Вправа дає можливість спостерігати за реакціями учасників та ведучих, потренувати власну впевнену поведінку в ситуаціях, коли оточуючі поводять себе дивним, незрозумілим чином, а потрібно все-таки зрозуміти, що саме стоїть за такими їхніми діями.

Обговорення. Спочатку слово отримують ведучі: яке враження у них виникло під час гри, що допомогло їм зрозуміти правило або, навпаки, збивало їх зі шляху?

II. Вправа «Три способи поведінки»

Учасники грають сценки конфліктних ситуацій (необхідність повернути у магазин неякісний товар, відмовити приятелю в якомусь нетактовному проханні тощо, приклади можуть запропонувати учасники), в яких їм дається завдання поводитися відповідно до одного з таких стилів поведінки:

Сором'язливо: говорити винуватим тоном, тихим голосом, опустивши очі, не наполягати на своїх вимогах, погоджуватися із запереченнями співрозмовника, підкреслювати його перевагу над собою («Ви краще знаєте», «Вам видніше» тощо) і свою залежність від його рішення.

Упевнено: говорити спокійно, голосно, дивлячись прямо на співрозмовника, наполегливо викладати свої вимоги, не обвинувачувати і не погрожувати, висловлюватися по суті конфліктної ситуації, не переходячи на особистості. Критика допускається, але вона повинна стосуватися не співрозмовника як особистості, а конкретних деталей ситуації.

Агресивно: говорити голосно, енергійно жестикулюючи, виражати обурення, формулювати свої вимоги у формі категоричного наказу, критикувати співрозмовника як особистість, у разі заперечень з його боку негайно переходити до погроз (поскаржитися, «влаштувати проблеми» тощо).

Кожна з обраних сценок програється тричі (1-2 хв. на повторення). Той партнер, що висуває претензії або вимагає чогось, поводить відповідно до одного із зазначених стилів. Інший партнер, на якого спрямовані претензії, спеціальних інструкцій про те, якою має бути його поведінка, не одержує й діє так, як йому видається доречним. Решта учасників у цей час перебуває в ролі спостерігачів і отримує завдання фіксувати в поведженні гравців усі прояви, які засвідчують те, до якого стилю належить їхня поведінка. Після програвання кожної сценки вони діляться своїми спостереженнями.

Затання для обговорення:

Що таке впевнене поведження в конфліктній ситуації?

Що виявилось результативним?

Яка поведінка у кожному з обраних сюжетів допомогла б досягти мети?

В яких ситуаціях доречно поводитися запропонованими стилями?

III. Вправа «Оптимальні варіанти»

Підвищення гнучкості поведження в різних ситуаціях, демонстрування можливостей вести себе в них як упевнено, так і агресивно або сором'язливо; демонстрування того, що залежно від ситуації, в якій опинилася людина, можуть бути оптимальні різні стратегії поведження.

Ти купив музичний плеєр, приніс його додому й раптом виявив, що він не працює. Приніс його назад у магазин і попросив замінити, а там сказали, що міняти нічого не будуть і гарантійних майстерень цієї фірми у вас у місті немає, тому тобі потрібно надіслати плеєр виробникам поштою.

Ти стоїш у черзі, і раптом казна-звідки узялися хлопеч з дівчиною і стають прямо перед тобою, начебто так воно й потрібно.

Завдання учасників — продемонструвати сценки, розіграти події так, щоб домогтися оптимального вирішення проблем (тобто з найбільшою ймовірністю й із найменшими витратами сил).

Запитання для обговорення:

Як кожному з учасників було комфортно поводитися — впевнено, сором'язливо або агресивно? Із чим це пов'язано?

Чи бувають такі ситуації, в яких ефективніше діяти не впевнено, а сором'язливо або агресивно?

IV. Вправа «Агресивний і сором'язливий»

Демонстрування того, як неоднозначно можуть бути сприйняті ті самі дії людини залежно від настанов того, хто сприймає.

Вправа виконується в трійках. Той, хто починає її, робить якийсь нейтральний рух (наприклад, опускає голову). Завдання двох інших учасників такі: один із них витлумачує ці дії таким чином, як могла б зробити агресивна людина, інший — так, як сором'язлива. Наприклад: «Він опустив голову й ховає погляд — отже, у чомусь винуватий переді мною, а раз так — треба б його провчити!» або «Він опустив голову, щоб я не зустрівся з ним поглядом, — напевно, я перед ним винуватий, і глянути йому в очі мені було б дуже соромно!»

Доцільніше організувати цю вправу так, щоб кожна із трійок працювала послідовно, на очах у іншої групи.

Запитання для обговорення:

Які враження у вас виникли, коли ви брали участь у цій вправі?

А які враження, коли були спостерігачем?

Виходячи з чого люди вирішують, як треба трактувати дії оточуючих? Наведіть життєві приклади, коли одні і ті дії різні люди розуміли по-різному.

Заняття 5. Самоконтроль

Заняття спрямоване на тренування умінь регулювати свій стан у різноманітних ситуаціях, що важливо для впевненого поведіння в емоційно напружених умовах. З одного боку, такі вправи навчають контролювати зовнішні, поведінкові прояви, з другого — відстежувати свій внутрішній стан.

I. Вправа «Внутрішній годинник»

Розвиток внутрішнього почуття часу, аналіз відмінностей між тими людьми, яким здається, що час біжить швидше чи повільніше, ніж у реальності.

Опис вправи. Учасників просять сісти, розслабитися та закрити очі. Їхнє завдання — спробувати якомога точніше визначити, коли пройде рівно хви-

лина після умовного сигналу ведучого. При цьому їх просять не рахувати до шістдесяти, а просто прислухатися до своєї інтуїції. Коли, на думку учасника, хвилина минула, він мовчки піднімає руку, але очей не відкриває. Ведучий фіксує, скільки часу реально пройшло до цього моменту (за великої кількості учасників може знадобитися допомога одного-двох асистентів).

Потім учасники поділяються на дві групи: ті, кому вдалося, що хвилина минула швидше, ніж це було насправді, і тих, кому здавалося, що вона тривала довше. В середині цих підгруп обговорюються можливості тих людей, для кого психологічно час спливає порівняно з реальним швидше чи повільніше.

Як правило, ті, для кого час біжить швидше, існують за принципом «и жить торопится, и чувствовать спешит». Ті ж, для кого час спливає повільніше, і жити воліють розмірено, обачно і неспішно. Крім того, сприйняття часу залежить від стану, в якому перебуває людина: коли вона дуже активна, збуджена, то здається, ніби час пришвидшує свій хід.

Обговорення. Представники кожної з підгруп викладають свою думку про те, чим характеризуються люди, для яких психологічний час на цей момент збігає повільніше (або швидше) за реальний. Потім іншим учасникам пропонується порівняти ці точки зору та висловити своє судження.

II. Вправа «Заборонені слова»

Напрацювання уміння контролювати свою мову, прислуховуватися до себе.

Ведучий по черзі ставить кожному учаснику будь-яке запитання, на яке необхідно швидко відповісти. Але при цьому вводиться додаткова умова: у відповіді можна користуватися будь-якими словами, крім «так» і «ні». Забороненими можуть бути й інші слова («і» — «або», «я — ти — він» тощо).

Запитання для обговорення:

Наскільки важко було відповідати, не використовуючи заборонених слів?

В яких ситуаціях доречно відповідати розгорнуто, а в яких варто обмежитися максимально простими й точними висловами?

III. Вправа «До межі»

Навчання регуляції поведінки й ухвалення рішення в умовах ризику: що далі пройдеш, то вищий шанс перемогти, але одночасно й вища ймовірність програшу в разі заступу. Крім того, вправа дає матеріал для обговорення того, як у нашому житті поєднуються прагнення досягти успіху й обережність, прагнення уникнути невдачі.

Учасників просять, закривши очі, дійти до фінішної лінії, яка розташована на відстані 5-6 м від старту, і зупинитися тоді, коли вони, на їхню думку, виявляться максимально близько до неї, але не переступлять через неї. Ведучий і 2-3 асистенти стежать, щоб учасники не відхилилися від прямолінійної траєкторії руху й не зіштовхнулися із чимось (особливо якщо вони не зупиняться вчасно й продовжать рух за фінішною лінією). Переможцем

вважається той, хто зупинився максимально близько, але не заступив за фінішну лінію.

Як правило, у тих, хто не доходить до фінішної лінії, яскравіше виражена мотивація до уникнення невдач, а в тих, хто виявляється поруч із нею або заступає, — до досягнення успіхів.

Запитання для обговорення:

Хто чим керувався, вирішуючи, в який момент зупинитися?

Обережні люди, що зупиняються заздалегідь, мають мало шансів на перемогу, а ті, хто йде далеко, діють за принципом «або перемогти, або програти». З якими особливостями особистості це пов'язано?

В яких життєвих ситуаціях важливе вміння дійти до межі, тобто наблизитися до якихось обмежень або джерел небезпеки, але вчасно зупинитися?

Заключний круглий стіл «Я — гідна людина»

Запитання для обговорення:

Які риси притаманні людині з почуттям власної гідності?

Чим, на вашу думку, відрізняється гідна людина від людини, якій не властиве почуття власної гідності?

Чи можете ви про себе сказати «Я — людина з почуттям власної гідності»?

Чи згодні ви з висловом Поля Бріола «Досить миті, щоб стати героєм, але необхідне ціле життя, щоб стати гідною людиною»? Обґрунтуйте свою відповідь.

Організація та проведення дискусій (рекомендації)

Однією з найпоширеніших форм роботи з підлітками є дискусія — своєрідне змагання у доказовості та аргументованості власної думки і критиці позиції опонента з метою глибше й ґрунтовніше розібратися в обговорюваних питаннях. Виховний вплив цього заходу на становлення особистості підлітків зумовлюється тим, що кожний з учасників диспути може висловити й відстояти свою позицію.

Дискусії виховують самостійність та аргументованість суджень, розширюють кругозір, вчать глибоко й усебічно аналізувати й оцінювати ситуації, проблеми, мотиви поведінки тощо. Дискусії формують не тільки моральні, а й вольові якості, оскільки під час них підлітки вчать доводити свої переконання, а також опановують уміння слухати опонента. Це виховує витримку, дисциплінованість, почуття такту.

Можна розробити «Правила дискусії» або «Пам'ятки учасникові дискусії». Наприклад:

- У суперечці всі рівні й ніхто нікого не повчає.
- На дискусії немає спостерігачів, кожний — активний учасник розмови.
- Перш ніж сперечатися, подумай, про що будеш сперечатися.
- Сперечайся чесно й щиро, не спотворюй думок і слів своїх товаришів.

- Починаючи сперечатися, чітко й виразно вислови положення, які будеш захищати й доводити.
- Доводячи й спростовуючи, говори зрозуміло, просто, точно.
- Якщо довели помилковість твоєї думки, май мужність визнати правоту свого опонента.

Роль ведучого під час диспуту не повинна зводитися лише до того, щоб надавати слово. Він може коментувати виступ, звертатися до присутніх із пропозицією висловити своє ставлення до певної думки тощо. Усе це ведучий повинен робити дуже тактовно, підтримуючи й стимулюючи почату розмову, спрямовуючи її в потрібне русло.

У процесі проведення дискусій найчастіше обговорюються:

- події, що безпосередньо відбуваються у тренінговій групі в процесі роботи (інтеракційна дискусія). Подібна групова дискусія звичайно не виділяється як окремий елемент тренінгу, однак саме вона використовується в тренінгах найчастіше. Саме до таких дискусій належать обговорення вправ і подій у групі, обмін почуттями й враженнями з приводу виконаних вправ, ряд технік одержання зворотного зв'язку. На обговорення вправ найчастіше затрачається удвічі-втричі більше часу, ніж безпосередньо на їх проведення;
- проблеми, значущі для більшості учасників групи (тематична дискусія). З одного боку, завданням такої дискусії є обмін суб'єктивним досвідом з відповідної проблеми, демонстрування розмаїтості її бачення і можливих шляхів вирішення. З другого — якщо це конкретна проблема, що стоїть перед групою, завданням дискусії може бути вибір шляху її рішення;
- минулий досвід учасників групи (біографічна дискусія). Вивчення та звернення до минулого досвіду, як правило, не є самоціллю. До цього виду дискусії варто вдаватися тоді, коли виникає потреба у вирішенні проблем, що постають перед групою в сьогоденні. Крім того, така дискусія дає змогу вибудувати паралелі між тим, що відбувається «тут і зараз», і накопиченим раніше життєвим досвідом учасників.

Елементи групової дискусії так чи інакше застосовуються під час обговорення будь-яких вправ, одержанні зворотного зв'язку тощо. Однак метод дискусії може бути представлений як самостійна тренінгова техніка. У таких випадках мета її застосування — пошук рішення конкретних проблем, що стоять перед групою, або ж обмін суб'єктивним досвідом учасників із значущих для них питань, пов'язаних із тематикою тренінгу.

Доцільно розглянути прийоми керування ходом дискусії:

1. Формулювання запитань. По суті — спрямовувати групову дискусію, активізувати її хід, підключати пасивних учасників, розставляти акценти в обговорюваному матеріалі. Іноді дискусія будується цілком за допомогою питань ведучого. Найбільш продуктивно використовувати відкриті або непрямі (питання, що ставляться у формі стверджувальної пропозиції). За-

криті питання, що припускають дуже коротку, односкладову відповідь, варто вживати досить обережно. Вони не заохочують до дискусії, а якщо таких питань багато, в учасників може виникнути відчуття допиту, що викликає опір. Водночас подібні питання виправдані у разі необхідності згорнути хід дискусії й підштовхнути учасників до підведення її підсумків, за надзвичайної активності підлітків, а також у протилежній ситуації — за повної пасивності групи й відсутності відповідей на відкриті питання. У такому випадку закриті питання, що припускають хоч якусь, нехай коротку відповідь, однаково дають можливість зав'язати діалог і згодом перейти до відкритих питань. Рекомендується також уникати питань, що починаються зі слова «чому». Вони зазвичай викликають тільки відповідь «тому...», що містять лише посилання на зовнішні причини й не мають психологічної цінності.

2. Введення правил. Зрозуміло, що при групових дискусіях слід дотримуватися всіх основних правил тренінгової роботи, про що у разі необхідності можна нагадувати учасникам. До речі, ці правила найбільш повно регламентують порядок групової дискусії. І, головне, підлітків варто привчати дотримуватися правила «коли один говорить, інші слухають».

Для ефективного ведення дискусії не потрібно змушувати учасників слідувати в обговоренні такому порядку ідей, який здається правильним ведучому. Намагайтеся підкріплювати будь-які теоретичні міркування життєвими прикладами й практичними вправами. В іншому випадку підлітки не зможуть співвіднести їх із власним життєвим досвідом. Заохочуйте учасників говорити один з одним. Дискусія, перетворена на монолог ведучого, втрачає свою ефективність, а лекція — це не найрезультативніший метод передачі інформації підліткам. Допомагайте учасникам усвідомлювати їхні власні пропозиції, ідеї, питання, які виникають у них у процесі дискусії. Навчайте їх слухати не лише інших, а й себе.

Орієнтовна тематика дискусій:

Що таке, на вашу думку, почуття власної гідності?

Гідність — це якість, з якою народжуються, чи яку можна виховати?

Якою повинна бути людина з почуттям власної гідності?

У чому різниця між гідністю і самолюбством?

Чи кожна людина гідна поваги?

Як питання та теми, що обговорюються в процесі дискусії, можуть бути використані афоризми (Чи згодні ви з цими твердженнями? Ні? Чому? Як ви думаєте, чому автор сказав так? Що мав на увазі?):

- Гідна людина зберігає гідність навіть і тоді, коли заздрісник намагається знищити її гідність. Гідність — це сміливість бути собою (Луїле Віїлма).
- Якщо немає нічого, крім гідності, то й вона стає силою (С. Лук'яненко).
- Досить миті, щоб стати героєм, але необхідне ціле життя, щоб стати гідною людиною (Поль Бріола).

- Щоб оцінити чиюсь якість, необхідно мати деяку долю цієї якості (В. Шекспір).

2.4. Формування довірливого ставлення до однолітків у дитячому об'єднанні

Суттєві зміни соціокультурної ситуації зумовили запит на особистість, наділену якостями, які допоможуть їй у майбутньому жити та діяти в глобалізованому світі. Згідно з дослідженнями відомого вченого А. В. Маліновського, це:

- *автономність*, як здатність робити вибір та контролювати своє суспільне життя;
- *готовність допомогти*, тобто готовність проявити *турботу* про іншого, діяти разом з іншою людиною;
- *здатність відповідати* разом з іншою людиною за свої ідеї;
- *здатність визначатися*, самовизначатися в цінностях, які оточують людину.

Відповідно до цього, в основу формування довіри в умовах дитячого руху ми покладаємо гуманістичні принципи, орієнтовані на розуміння, визнання та прийняття іншої особистості.

Виховання у підлітків довірливого ставлення до однолітків потребує розуміння того, що довіра є *інтегральним результатом суб'єктивних, об'єктивних, ситуативних факторів та факторів середовища*. Окрім того, ми вважаємо, що внутрішнім механізмом детермінації актуальної довіри виступають такі фактори, як *конкретна довіра, досвід довіри та базова довіра*. У цьому контексті перший та другий фактори мають враховуватися при формуванні довіри в умовах дитячого руху.

Усвідомлення феномена довіри неможливе без прийняття до уваги двополюсності досліджуваного явища, що охоплює одночасну зверненість людини до себе та до світу. Іншими словами, для того, щоб цілісно зрозуміти явище довіри, необхідно вивчити не тільки, як людина довіряє іншим, але й як вона при цьому довіряє собі.

Виховання у підлітків довірливого ставлення до однолітків потребує також:

- ознайомлення з поняттями «довіра», «недовіра», «кордони довіри»;
- усвідомлення багатоманітності проявів особистості кожного у груповій взаємодії;
- розвитку здатності до самоаналізу, самопізнання, навичок ведення позитивного внутрішнього діалогу про себе;
- підвищення самооцінки через отримання позитивного зворотного зв'язку та підтримки від групи;
- навчання комунікативних навичок, що зміцнюють соціальні зв'язки;
- розвитку соціальної уяви, довіри, вміння вислухати іншу людину, здатності до емпатії, співчуття, співпереживання;

- навчання міжкультурного розуміння та толерантної поведінки — навчання конструктивних способів виходу з конфліктних ситуацій, вираження своїх почуттів і переживань без конфліктів та насилля;
- усвідомлення ролі довіри та недовіри в командній роботі;
- створення карти компетентності команди з метою окреслення зони довіри один до одного у командному співробітництві.

Комплекс методів, зокрема, тренінги, бесіди, дискусії, ігри з формування довірливого ставлення ґрунтуються на ряді положень:

1. Гармонізація довірливих ставлень до себе та інших у підлітків як основа гармонізації міжособистісних відносин та особистості в цілому.

2. Довіра, функціонуючи у системі «вихователь — підліток», виступає як одна з *основних умов формування характеру взаємодії* в цій системі.

3. Будучи регулятором характеру взаємодії підлітків, сама довіра *виступає цінністю*, адже довірливе ставлення до іншого означає насамперед визнання цінності особистості іншого.

4. Достатній *рівень довіри* в системі «вихователь — підліток» та «підліток — підліток» *створює умови для просоціального розвитку* особистості підлітка.

5. Тренінги з формування довіри у підлітків мають на меті *розвиток особистісної сили* підлітків, віри в себе, *усвідомлення значущості довіри* в процесі спілкування з ровесниками, а також вироблення певних *навичок, пов'язаних з умінням формувати взаємні довірливі відносини* в процесі взаємодії.

6. *Усвідомлення ролі різних стратегій поведінки*, які породжують різні ефекти та феномени міжособистісних відносин, *пов'язаних з наявністю різних видів довіри або її відсутністю*.

7. Розвиток якостей та *здібностей, пов'язаних з умінням будувати довірливі відносини*, що ґрунтуються на *взаємних ціннісних особистісних позиціях*.

8. Створення та розвиток в майбутньому *репертуару довірливого ставлення*, набуття соціальної компетентності у майбутніх складних ситуаціях.

9. Виявлення прихованих особистісних резервів, удосконалення здатності позитивного навіювання, підвищення самоактуалізації безпосередньо через розвиток довіри до себе.

Вимоги до дорослого лідера, що виховує довіру підлітків, надзвичайно високі. Дорослий лідер серед множини якостей або рис (більше 40) має володіти, на думку дослідників (О.В. Кудряшова та ін.), такими: чутливістю до нововведень, гнучкістю у сприйманні світу, гуманністю, надійністю та доброзичливістю, винахідливістю, ініціативністю, самокритичністю та вимогливістю до себе та інших, відповідальністю та наполегливістю в досягненні мети, оптимістичністю, відкритістю, *довірою до себе та інших*. Окрім того, він має побудувати середовище, в якому розвивався б лідерський габітус всіх членів об'єднання. Для дорослого лідера дитяче громадське об'єднання — це насамперед педагогічно доречно організоване середовище, що створює сприятливі *умови* для захисту, самореалізації та розвитку особистості дитини (С. Платонова).

Які ознаки такого середовища?

1. «Якби попросили коротко сформулювати, що хоче бачити комуна в людині, я б відповів: як можна більше *впевненості у собі*, як можна більше *любові до людей*» (С. Соловейчик).

2. Структура, організація *колективного життя*, змінність активу, виконання безлічі соціальних ролей має забезпечити *особистий досвід кожного* в організації та самоорганізації, накопичення *досвіду взаємодії з іншими людьми*. Віднаходження балансу, міри колективного та індивідуального.

3. Забезпечувати потребу жити в обставинах варіативних суджень, бути вільним від догм, сприяти формуванню вмінь взаємодії, ціннісно ставитися до іншого та до себе, *приймати відповідальні рішення та діяти*.

4. Відчуття захищеності, унікальності та значущості власного «Я» дитини у дитячому об'єднанні має давати головне — віру в себе, у свої можливості.

5. Відсутність жорстких рамок має сприяти прояву соціальної, художньої *творчості, відчуттю свободи*.

6. Кожна справа має нести заряд *емоційно-морального переживання*, народжуватись *на основі вибору та прийняття цінностей* як дорослими, так і дітьми (І. Д. Аванесян, І. Д. Бех).

7. Відповідно до концепції І. П. Іванова про колектив та методи виховання, потреба зростаючої особистості у дорослому і прагнення до дорослості — знаходить своє задоволення лише в атмосфері *повної довіри та взаємної турботи*.

Головна якість в довірі — це *міра*, тобто здатність гармонійно розподіляти довіру, спрямовану на себе та навколишній світ (однолітків у тому числі).

Пропонуємо дорослим в дитячих об'єднаннях врахувати і дотримуватись індивідуального підходу до вихованців. Звернімося до типізації довіри та проблеми виховання підлітків, що належать до різних проявів довірливого ставлення. Довірливе ставлення виступає єдністю когнітивного, поведінкового та емоційного компонентів з певним об'єктом чи подією, які визначають поведінку дитини, адже проявляється в образах, думках, переживаннях, установках. Когнітивний компонент становлять знання про об'єкт, оцінні судження про нього. Емоційний компонент охоплює систему переживань. Емоційний характер ставлення відображає, чи набула зовнішня подія особистісного смислу для дитини. Поведінковий — готовність діяти певним чином стосовно об'єкта, який має для дитини особистісну значущість. Поведінковий компонент ґрунтується на когнітивному та емоційному.

Ступінь взаємності, міри довіри до себе та до іншого визначає формування різних типів довірливих ставлень. Ми бачимо їх такими:

- особистість рівною мірою довіряє собі і партнеру — *діалогічне спілкування*;
- особистість довіряє тільки собі і не довіряє іншому — *суперництво*;
- обидва довіряють іншому більше, ніж собі — *безвідповідальність*;
- один довіряє собі та іншому, другий — тільки собі — *маніпуляція*;

- один довіряє собі та іншому, другий — більше іншому, ніж собі — *авторитетне ставлення*;
- один довіряє тільки собі, другий тільки іншому — *залежність*.

Варто підкреслити, що особистість підлітка, яка належить до одного із зазначених типів довірливого ставлення, потребує виховних впливів, спрямованих на віднаходження оптимального балансу довіри та корекції тих типів довіри, які викликають занепокоєння та тривогу дорослих.

Загалом довіра виступає засобом гармонізації відносин людини одночасно зі світом та з собою. Пошук конкретних засобів та методів виховання і розвитку оптимального співвідношення довіри, як до себе, так і до світу, є важливим соціальним та практичним завданням.

Тренінг «Гармонізація довірливого ставлення до себе та іншого у підлітків» (на основі тренінгу Т.П. Скрипкіної)

Концепція тренінгу — гармонізація ставлень опосередковано через формування довіри до себе та до іншого. Методи, що використовуються під час проведення тренінгу: елементи казкотерапії з імпровізацією, ігри на розвиток навичок спілкування, вправи з елементами медитативних технік, елементи психодрами.

Заняття 1. Тема «Що таке довіра?»

Мета заняття полягає у створенні позитивної групової атмосфери, що ґрунтується на емоційній свободі, відкритості, дружніх стосунках. Це має сприяти самопізнанню та саморозкриттю учасників тренінгу. Окрім того, це заняття присвячене когнітивному розробленню проблеми довіри.

Вправи:

«Знайомство» — діти кидають один одному м'яч, називаючи при цьому своє ім'я та те, що вони більш за все люблять робити.

«Квітка» — «Квітка виростає з маленького насіннячка. Для того, щоб вона виросла гарною, їй потрібні вода та сонце. А що потрібно для того, щоб із хлопчика або дівчинки виріс гарний, розумний, сильний, здоровий дорослий?» Усі висловлювання тренер записує на ватмані та детально розбирає кожне, приділяючи увагу довірі та особистісним якостям дітей.

«Я падаю...» — одному з підлітків пропонується стати на невеликому підвищенні, повернутися до інших спиною та почати падати. Решта мають підхопити його.

«Довіра — це...» — підліткам пропонується завершити речення: «Довіра — це...», «Довіряти — означає...» Після завершення вправи кожний кидає м'яч та говорить, що, на його думку, означає «довіра».

«Зірка довіри» — підліткам пропонують зібрати зірку довіри. Кожний розмірковує та пропонує варіант, з яких променів має складатися ця зірка. Тренер малює на ватмані зірку довіри та називає всі промені.

Казка «Сила довіри» — підліткам пропонується пригадати казки, в яких довіра допомагала героям долати труднощі. Після цього пропонується поміркувати над питанням «Чому люди не довіряють один одному?»

Заняття 2. Тема «Довіру можна передати...»

Мета заняття полягає у створенні позитивної атмосфери, що ґрунтується на емоційній свободі, відкритості, дружньому ставленні. Це сприятиме самопізнанню та саморозкриттю учасників тренінгу, формуванню довірливого ставлення до іншої людини, прийняттю себе та іншого через посилення власних відчуттів. Крім того, планується тренування невербального спілкування, розроблення проблеми невербального вираження довіри та недовіри, практичне тренування тих або інших прикладів довірливої поведінки.

Вправи:

«Сліпий старий». Підліткам пропонується поділитися на пари. Один з учасників стає поводитирем, іншому зав'язують очі і він перетворюється на «сліпого старого». Кожній парі потрібно пройти всю кімнату і не зачепити оточуючих. Після виконання вправи в парах кожний стає «сліпим» і самотужки намагається подолати шлях. Питання для обговорення: «Як ти почував себе, будучи сліпим?» «Чи вів тебе твій поводитир обережно та впевнено?» «Як ти відчував себе, коли був поводитирем?» «Коли тобі було краще: коли ти вів, коли тебе вели чи коли ти був «старим сліпим» без поводиря?»

«Злі та добрі чарівники». Підлітки розбиваються на дві команди. Одна з них — злі чарівники, інша — добрі. Добрим чарівникам необхідно придумати способи, що збільшують довіру до себе та інших. Злим потрібно придумати способи, що зменшують довіру до себе та інших. Усі способи (чорні та білі кружечки) складаються у вазу та порівнюються.

Казка «Історія про принца, який носив маску». Підліткам пропонується скласти казку, використовуючи такі дані:

За певних обставин принцу довелося одягти маску (за яких?). Усім жителям королівства потрібно було носити маски (чому?). Що допомогло принцесі зняти маску? Що могло статися, якби принцеса не довірилася принцу? Яким чином можна допомогти людям зняти маски? Як за допомогою жестів можна висловити довіру? Підліткам пропонується під спокійну музику намалювати емблему довіри, після чого всі намальовані емблеми обговорюються в групі.

«Брехунець». 1. Один із підлітків виходить за двері. Діти домовляються, хто з них буде публіцистом. Підліток, що повертається, має дивлячись в очі, здогадатися, хто з них брехунець. 2. Підлітки по черзі вигадують дві фрази. Одну — правдиву, іншу — брехливу. Після чого по черзі говорять їх. Решта має відгадати брехливе та правдиве твердження. Питання для обговорення: Що допомагає розпізнати правду і брехню? Які почуття заважають встановити людині довірливі відносини?

«Русалонька». Тренер пропонує підліткам пригадати казку Г.-Х. Андерсена «Русалонька» та відповісти на питання: Чому Русалонька відрізнялася від своїх сестер? Чому саме голос забажала відьма у сплату за допомогу? Після обговорення підлітки вигадують фразу, яка, за їхнім задумом, могла б

пояснити принципу ставлення Русалоньки до нього, та за допомогою жестів і міміки демонструють цю фразу. Інші намагаються її відгадати.

«Цуценя». Лунає тиха музика. Тренер пропонує дітям уявити ситуацію, коли мама принесла додому маленьке цуценя. Воно налякане, йому сумно та страшно. Кожний на деякий час стає цим цуценям, а інші намагаються заспокоїти його добрими словами та пригорнути. Питання для обговорення: Що ти робиш, коли тебе що-небудь лякає? Що має зробити інша людина, щоб ти зміг їй довіряти? Що роблять люди, коли їх щось лякає? Що потрібно зробити для іншої людини, щоб вона довірилася тобі?

Заняття 3. Тема: «Довіра до себе»

Мета заняття: створити доброзичливу та невимушену обстановку в групі; сприяти розумінню власної поведінки та умов оточення; підвищити довіру всередині групи та сприяти усвідомленню особистісних проблем кожного учасника, підвищити самооцінку та самооцінність.

Вправи:

«Цирк». Для виконання цієї вправи необхідні відповідальність та зосередженість учасників. 1. Тренер пропонує підліткам стати акробатами в цирку. Один із підлітків лягає на підлогу. Решта стають навкруги нього та повільно піднімають його вище та вище. При цьому обережно його погойдують. Потім повільно кладуть на підлогу. 2. Один із підлітків стає на подіум. Повертається спиною до інших та падає. Усі обережно ловлять «акробата» та ставлять на ноги.

«Компліменти». Тренер пропонує вигадати компліменти один для одного. Після цього підлітки кидають м'яч один одному та говорять компліменти.

«Я пишаюся...» Тренер пропонує заплющити очі та продовжити речення «Я пишаюся тим, що я...» або «Я пишаюся тим, що у мене...» Після цього всі вголос повторюють те, про що думали.

«Чарівний глечик». Усі мають лягти на підлогу та розслабитися. «Втягуйте повітря повільно через ніс. На початку вдиху підніміть трішки живіт, потім грудну клітку. А потім, коли повітря заповнить ваші легені, ви відчуєте, як піднімаються ваші плечі. Коли ви відчуєте, що пора зробити видих, намагайтеся видихати повільно, супроводжуючи видох звуком «С-С-С». Це схоже на те, як повільно виходить повітря з шару. Втягніть живіт так, щоб під тиском діафрагми вийшло все повітря. Коли відчуєте, що нездатні більше видихати, розслабтеся... І ви відчуєте, як ваші живіт та груди піднімаються, впускаючи свіже повітря (повторити вправу 3 рази).

Тепер уявіть білий екран. На ньому з'явився гарний глечик. Розмалуйте його подумки, як вам заманеться. Наповніть до краю вашим улюбленим напоєм. Повільно намалуйте поруч з вашим глечиком ще один. Відлійте зі свого глечика ваш улюблений напій. А тепер зазирніть до свого глечика. Він знову повний! Ваш глечик особливий. Він завжди повний. І він всередині вас.

«Глечик довіри». Пропонується намалювати на аркуші свій глечик довіри та наповнити його, визначивши всі складові.

«У мене вийшло». Чи спромігся ти коли-небудь зробити щось, що було дуже важко? Завдання було складним, проте ти впорався з ним! Можливо, інші не звернули уваги, що ти зробив щось важливе для себе, проте ти був гордий та задоволений, що зміг подолати себе та впоратися з такою складною роботою. Пригадай кілька випадків та намалюй їх.

Запитання для аналізу:

Коли в тебе щось гарно виходить, кому ти розповідаєш про це?

За якими ознаками оточуючі можуть здогадатися, що ти пишаєшся собою?

Що тобі знадобилось, щоб зробити те, що ти зобразив на своєму малюнку?

Коли тобі потрібно зробити щось складне, скільки спроб ти робиш?

У яких випадках ти готовий здатися та все кинути?

Заняття 4. Тема: «Довіра до іншого»

Мета полягає у створенні позитивної атмосфери, що сприяє самопізнанню та саморозкриттю, навчанні навичкам позитивної взаємодії, розвитку здатності будувати довірливі відносини з однолітками, що ґрунтуються на взаємних ціннісних особистісних позиціях.

Вправи:

«Детектив». Одному підлітку-детективу зав'язують очі. Усі інші розходяться по кімнаті та займають свої місця. Детектив вигукує ім'я одного з підлітків. Ця дитина з місця, де стоїть, стукає по якому-небудь предмету, який знаходиться поряд. Детектив намагається зрозуміти, де перебуває дитина, і потихеньку йде до неї. Якщо він наближається до іншої дитини, та подає голосний звуковий сигнал. Завдання детектива визначити місцезнаходження дитини та дійти до неї без перешкод.

«Закінчи речення...» Підліткам пропонується заплющити очі. Подумки уявити великий білий екран з написом «Другу довіряєш тому, що...» Їм потрібно подумки закінчити речення і потім виголосити по черзі те, про що вони подумали.

«Казкар». Лунає тиха музика. Тренер пропонує підліткам придумати та намалювати казку про місто, в якому люди довіряли б один одному. Які пригоди могли б трапитися з жителями цього міста? Після закінчення роботи тренер просить кожного розказати свою казку.

«Я довіряю...» Підлітки утворюють коло. У центрі кола стоїть їхній одноліток. Усі по черзі кидають йому м'яч зі словами: «Я довіряю тобі, тому що ти...», на що підліток у центрі кола має відповісти: «Дякую тобі за те, що...». Після того як кожний кидає м'яч, усі аплодують тому, хто стоїть у центрі кола.

«Позитивні компліменти та негативні «приколи». Три підлітки добровільно (бажано, щоб це були діти, які у спілкуванні допускають грубощі

та «підколи») виходять із приміщення. Їм потрібно буде знайти схований олівець. Тим, що залишилися, тренер пропонує розділитися на дві групи. Одній групі пропонується придумати фрази, що підбадьорюють, допомагають шукати олівець. Іншій групі пропонується придумати фрази, які б допомагали віднайти олівець, проте мали б відтінок недоброзичливості. Наприклад: «Ну що, ти не міг здогадатися раніше, куди йти, тільки тепер обрав правильний напрямок. Що ти як сонна муха, звертай праворуч». Після того як діти придумали фрази, тренер ховає олівець і пропонує знайти його першому підлітку, потім другому та третьому, що виходили з кімнати. Пошуки супроводжуються репліками групи.

Запитання для обговорення:

Що ти відчував, коли виконував завдання?

Чому позитивне ставлення однолітків допомагає у вирішенні завдання, а негативне — ускладнює?

Чи зустрічав ти в житті таку поведінку?

Яким людям хочеться довіряти, тим, які тебе підтримують, чи навпаки?

Що найбільше запам'яталося на заняттях?

Яка гра була найцікавішою і чому?

Як можуть допомогти вам знання, отримані на заняттях?

Тренінг довіри для підлітків «Жити у мирі з собою та іншими»

(на основі тренінгу Г. У. Солдатової, Л. А. Шайгерова, О. Д. Шарової)

Тренінг складається з трьох проблемних блоків:

1. Поняття довіри.

Мета: ознайомити з поняттями «довіра», «недовіра», «кордони довіри».

2. Довіра до себе та учасників групи.

Мета: сприяти усвідомленню багатоманітності проявів особистості кожного у груповій взаємодії; розвивати здатність до самоаналізу, самопізнання, навички ведення позитивного внутрішнього діалогу про себе; підвищити самооцінку через отримання позитивного зворотного зв'язку та підтримки від групи.

3. Довіра до інших.

Мета: прищепити комунікативні навички, що зміцнюють соціальні зв'язки; розвивати соціальну увагу, довіру, уміння вислухати іншу людину, здатність до емпатії, співчуття, співпереживання; сприяти міжкультурному розумінню та толерантній поведінці; навчити конструктивних способів виходу з конфліктних ситуацій, вираження своїх почуттів та переживань без конфліктів і насилля.

Організація «Ярмарку знань» для створення карти компетентності команди. Мета — окреслити зони довіри один до одного у командному співробітництві.

Цикл тематичних бесід з підлітками «Як віднайти шлях довіри до себе та іншого» з використанням матеріалів книги Шона Кові «7 навичок високоефективних підлітків» (М., 2006), книги Гордона Драйдена та Джаннет

Вос «Революція в навчанні» (Львів, 2005), фрагментів кінофільму «Хатіко» з Ричардом Гіром у головній ролі.

Цикл бесід з дорослими лідерами «Міфи та реальність довіри та недовіри» з елементами гри Г. Томпсона та П. Пірса «Роль довіри та недовіри в командній роботі».

Тренінг «Гармонізація довірливого ставлення до себе та інших у дорослих лідерів» (на основі тренінгу Т. П. Скрипкіної та О. Г. Фатхі)

Ще раз підкреслюємо, що усвідомлення феномена довіри неможливе без врахування двополюсності явища. Під двополюсністю довіри ми розуміємо одночасну зверненість людини до себе і до світу. Цілісне розуміння явища довіри потребує дослідити не тільки, як людина довіряє іншим, але й як вона при цьому довіряє собі.

Концепція тренінгу

Довіра, функціонуючи в системі «дорослий — підліток», є однією з основних умов формування характеру взаємодії в цій системі. Будучи регулятором характеру взаємодії дорослого і підлітка, довіра виступає як цінність, адже довірливе ставлення до іншого є насамперед визнанням цінності іншого. Сформованість довіри в системі «дорослий — підліток» створює умови для просоціального розвитку особистості підлітків.

Тренінг з формування довіри має на меті розвиток особистісних якостей для ситуацій ділової, партнерської взаємодії з членами дитячих об'єднань, усвідомлення значущості довіри в процесі взаємодії, а також вироблення певних навичок, пов'язаних з вмінням формувати взаємні довірливі стосунки в процесі спілкування.

Завдання тренінгу:

1. Когнітивне розроблення проблеми довіри. Засвоєння понять концепції довірливого ставлення.
2. Усвідомлення ролі різних стратегій поведінки, пов'язаних з наявністю або відсутністю різних видів довіри.
3. Усвідомлення значущості довіри у міжособистісній взаємодії.
4. Розвиток рефлексивних здібностей, пов'язаних з визнанням власних ціннісних позицій відносно себе та світу.
5. Розвиток здібностей, пов'язаних з вмінням будувати довірливі відносини, що ґрунтуються на взаємних ціннісних особистісних позиціях.
6. Створення та розвиток репертуару довірливого ставлення, набуття соціальної компетентності підлітків у можливих складних ситуаціях.
7. Вияв особистісних резервів, удосконалення здатності позитивного навіювання, підвищення якості самоактуалізації за допомогою розвитку довіри до себе.

Тренінг передбачає просування і у пізнанні себе, і в оволодінні новими поведінковими навичками. Усе це має зміцнити віру учасників у свою особистісну силу і здатність пробудження імпульсу до наслідування у підлітків.

Варто підкреслити, що підготовлений дорослий лідер здатен грамотно побудувати виховний процес, в якому довірливе ставлення поступово перетвориться на довірливість як моральну якість особистості підлітка. Вона буде охоплювати не тільки здатність довіряти собі та іншим, але й відповідальність перед тими, хто довіряється тобі.

Наголошуємо, що довіру можна формувати лише за умови довірливих відносин між головними суб'єктами виховного процесу.

Методи, використані в тренінгу: групові дискусії; ситуаційно-рольові ігри; індивідуальна робота; методи, спрямовані на розвиток соціальної перцепції; медіативні техніки.

Програма включає три тренінгові заняття.

Принципи, на яких побудовано тренінг: принцип загальної активності; принцип індивідуального заліку; принцип «тут і тепер»; щирість і відкритість; принцип «Я». Увагу зосереджуємо на процесах самопізнання, на самоаналізі та рефлексії; конфіденційність.

Фази тренінгу: Фаза активації. Фаза ампліфікації. Фаза асиміляції. Фаза переходу на новий рівень.

Результати тренінгу:

1. Розуміння ознак класифікації довіри.
2. Удосконалення навичок ціннісного ставлення до інших.
3. Розвиток рефлексивних здібностей, пов'язаних із ціннісним ставленням до себе та інших, а також усвідомлення факторів, які створюють та руйнують довіру у стосунках.
4. Активізація процесу самопізнання та підвищення довіри до себе.
5. Розширення діапазону творчих здібностей.

День перший. «Полобити можна тільки те, що знаєш» (Леонардо да Вінчі)

Матеріали:

- 1) папка для кожного учасника, яка містить:
 - план тренінгу;
 - норми та правила роботи в групі;
 - картки з цитатами про довіру та недовіру;
 - тест оцінки власної довіри;
 - «декларація самоцінності»;
- 2) магнітофон з аудіозаписами, 3) фліп-чарт з двома блокнотами, 4) ватман, 5) м'яч, 6) бейджики, 7) олівці тощо.

Мета заняття полягає у створенні позитивної групової атмосфери, у підвищенні самоцінності, самоповаги та у когнітивному розробленні проблеми довіри до себе та інших, сприянні усвідомленню учасниками, за якими ознаками можна класифікувати поведінку, що базується на довірі та поведінку, що базується на недовірі та чим такі моделі поведінки різняться у когнітивній, емоційній та комунікативній площинах.

Вправи:

«**Знайомство**». Тренер вітається, описує мету тренінгу, структуру занять, норми та правила.

«**Розігрів**». Кожний член групи розповідає своєму сусідові найбільш важливі відомості про себе. Бажано всім розташуватися по колу. Потім кожний розповідає отриману від сусіда інформацію всій групі. Група отримує персональну інформацію про кожного від довіреної особи — сусіда. Окремі учасники виявляються пов'язаними з групою. Тренер пропонує написати своє ім'я на бейджиках та прикріпити їх.

«**Довіра — це...**» «Одного разу атеїст, гуляючи повз прірву, підсковзнувся та впав униз. Під час падіння йому вдалося схопитися за гілку маленького дерева, що росло в розщілині скелі. Ледь тримаючись на холодному вітрі, він зрозумів безнадійність свого положення: внизу чорніли величезні валуни, а піднятися нагору можливості не було. Його руки, що трималися за гілку, слабшали. «Ну, подумав він, тільки один Бог може врятувати мене зараз. Я ніколи не вірив в Бога. Можливо, я помилявся?» Тому він покликав: «Боже! Будь ласка! Я ніколи не вірив у тебе, та якщо ти існуєш, врятуй мене, і я повірю в тебе». Він покликав ще раз. Раптом Великий Глас почувся з небес: «О ні, ти не будеш! Я знаю таких, як ти». Людина страшенно здивувалася. «Будь ласка! Я буду вірити!» Нарешті Бог мовив: «Ну добре. Я врятую тебе... Відпусти гілку». «Відпустити гілку? — стривожено закричав чоловік — Чи не вважаєш ти мене божевільним?» То що ж таке віра і що таке довіра?»

Учасникам пропонується поміркувати та відповісти на запитання:

1. Що таке віра та що таке довіра?
2. Що допомагає і що заважає довіряти іншій людині?
3. Що таке довірливі міжособистісні стосунки?

Свої відповіді необхідно записати. Пізніше усі по черзі зачитують свої записи та обговорюють їх.

«**Оцінка довіри до себе**». Пропонується тест «Оцінка довіри до себе» та ключі до тесту.

Цілком очевидно, що люди різняться за ступенем довіри. Відповідно до концепції Т. П. Скрипкіної, вирізняють довіру до себе та довіру до інших. Довіра до себе є складним утворенням, що охоплює:

- спонукальну змінну, тобто потреби, інтереси, устремління, усе те, що ініціює активність людини. Це своєрідне переживання «Я хочу».
- прогностичну змінну, тобто все те, що пов'язане з можливостями людини, усе, що дає змогу задовольнити свої прагнення. Це своєрідне переживання «Я можу».
- ціннісно-смыслову змінну, тобто все те, що пов'язане з функцією контролю та оцінки ситуації. Це своєрідне переживання «Я повинен».

Тобто довіра до себе виступає як здатність самостійно робити вибір та ставити цілі. Ґрунтується ця здатність на усвідомленні своїх можливостей, проте

необхідно пам'ятати про причини, які ці можливості обмежують. Самооцінка разом з рівнем домагань дає людині уявлення про свої можливості, визначає її знання про себе. Та більшою мірою довіра до себе стає можливою завдяки тому, що, володіючи особистісними смислами, людина не ставить їх під сумнів, зливається з ними, вірить у них. Здійснюючи будь-який вчинок, людина робить вибір, тобто дозволяє його собі, вірить у свої можливості.

У зв'язку з тим, що людина взаємодіє з іншими людьми, поряд з довірою до себе існує необхідність довіряти або не довіряти іншим. Довіра до іншого виявляється у здатності оцінювати іншу людину з позиції — наскільки цей інший значущий та безпечний для конкретної людини. Кожний учасник відповідає на питання тесту «Оцінка довіри до себе» та порівнює з ключем свої відповіді, оцінюючи власний рівень довіри. Потім група заповнює діаграму та розмірковує над шляхами підвищення довіри до себе через підвищення впевненості в собі, розвиток інтуїтивних навичок, комунікативних умінь, підвищення самоефективності, формування адекватної самооцінки, контролю психоемоційного стану.

«Декларація самоцінності». Повторюйте за мною текст: «Я — це Я. Такого, як я, ніколи не було і не буде. Є люди, чимось схожі на мене, проте точно такого як я, немає. Мені належить моє тіло і все, що воно робить. Мені належить мій голос: тихий або голосний, ніжний або різкий. Мені належить мій рот і всі слова, що він промовляє: добрі або злі. Мені належать мої очі і всі образи, які я можу бачити. Це все належить мені, тому що я один обрав це. А оскільки я це обрав, це істинне. Це — достатня підстава для того, щоб полюбити себе і зацікавитися собою.

Тепер, коли я потоваришував із собою, я можу набратися терпіння і мужності, щоб пізнати себе глибше. Безумовно, у мені є щось, що викликає моє здивування. Проте тепер, коли я не боюся подивитися на себе, я зможу зробити так, щоб все у мені сприяло досягненню моїх цілей, щоб корисного в мені ставало все більше. Я можу бачити, чути, думати, діяти. Значить, в мені є все, щоб жити, щоб вносити гармонію у світ людей і світ речей навколо мене. Я — це я, і Я — це чудово!»

«Користь довіри». Учасникам тренінгу пропонується прослухати запис виступу Миколи Реріха про користь довіри. Після цього розгорнути дискусію з цього питання.

«Краще — гірше». Група розподіляється на пари, у кожній парі один учасник продовжує речення: «Довіряти краще, тому що...» А інший йому відповідає: «Довіряти гірше, тому що...» Оцінювання результатів вправи проходить у формі дискусії.

«Я не можу». Спробуйте написати на папері перелік своїх проблем, починаючи зі слів «Я не можу...» Після цього переписіть все, замінюючи «Я не можу...» на «Я не хочу...» Що ви при цьому відчуваєте? Кожний учасник висловлюється з цього приводу.

«Відчуйте себе щасливим». Учасникам пропонується подумати і відповісти на запитання: Що таке щастя? Я буду кидати вам м'яч, а ви, спіймавши його, відповісте, що таке щастя для вас.

«Довірливе падіння». Цю вправу виконує пара учасників. Один падає, а другий його підхоплює. Той, що підхоплює, стоїть на відстані метра за спиною у партнера, що падає, щоб мати змогу підхопити його. Той, хто падає, розслаблюється та валиться спиною на руки партнера. Падати потрібно, не переступаючи ногами і не намагаючись уникнути падіння. Будучи готовим впасти або підхопити падаючого, зверніть увагу на свої почуття. Поміняйтесь один з одним, щоб кожний зміг побувати в ролі того, хто падає, та того, хто підхоплює.

«Психодрама». Необхідно мати фліп-чарт або великі аркуші паперу та маркери, щоб записувати основні пункти обговорення.

Серед учасників знаходять двох бажаних грати. Після цього одного з них просять згадати реальну ситуацію з життя, в якій йому варто було б проявити довіру або довіритися, та це у нього не вийшло. Потім ці двоє розігрують описану ситуацію, після чого група дає учаснику, що грає головну роль, поради стосовно того, яким чином він мав би себе поводити. Потім ця пара програє цю ж ситуацію ще раз, проте з використанням порад групи. Після виконання вправи учасники відповідають на такі запитання:

Чи сподобалось вам брати участь у виконанні цієї вправи?

Які почуття у вас виникли при виконанні вправи?

Домашнє завдання для учасників тренінгу.

Довіра до себе формується завдяки виконанню складних завдань. Почати можна з малих справ, поступово піднімаючи планку. Насамперед визначтеся, чого ви хочете домогтися. Оберіть три мети, які плануєте досягти протягом місяця. Складіть план. Сформулюйте найближчі завдання. Далі — рухайтесь крок за кроком, поки не досягнете мети. Отримайте насолоду від успіху. Голосно похваліть себе за зроблену справу.

Відмова від самоприниження. Визначте всі негативні моменти вашого життя протягом двох останніх тижнів. Що, на вашу думку, викликає самоприниження? Варто серйозно замислитися над самозвинуваченнями. Кожного разу, починаючи звинувачувати себе, кажіть «СТОП». Робіть це доти, доки не відвикнете від самоприниження.

Контраргументи. Складіть список своїх слабких сторін. Розмістіть його на лівій половині аркуша паперу. На правій навпроти кожного пункту вкажіть те позитивне, що можна протиставити вашим слабким сторонам.

Гострий діалог. Складіть перелік всіх людей, які нехтують вами або в присутності яких ви ніяковієте. Поставте один навпроти одного два стільці. Сядьте на один із них та уявіть, що на іншому сидить номер перший з вашого списку. Звертаючись до нього, викажіть все, що пов'язано з вашою сором'язливістю. Потім пересядьте на його стілець і спробуйте відповісти з його точки зору. Поверніться на «своє» місце — і далі по списку.

День другий. «Дорогу здолає той, хто йде»

Мета завдання полягає у створенні позитивної групової атмосфери, заснованої на емоційній свободі учасників, відкритості, що сприяє самопізнанню та саморозкриттю. Практичне тренування тих або інших зразків довірливої поведінки. Посилення позитивного емоційного ставлення до іншої людини, прийняття себе та іншого. Тренування невербального спілкування. Опрацювання навичок рефлексії власних емоцій.

Вправи:

«Карнавал». Повторюємо матеріал першого дня у стилі карнавалу і енергійно входимо в робочий стан.

«Декларація самоцінності». Див. текст декларації (день перший).

«Свідома та несвідома довіра». Необхідною умовою будь-якого спілкування є наявність довіри: якщо немає довіри, то немає і спілкування. Довіра буває двох типів: свідомо і несвідома. Свідомо довіра пов'язана з тим, наскільки добре ви людину знаєте. Несвідома довіра не пов'язана з тим, як давно ви знаєте людину, вона пов'язана з тим, наскільки людина схожа на вас, наскільки її внутрішній світ збігається з вашим, наскільки людина СВОЯ... У спілкуванні це головне. Американські психологи підрахували, що вербальна, словесна інформація у спілкуванні становить близько 1/6, а мова пози, інтонації, дихання та ритму — не словесна інформація — 5/6. Свідомо довіра пов'язана передусім зі змістом, а підсвідома довіра — з невербальним спілкуванням.

1. Напишіть перелік знайомих вам людей (не менше 10) і виставте оцінки того, наскільки ви їм довіряєте (0 — не довіряєте, 10 — абсолютно довіряєте).

2. А тепер спробуйте визначити, наскільки вони вам довіряють (ніби подумки встаньте на місце цих людей та оцініть).

3. Знайдіть собі пару. Ви розмовляєте, а ваш співрозмовник рукою показує рівень довіри до вас. Вам потрібно міняти свою поведінку (голос, рухи, пози) так, щоб домогтися максимально високого рівня довіри.

4. Узагальніть досвід попередньої вправи і спробуйте визначити, яка ваша поведінка викликає максимально високу довіру у співрозмовника (спокійний голос, розслаблена поза, симетричні рухи рук, розмова про одяг...).

5. Ви розмовляєте і намагаєтеся домогтися максимально високого рівня довіри співрозмовника, а рівень довіри треба визначити за його зовнішністю. Вам потрібно домогтися максимально високого рівня довіри, змінюючи свою поведінку. Поміняйтеся ролями.

6. Обговоріть, які зовнішні ознаки були у вас і вашого співрозмовника при високій та низькій довірі.

7. Після того як виконаєте вправи 3-6 з різними людьми, узагальніть досвід і визначте загальні зовнішні ознаки високої та низької довіри. Наприклад: висока довіра (посмішка, нахил вперед, довга розмова, підтакування). Низька довіра (похмурий вираз обличчя, руки складені на грудях, співрозмовник напружений).

«Розмалювання контакту». Потрібно розділитися на пари, встати навпроти та заплющити очі і вступити в контакт руками. Одну хвилину просто побути в такому контакті (руки зустрічаються, знайомляться, досліджують одне одного). Друга частина: знайти, визначити, створити розмалювання в такому невербальному, сліпому контакті. Перелік якостей, які потрібно продемонструвати учасникам: довіра, відкритість, впевненість, сила, безпека, спокій, твердість, надія, недовіра, підозрілість.

«Очі в очі». Учасники встають у два концентричні кола — «карусель». Внутрішнє коло повертається обличчям до зовнішнього, утворюючи пари. Дивляться, не відводячи погляд, один на одного протягом декількох хвилин. Після команди ведучого дякують один одному. Далі внутрішнє коло робить крок ліворуч — утворюються нові пари.

«Скульптура». Група розподіляється на трійки. Кожний обирає, ким бути — «глиною», «скульптором» чи «зразком». «Зразок» приймає будь-яку позу. У «глини» та «скульптора» пов'язки на очах. Завдання «скульптора» — надати «глині» позу «зразка».

«Привітання». Учасники рухаються по кімнаті, вітаючи один одного поглядом, жестом, потиском руки... Після виконання вправи відбувається обмін враженнями про свої почуття.

«Позитивні — негативні коментарі». Один за одним троє учасників шукають в приміщенні маркер. Група супроводжує ці пошуки позитивними та негативними коментарями. Учасники висловлюються з приводу відчуттів, що виникли під час виконання вправи.

«Слухаю, повторюю та висловлююсь...» Вам необхідно висловитись на тему: «Довірливе ставлення». Головне правило лягає в тому, що кожний учасник отримує право на висловлення думки лише після того, як успішно підведе підсумок висловів попереднього оратора.

«Довірлива прогулянка». Група ділиться на пари. У кожній парі один з партнерів починає вправу як поводити, а другий, як той, кого ведуть, із зав'язаними очима. Вправа виконується невербально.

«Я танцюю». Учасники стають в одне велике коло, торкаючись плечима один одного. Один із них стає в центр кола і починає сильно кружляти на місці. Завдання «кола» — вберегти «танцюриста» від падіння.

«Підтримка». Ця вправа спрямована на формування відчуття колективної сили групи. Один з учасників лягає на підлогу. Останні стають навкруги і повільно піднімають його поступово все вище. При цьому обережно погоджують. Потім повільно кладуть на підлогу.

«Спина до спини». Сядьте на підлогу спиною до спини іншого учасника. Спробуйте розмовляти на тему довіри. Через декілька хвилин розверніться обличчям і обміняйтеся враженнями.

«Обговорюємо домашнє завдання». Тренер запитує в учасників групи про труднощі, що виникли під час виконання домашнього завдання, відповідає на запитання та формує колективну думку з приводу пошуку подолання труднощів.

День третій. «Запитай пораду у того, хто вміє отримувати перемоги над собою» (Леонардо да Вінчі)

Мета заняття полягає у сприянні розумінню власної поведінки, вирішенню проблемних ситуацій, використанню навичок довірливого ставлення у повсякденному житті.

Вправи:

«Побажання». Усі учасники сідають у коло. День починаємо з того, що висловимо один одному по черзі побажання на день. Усвідомлення свого досвіду в цьому випадку — це усвідомлення тих бар'єрів, що заважають людям бути більш відкритими, щирими, краще розуміти і відчувати один одного, свої реальні потреби.

«Довіра чи недовіра». Чимало людей впевнені, що вижити можна тільки тоді, коли людина довіряє лише собі, інші, навпаки, стверджують, що людина відчуває себе комфортно, коли надає підтримку та довіряє іншим. Якої точки зору дотримуєтесь ви? Зараз у вас буде можливість висловити свої думки. Для цього станьте у два великих кола, обличчям один до одного, так, щоб утворились пари. Учасники зовнішнього кола будуть захищати точку зору, що довіра необхідна, а члени внутрішнього кола, що це не так. Потім, за сигналом, зовнішнє коло робить крок праворуч і опиняється напроти іншого партнера. Йому і вам теж потрібно довести свою точку зору.

Після того як усі учасники висловили своє бачення довіри, умови змінюються. Тепер учасники зовнішнього кола захищають точку зору, що довіра веде до небезпеки.

«Я — не Я». Визнання крайнощів — єдиний шлях до правильного розуміння дії золотієї середини (Фармаді). Тому цінують своє «Я» — єдине, що залишається з вами в будь-якій ситуації, єдине, про що варто турбуватися. Якщо дорогоцінний камінь попаде в бруд, він залишиться дорогоцінним. Якщо пил підніметься до неба, він залишиться пилом (Сааді).

Усі учасники розподіляються на пари, і члени кожної пари сідають напроти один одного. Далі один із пари починає описувати себе, говорячи про наявність тієї чи іншої риси. А потім заявляє про її відсутність: «Я почувуюся злим і я не почувуюся злим... Я добрий і я не добрий... Я спокійний і я не спокійний...» Ця вправа виконується протягом 10 хвилин. За цей час учасник повинен встигнути розповісти про свої різнобічні особисті якості і риси, визначивши обидва їх полюси. Потім учасники міняються ролями в парах.

Далі тренер просить всіх сісти у коло й обговорити вправи. При цьому особливо вирізняємо два аспекти: по-перше, процес виконання вправи, по-друге, зміст. Кожний учасник розповідає про те, що йому найбільше не сподобалось у вправі. Потім — про те, що сподобалось.

«У мене є така...» У цій вправі беруть участь усі члени по черзі у колі. Завдання таке: слід назвати одну негативну якість, що заважає будувати довірливі стосунки. Члени групи мають сказати — у кого теж є «така». Друге

завдання: група повинна назвати протилежну якість — позитивну, таку, що дасть людині можливість побудови довірливих стосунків.

«Найкраще і найгірше». Усі учасники по черзі мають закінчити такі речення. Найменше у цьому тренінгу мені сподобалось... Найбільше у цьому тренінгу мені сподобалось... Тренер також бере участь в обговоренні.

Робота, яку варто виконати спільними зусиллями:

1. Встановити правила спільних пошуків істини.
2. Скласти перелік найдоречніших висловлювань, цитат про довіру.
3. Роздрукувати і роздати кожному учаснику анкету.
4. Роздрукувати і покласти кожному в папку тексти: Николай Рерих «Польза доверия», діаграма факторів, від яких залежить довіра, Права людини, Декларація самоцінності.

Правила спільних пошуків істини:

1. Говоріть про те, що відбувається в групі тут і тепер.
2. Учність довіряти своїм суб'єктивним відчуттям.
3. Намагайтеся бути відкритим, коли говорите або слухаєте інших.
4. Сконцентруйтеся на тому, що говорять та роблять інші, намагайтесь усвідомлювати та розуміти свої почуття, які виникають у цей момент.
5. Не уникайте ризику.
6. Не змушуйте інших робити те, на що вони не можуть наважитися.

Цикл бесід із дорослими лідерами «Міфи та реальність довіри та недовіри» з елементами гри Г. Томпсона та П. Пірса «Роль довіри та недовіри в командній роботі».

«Практика реального життя». Тренер просить учасників утворити коло. Далі всі по черзі називають три ситуації, в яких вони вирішують проявляти більшу довіру. Ситуації можуть бути такими: на роботі відносно своїх колег; вдома щодо членів сім'ї; на наступному тижні під час розмови зі складним вихованцем. Тренер роздає невеличкі опитувальники з питаннями: 1. Чи сподобалось вам брати участь у виконанні цієї вправи? 2. Які почуття у вас виникли? 3. Які складові цієї вправи варто було б перенести в контекст ваших професійних відносин? Обговорення.

«Майбутнє». Розбийтеся на пари та опишіть одне одному свої плани розвитку довірливих відносин із вихованцями. Говоріть про їхню роль у повсякденному житті, необхідність більше тренуватися, особистісне зростання тощо. Через п'ять хвилин змініть партнерів.

Довіра відіграє роль компаса в орієнтації людини на гуманні відносини, які дозволяють гармонійно співіснувати з навколишнім світом через такі форми, як **сприяння, співтворчість, співробітництво, співпереживання**. У результаті проведеного тренінгу ці висновки мають стати спонукую до подальшого вдосконалення виховних впливів в середовищі дитячих громадських об'єднань.

Забезпечення ефективності діяльності та формування стійких позитивних відносин є основними функціями довіри між добре знайомими, тісно взаємодіючими суб'єктами. Наразі йдеться про довірливе ставлення підлі-

тків до однолітків у рамках дитячого об'єднання. Довіра в цьому випадку виникає в результаті взаємного оцінювання якостей, насамперед моральності, надійності, єдності, відкритості. Підставами для недовіри виступають: аморальність, ненадійність, скритність, залежність, конфліктність. Довіра на міжособистісному рівні активізує комунікацію та взаємодію підлітків, мобілізує активність сторін у взаємодії. Завдяки довірі комунікація стає ширшою, набуваючи рис сталості, вона сприяє інтеграції підлітків у дитяче громадське об'єднання, загал дитячого руху та суспільство загалом.

Довірливі відносини як у дитячому русі, так і в суспільстві ініціюють спільні дії (співробітництво, взаємну допомогу, підтримку, участь, злагоду). Зв'язки підлітка та об'єднання стають більш стійкими, а його включеність у спільноту — більш повною. Варто пам'ятати, що довіра, як на особистісному, так і на соціальному рівні, може накопичуватися.

Завдяки довірі з'являється можливість взаємодії зі світом, пізнання та перетворення його і себе. Таким чином, саме довіра створює умови для розвитку особистості підлітка під час обміну.

Високорозвинені довірливі відносини між членами об'єднання сприяють відкритому обміну поглядами та думками з важливих питань; більш коректній постановці цілей й завдань; вищій мотиваційній діяльності; позитивній самооцінці і впевненості в собі; вищому рівню соціальної взаємодопомоги.

Внутрішня позиція підлітка, що ґрунтується (має ґрунтуватися) на довірі, на нашу думку, надає особистості стійкості і дозволяє не коритися сліпо обставинам життя, а виробляти власну точку зору і слідувати їй, вибудовуючи таким чином власну лінію життя в гармонії з собою та суспільством (з ровесниками, зокрема). Через вікові особливості підлітків сформувати особистісну якість у всій її повноті в умовах дитячих об'єднань неможливо — надто складна якість (довіра) та й процес формування потребує тривалого та виваженого виховного впливу. Проте суттєво позитивно змінити довірливе ставлення до однолітків за умови використання ефективних педагогічних методик — завдання реальне та актуальне.

Довіра в контексті виховання виявляється у двох іпостасях — як суб'єктивний феномен особистості та як фундаментальна умова ефективної взаємодії. Довіру можна формувати тільки і *винятково за умови прийняття, розуміння та позитивного ставлення між головними суб'єктами взаємодії*. Довіра має охоплювати не тільки здатність довіряти собі та іншим, а й відповідальність перед тими, хто тобі довіряє. Цей аспект (відповідальність) часто, на жаль, залишається поза увагою суб'єктів виховного процесу, і ми пропонуємо звернути на це особливу увагу.

2.5. Справедливе ставлення до однолітків як складова світоглядної позиції підлітків у дитячому об'єднанні

Проект «Фактор Справедливості»

Проект про найважливіший елемент успішних стосунків — Фактор Справедливості. Оскільки в основі будь-яких взаємин лежить принцип справедливості, який стимулює особисту активність, самостійність, рішучість у відсічі антигуманних проявів поведінки оточуючих і тісно ув'язується із вимогливістю, принциповістю, добросовісністю, чесністю, правдивістю, чистосердечністю і щирою відкритістю. Почуття справедливості допомагає дитині бути розсудливою, проявляти вміння відстоювати істинну точку зору, правдивість думки, бути самокритичною.

Проект:

1. Розкриє сутність Фактора Справедливості та його вплив на формування справедливого ставлення до однолітків.
2. Допоможе розібратися, чому іноді інші не розуміють і не схвалюють твої вчинки.
3. Окреслить ті труднощі, з якими можна зіштовхнутися, прагнучи зберегти справедливі стосунки.

Блок І. «Корені справедливості»

Мета блоку: поглиблення розуміння та усвідомлення понять «справедливість», «об'єктивність», «чесність».

Година спілкування «Що таке справедливість?»

Мета: розширити знання підлітків про сутність понять «справедливість», «справедливе ставлення».

Хід:

І. Історична довідка.

Етичні праці Демокрита, Сократа, Платона, Аристотеля вказують на те, що в основі будь-яких взаємовідносин лежить принцип справедливості, який дає змогу оцінювати вчинки людей правильно та об'єктивно.

У Стародавньому Китаї справедливість розуміли як повагу до своїх людей. «У всіх справах немає нічого дорожчого за справедливість... Справедливість може принести користь людям,... присвятивши себе справедливості станеш досконалим».

Великий філософ-матеріаліст Демокрит був переконаний, що справедливість взаємопов'язана з природою. «Людина — не іграшка обставин і пристрастей; розумно визначаючи цілі своєї діяльності, вона вміє діяти відповідно природі, а те, що відповідно природі — справедливо».

Для Сократа основою справедливості були знання — «справедливість є мудрість». Він вважав, що існує єдине і загальне поняття справедливості. Його потрібно пізнати, а для цього — звільнити людей від забобонів, самообману.

За Платоном, справедливість — не особистісна, а державна добродішність — «...справедливістю буде — і зробить справедливою державу...».

Серед етичних добродішностей Аристотель на перше місце ставив справедливість як особисто-моральну якість — «той, хто наділений нею, має можливість скористатися нею і для інших людей, а не тільки для себе. Бо справедливість завжди стосується інших і приносить користь іншому, буде це повелитель чи все суспільство».

У народів різних країн уявлення про справедливість склалися стихійно, вони ніяк не закріплювалися письмово, але існували в казках і легендах, передавалися з покоління у покоління. Безцінні свідоцтва народної мудрості — міфи, казки, легенди і билини залишили нам уявлення про справедливість.

У народних казках добро і справедливість перемагали, їхні герої, долаючи перешкоди, знешкоджували зло. Королевич оживляв добру мертву Царівну, всупереч всім чарам злої мачухи. Сестра Оленка знаходила свого братика Івана, якого забрали гуси-лебеді, їй допомагали і яблуня, і річка, котрим вона зробила послугу.

II. Гра «Світлофор»

Запишіть на аркуші паперу три визначення поняття «справедливість». А тепер спробуємо поміркувати. Навпроти кожного визначення — намалюйте кружечок, зафарбуйте його залежно від того, є у вас цей прояв, чи ні: притаманний — зеленим кольором, немає — червоним, а якщо не впевнені — жовтим. Така гра-світлофор допоможе зрозуміти, як сформулювати почуття справедливості у себе.

Після виконання завдання можна запропонувати дітям обмінятися аркушами та спробувати за допомогою цих знаків оцінити своїх товаришів. Потім кожен із дітей порівнює оцінки товаришів із власною оцінкою.

Подивіться, діти, де ваша оцінка не збіглася з оцінкою товариша, поміркуйте, чому. (Тренер заслуховує відповіді і збирає аркуші).

III. Підсумок заняття

Усі разом складаємо пам'ятку і записуємо в особистий щоденник для годин спілкування. Справедливість — це:

Стародавня китаїська філософія	повага до людей
Демокрит	те, що відповідно природі — справедливо
Сократ	справедливість є мудрість
Платон	справедливість — державна добродішність
Аристотель	справедливість завжди стосується інших і приносить користь іншому

Година спілкування «Козацька справедливість»

Мета: розширити знання дітей про сутність козацького виховання, про трактування козаками поняття «справедливість».

Хід:

I. Історична довідка

Людина серед людей — це людина, яка живе за законами справедливості. Прикладом цього є козацька система виховання, яка заслуговує на увагу в сучасних умовах розвитку суспільства.

Козаки, як і їхні предки княжої доби, у своєму житті культивували фундаментальну якість — справедливість. Вона вимагала від кожного бути правдивим, чесним, щирим, відвертим — таким, яким людині належить бути. Ідея справедливості була для козаків принципом життя, якого вони дотримувалися скрізь і усюди. Принцип справедливості вимагає самокритичності, вміння бачити свої недоліки, боротися з ними і до інших ставитися з чистим серцем, відкритою душею, щирими почуттями.

Козацький спосіб життя прагнув забезпечити волю, свободу усім громадянам України, якої б національності вони не були. Цим також реалізовувалася козацька справедливість, яка мала загальнолюдський зміст і характер. У процесі відстоювання справедливості в усіх сферах життя створювалися рівні умови для вияву і розвитку природних задатків, здібностей і таланту кожної людини. Козацька справедливість утверджувала мудре розуміння рівності людей, «рівності в нерівності» (Г. Сковорода). Між козаками утверджувалися братерські, побратимські і товариські стосунки, які мали тенденцію поглиблюватися. Як зіницю ока вони берегли і зміцнювали справедливе ставлення один до одного, до інших людей. Козаки справедливо ділили між собою землю, коли займалися хліборобством, інші багатства, захоплені в ворога трофеї. Козаки творили справедливі закони, керуючись своїм життям, вдосконалюючи його, наводячи в ньому лад.

II. Вправа «Якби я був козаком...» (вправа допоможе подивитися на себе під несподіваним кутом зору)

Уявіть собі ситуацію, що вам необхідно перевтілитися і стати козаком. Подумайте й скажіть, який образ ви б вибрали.

Обговорення. Учасники розказують про свої «перевтілення». Чому саме такий образ обрали? Чи є в інших учасників схожі образи?

III. Підсумок заняття

Усі разом складаємо пам'ятку і записуємо в особистий щоденник для годин спілкування.

Козацька справедливість — це правда, чесність, щирість, відвертість, самокритичність, вміння бачити свої недоліки та боротися з ними.

Година спілкування «Справедливість =...?»

Мета: поглибити знання підлітків про сутність поняття «справедливість».

Хід:

I. Робота зі словником

Сучасне розуміння поняття «справедливість» подано у новому тлумачному словнику української мови: «Справедливість — правильне, об'єкти-

вне, неупереджене ставлення до кого-, чого-небудь; людські відносини, дії, вчинки, які відповідають морально-етичним і правовим нормам».

II. Вправа «Який я?»

У кожної людини є уявлення про те, що робить її унікальною, відрізняє від інших людей. При цьому виникає запитання: «Чи поділяють інші мою точку зору?»

Дітям пропонується поділити аркуш паперу на три графи по вертикалі:

1 графа. Потрібно швидко написати відповідь на питання «Який я?», записуючи слова у тому порядку, в якому вони спадають на думку.

2 графа. Напиши, як, на твою думку, на питання «Який ти?» відповів би хлопчик-одноліток.

3 графа. Напиши, як, на твою думку, на питання «Який ти?» відповіла б дівчинка — одноліток.

При обговоренні результатів необхідно відповісти на питання:

- чи повторюється будь-яка якість, слово у всіх трьох графах,
- про що це свідчить (наприклад, про чесність у спілкуванні),
- наскільки добре знає себе дитина (кількість слів в 1 графі),
- як дитина ставиться до себе (співвідношення позитивних та негативних оцінок),
- збігаються чи не збігаються власні уявлення та уявлення іншого (однолітка).

III. Підсумок заняття

Усі разом складаємо пам'ятку і записуємо в особистий щоденник для годин спілкування.

Справедливість = Прагнення чинити правдиво + Бути справедливим у вирішенні конфліктних ситуацій + Критично оцінювати свої вчинки з погляду їхньої користі для оточуючих + Активно діяти проти безчесності, брехні.

Блок II. «Фактор справедливості в особистих взаєминах»

Мета блоку: вироблення вміння розуміти інших людей, їхню психологію, адекватно реагувати на їхню поведінку й емоційний стан, вибирати до кожного з них такий спосіб ставлення, який відповідає принципам гуманістичної моралі, індивідуальним особливостям тих, з ким відбувається спілкування.

Тренінг «Як справедливість допомагає у спілкуванні з друзями?»

Мета: виробити в дітей прагнення справедливо ставитися один до одного, бути чесним з друзями.

Хід:

I. Вправа «Дві сторони медалі» (Вправа допомагає краще проаналізувати себе, своє ставлення до оточуючих)

Аркуш паперу поділіть навпіл, зігнувши його. На лівій половині аркуша вгорі напишіть «Що я даю?» і під цим написом все, що ви віддаєте у взаєминах з однолітками. Намагайтеся зробити список якомога довшим.

У правій половині під заголовком «Що я отримую?» запишіть всі позитивні моменти ваших взаємин. Зробіть цей список теж якомога довшим.

«Що я даю?»

«Що я отримую?»

А тепер порівняйте ці два списки. Кількість пунктів неважлива, оскільки одні відповіді більш важливі, інші — менш, а щось ви взагалі забули написати.

Дайте відповідь на запитання: «Хто отримує більше: я чи мої партнери (однолітки)?»:

1. я отримую більше;
2. більше отримують партнери;
3. ми отримуємо порівну.

II. Вправа «Перша аксіома справедливості»

Перша аксіома справедливості: *Люди оцінюють свої взаємини шляхом порівняння: що вони віддають і що отримують натомість.*

ВНЕСОК — «Що я даю?»

ВІДДАЧА — «Що я отримую?»

Якщо обрана перша відповідь: «Я отримую більше», то ви переоцінюєте свої взаємини з однолітками. ВІДДАЧ більше, ніж ВНЕСКІВ.

Якщо обрана друга відповідь: «Більше отримують партнери», то ви недооцінюєте свої взаємини з однолітками, оскільки вважаєте, що ВНЕСКІВ більше, ніж ВІДДАЧ.

Якщо обрана третя відповідь: «Ми отримуємо порівну», то ви вважаєте свої взаємини з однолітками рівними і справедливими. ВНЕСКИ = ВІДДАЧАМ. Кожен, по черзі, аналізує свою відповідь і висловлює власні міркування.

III. Вправа «Друга аксіома справедливості»

Друга аксіома справедливості: *Нееквівалентність внеску і віддачі призводить до внутрішніх переживань, неспокою.*

ВІДДАЧ більше, ніж ВНЕСКІВ

ВНЕСКІВ більше, ніж ВІДДАЧ

Переоцінка своїх взаємин з однолітками викликає **почуття провини**

Недооцінка своїх взаємин з однолітками викликає **почуття образи**

Обговорення аксіоми в колі:

- Яке із почуттів ти переживаєш частіше?
- Яке із почуттів пережити тобі легше?
- Як уникнути почуття провини, образи?

IV. Вправа «Третя аксіома справедливості»

Третя аксіома справедливості: *Люди, не задоволені своїми взаєминами через низьку ВІДДАЧУ, прагнуть відновити справедливість.*

Коли виникає образа через недооцінку, люди прагнуть відновити справедливість одним із трьох способів:

1. Зменшити свій ВНЕСОК.

Пригадайте ситуації, в яких ви переживали образу через те, що вас недооцінили, і дайте відповідь на запитання: «Чи став ваш ВНЕСОК у взаємини меншим?»

Люди, які відчують себе недооціненими, часто несвідомо зменшують свій внесок, і проявляється це у:

- запізненнях на зустрічі, уроки;
- зменшенні обсягу роботи, яку потрібно виконати;
- забудькуватості;
- ухилянні від виконання завдань чи обов'язків;
- нехтуванні традицій (святкування дня народження, похід у парк, прогулянки тощо);
- відмові вирішувати конфліктні ситуації тощо.

2. Вимагати збільшення ВІДДАЧІ.

Люди, які вважають, що їх недооцінюють, можуть спробувати змінити все на свою користь. Вони можуть вимагати:

- уваги до себе;
- більшої власної участі в прийнятті рішень;
- підвищення оцінки результатів своєї роботи;
- компліментів тощо.

3. Припинити взаємини.

Третій спосіб не зробить взаємини справедливими. Та люди, яких постійно недооцінюють, не бачать для себе іншого виходу. Вони розчаровані тим, що важливі для них взаємини не виправдали їхніх сподівань. Усі їхні зусилля відновити рівновагу були безрезультатними.

Обговорення аксіоми:

- **Який зі способів відновлення справедливості властивий тобі?**
- **Хто з однолітків з тобою солідарний?**

V. Гра «Коли ми разом» Усі беруться за руки, стають у коло. Кожен, торкаючи долонею сусіда, висловлює побажання для інших.

VI. Підсумок

Аксіоми справедливості вказують на те, що люди прагнуть справедливості у будь-яких взаєминах. Коли вони відчують несправедливість, то роблять все можливе, щоб відновити рівновагу між тим, що віддають у взаємини і тим, що отримують натомість, навіть якщо для цього потрібно ці взаємини припинити.

Усі разом записуємо аксіоми справедливості в особистий щоденник для годин спілкування.

Тренінг «Три грані справедливого ставлення»

Мета: формувати у підлітків розуміння необхідності справедливо ставитися один до одного.

Хід:

I. Круглий стіл «Три грані справедливості»

Ведучий окреслює проблему, робить припущення. Після цього відбувається її обговорення учасниками.

Прагнення до справедливості — це визначальне та найбільш точне пояснення поведінки людей у взаєминах. Але сутність проблеми полягає в тому, що на наше сприйняття справедливості у взаєминах з іншими впливають психологічні чинники. Вони є продуктом винятково особистої історії і залежать від багатьох причин: спадковість, виховання, місце проживання, прочитані книги, друзі тощо.

Припущення: наш світ складається не з фактів і дійсності, а з нашого сприйняття цих фактів і дійсності. А наше сприйняття, сприйняття інших і дійсність рідко збігаються. Ймовірно, що ніде ці відмінності не є такими важливими, як у людських взаєминах, у справедливому ставленні один до одного. Саме тому можна вважати, що в будь-яких стосунках існує три грані справедливості:

1. Справедливість у нашому сприйнятті.
2. Справедливість у сприйнятті партнера.
3. Дійсність.

II. Вправа «Сприйняття понять»

Психологічні обмеження впливають навіть на сприймання слів, фраз. Пропонуємо перевірити. На розданих аркушах запишіть коротке пояснення значення слів: доброта, чесність, правда, брехня тощо. Помістіть аркуші із записами у коробку. Ведучий виймає із коробки записи і зачитує їх глумачення по черзі кожне.

Обговорення. Ми часто ображаємося, якщо оточуючі нас не розуміють або оцінюють наші дії неадекватно. Пропонується обговорити, як за індивідуального сприйняття людям вдається вирішувати проблеми спілкування. Потрібно підвести учасників до висновку, що кожен має право сприймати, бачити, чути, думати, переживати по-своєму; кожен зобов'язаний визнавати це право за оточуючими.

III. Дискусія «Чому важко зберегти справедливість у взаєминах?»

Тези для обговорення:

1. Неправильна «психологічна валюта». Дуже часто у взаєминах ми використовуємо «золоте» правило: «Роби для інших те, що ти б хотів, щоб вони робили для тебе». Але, як правило, у нас немає ніяких доказів того, що інші хочуть того ж, що і ми. Для збереження справедливості у взаєминах і дотримання правильної психологічної установки варто «золоте» правило модифікувати: «Роби для інших те, що вони хотіли б, щоб ти зробив для них».
2. Крах довіри. На жаль, довіра — це те, чого ми очікуємо від інших, але самі вельми неохоче вкладаємо у взаємини.
3. Внутрішні очікування. Папа римський Олександр вважав, що благословенним буде той, котрий нічого не очікує, оскільки йому ніколи не загрожує розчарування.

4. Колекціонування ярликів-вкладишів. Наше колекціонування у справедливих взаєминах полягає в тому, що ми закриваємо очі на невеликі (а іноді великі) провини інших людей. Ми намагаємось ігнорувати людей, які нас дратують, але водночас не випускаємо їх із поля зору.

IV. Підсумок.

Коли інші поводяться не так, як би хотілося нам, ми відчуваємо себе безпомічними. Це відбувається тому, що ми надто фокусуємося на поведінці інших. Ми помічаємо тільки те, що інша людина робить чи не робить для збереження справедливого ставлення. Таким чином, ми думаємо, що світ став би набагато кращим, якби всі робили так, як хочеться цього нам. Насправді все залежить від нас і нашого сприйняття.

Усі разом записуємо в особистий щоденник для годин спілкування як важливо зберегти справедливе ставлення у взаєминах з іншими.

Дискусія «Чи справедливо, коли тебе критикують?»

Мета: вироблення уміння адекватно оцінювати себе і свої вчинки, правильно реагувати на критику друзів, відстоювати власну позицію.

Хід дискусії:

I. Моделювання ситуації для обговорення

У будь-якій ситуації — у школі, зустрічаючись із друзями, у побутових розмовах — ти можеш стати об'єктом несправедливої критики чи образ. Трапляється, що зроблене тобі зауваження викликає занепокоєння, роздратування або ж мовчання як знак незгоди. Це схоже на ситуацію, коли людина, котра має розрити пагорб, опускає руки лише побачивши його, замість того, щоб узяти лопату і почати копати.

II. Обговорення ситуації

Питання для обговорення:

– Чому деякі друзі критикують і ображають тебе?

Швидше за все, це відбувається тому, що «критики» прагнуть таким способом самоствердитися і продемонструвати свою перевагу над тобою. Їм легше шукати причини своїх невдач в тобі, а не в собі, якщо в них щось не виходить. По-справжньому дієвим є один простий спосіб: «Не реагуй ніяк!» Критикувати і ображати цікаво того, хто реагує: злиться, ображається, дратується, плаче...

– Чи варто мовчати, коли тебе несправедливо ображають чи критикують?

- Мовчати — означає втікати від вирішення проблеми.
- Мовчання, як правило, супроводжується негативними переживаннями (тривожністю, замкненістю, сором'язливістю).
- Мовчання стримує тебе від того, щоб висловлювати свою думку і відстоювати свої права.
- Мовчання не дає можливості іншим позитивно оцінити твої особисті якості та перешкоджає думкам, творчості, ініціативі, спілкуванню.

- Твоє мовчання перешкоджає і новим знайомствам, стоїть на заваді у пошуку нових друзів, тому використовуй його тільки тоді, коли це потрібно.

– Чи подобається тобі те, що ти відчуваєш?

Ще б пак, звичайно не подобається. Тому потрібно шукати опору ззовні, щоб зняти внутрішню напругу і розвинути впевненість у собі, відкритість у стосунках зі світом. Книжки, поради, речі, варіанти чужих рішень, перевірені досвідом, — це хороша зовнішня допомога.

На жаль, твої друзі та знайомі не надійні. Але спробувати знайти опору в них потрібно. Якщо ставитися до людей уважно, з повагою і відкритістю (а не мовчати), то вони поступово будуть змінювати своє ставлення до тебе.

Дуже часто тебе беруть у полон хвилювання, турботи. Їх так багато!.. Але саме вони допоможуть тобі перевірити наміри друзів.

– Як можна вирішити ситуацію? Які способи для тебе найбільш прийнятні?

Насамперед спрямуй всі свої зусилля на розвиток упевненості в собі, своїх можливостях, у правильності думок та вчинків. Почни сприймати життя таким, яким воно є, зрозумій, що ти такий, як інші.

У будь-якій справі можна зробити помилку, особливо в новій. Тому не бійся виправляти свої помилки і розпочинати все спочатку.

Завжди знайдеться хтось, кому не сподобається те, що ти робиш. Бо на смак і колір друзів немає. Завжди хтось буде критикувати тебе, тому що ти недосконалий, і ця критика буде для тебе корисною: можна подивитися на себе збоку.

Кожного разу, розпочинаючи спілкування, ти будеш помічати, що за тобою спостерігають друзі, щоб оцінити тебе чи результат твоєї роботи. Тому стався до цього спокійно.

III. Висновок обговорення

Ось думка психолога В. Кротова: «Спілкування людині необхідне. Спілкування з рідними, що емоційно зміцнює її і допомагає розвиватися. Спілкування з однолітками, що закладає в ній соціальні навички. І разом з тим людині необхідно навчитися бути самій. Навчитися слухати і дивитися без того, щоб їй підказали: «Слухай!», «Дивися!» Навчитися думати... Навчитися зосереджуватися, споглядати. Людина, яка не вміє залишатися на самоті, дуже залежить від оточуючих. Це погано не тільки тому, що з такою людиною важче, а ще й тому, що це впливає на її характер».

Дискусія «Війна» із вчителем: справедливо?»

Мета: вироблення вміння самостійно орієнтуватися в конфліктах, оцінювати ситуацію і наслідки своїх дій, справлятися зі складними ситуаціями, розуміти психологію вчителя.

Хід дискусії:

I. Моделювання ситуації для обговорення

Ситуація «війни» із вчителем, на жаль, є актуальною для сучасної школи. І немає значення, який предмет викладає вчитель: математику, мову, історію чи географію.

Свого часу відомий педагог В. Сухомлинський стверджував: «Манія несправедливих образ та переслідувань — дуже небезпечне захворювання — трапляється значно рідше, ніж імпульсивність. Глибоко переживши один раз потрясіння від несправедливої образи, дитина починає бачити несправедливість у всьому... Чим довше страждає дитина цією хворобою, тим більш послаблюється її воля. Вона не може взяти себе в руки. Готуючись до уроків, вона більше думає не про зміст матеріалу, а про те, як її викличе учитель та почне придиратися до відповіді. У дитини, яка постійно потерпає від манії несправедливої образи та переслідувань, народжується і поступово розвивається почуття ненависті не тільки до вчителя, а й взагалі до всього, що пов'язано зі школою. Вона придумує різні причини, щоб залишитися вдома».

Можна окреслити ряд причин для початку «війни»:

- бар'єри у спілкуванні учня з вчителем і навпаки;
- повне ігнорування учнем зауважень чи побажань вчителя;
- бажання кожного учасника «війни» демонструвати своє «Я», свою значущість і силу;
- бажання кожного учасника «війни» привернути до себе увагу.

II. Обговорення ситуації

Питання для обговорення:

- Чи є у тебе бар'єри у спілкуванні з вчителем?
- Чи ігноруєш ти зауваження чи побажання вчителя? У яких випадках?
- Чому виникає бажання показати себе, свою значимість, довести свою правоту?
- Чому важко погодитись із вчителем? Як це впливає на твої стосунки із друзями?

III. Упорядкування, обґрунтування й спільна оцінка отриманої в ході обговорення інформації

Щоб припинити «війну», необхідно сподіватися тільки на власні сили та цілі. Прояснимо ситуацію:

1. Дуже часто учні відчують нерозуміння зі сторони вчителів. Що означає нерозуміння? А це означає — вчителі не вчиняють так, як хочеться учневі, не відчують так, як відчуває учень.
2. Саме тому ти повинен розраховувати насамперед на себе, і тільки на себе. Не вимагай, не чекай допомоги і взаєморозуміння, не злися, коли цього не отримуєш. Справляйся сам! Спокійно і наполегливо досягай свого, крокуй до поставленої тобою мети.
3. Щоб досягти взаєморозуміння, потрібно довго і наполегливо працювати. Тобі знадобиться вміння керувати емоціями, моделювати голос і

тон, орієнтуватися в конфліктах, оцінювати ситуацію і наслідки своїх дій, розуміти психологію вчителя.

4. Ти — це ти, учитель — це учитель. Кожен живе і відчуває за себе. Тому навчися сприймати вчителя таким, яким він є, вибачати йому те, що здається неможливим простити. Бо вчитель виконує нелегку роботу. Він, як і всі люди, не ідеальний й припускається помилок. Вчитель через надмірне навантаження та існуючі проблеми нерідко схильний хибно розцінювати деякі твої вчинки.
5. Учитель володіє важливим «інструментом» — оцінкою. Саме оцінкою вимірюються твої знання і стимулюється ставлення до предмета. Намагайся отримувати якомога кращі оцінки.
6. Іноді під час «війни» використовуються переговори, щоб знайти компроміс. Затримайся після уроку і спробуй зрозуміло пояснити вчителю, що тебе турбує у ваших з ним стосунках. Скажи, що ти відчуваєш, що тебе пригнічує. Якщо це не допоможе, то звернися за допомогою до класного керівника, шкільного психолога, батьків.

IV. Висновок обговорення

Непогано було б пригадати класичний вислів стародавніх учених: хто надмірно доводить, той нічого не доводить. Тому кращими доведеннями слугуватимуть вчасно виконані завдання, ретельна і постійна підготовка до уроку, розуміння вивченого, змістовні відповіді на уроці.

Бесіда «Що робити, якщо батьки чинять несправедливо?»

Мета: виховання любові та поваги до батьків, вироблення вміння діяти за своїми принципами, незважаючи на протилежні судження інших, уміння гнучко змінити свою думку, якщо вона помилкова.

Хід бесіди:

I. Вступне слово «Про найрідніших у світі людей»

Найрідніші у світі люди дали тобі життя, вони доглядають за тобою, щоб ти ріс щасливим і здоровим. Хто вони? Це твої батьки — тато і мама.

Найрідніші у світі люди люблять тебе завжди: і коли радіють твоїм першим крокам, першим словам, і коли ти бешкетуєш, і коли ти солодко спиш, і коли ти засмучуєш їх своїми необдуманими вчинками чи образливими словами.

Тобі теж потрібно завжди проявляти любов до своїх батьків:

- поведь себе так, щоб татові і мамі було приємно;
- говори слова вдячності, будь привітним;
- роби так, щоб батьки не хвилювалися за тебе;
- якщо кудись ідеш, то обов'язково скажи, куди і о котрій годині повернешся;
- забудь про вередування, краще зрозуміло поясни, чого тобі хочеться насправді;
- допомагай батькам у всьому без зайвих слів та прохань;

- лягаючи спати і прокидаючись вранці, обніми та поцілуй маму й тата.

Найріднішим у світі людям можна не вагаючись розповісти про свої успіхи чи проблеми, бо вони тебе завжди зрозуміють і підтримають.

Найрідніші у світі люди уважно тебе вислухають, порадять за тебе, а якщо потрібно, то допоможуть вирішити будь-яку складну ситуацію.

Якомога частіше даруй усмішку батькам і при цьому говори: «Я вас дуже-дуже люблю!»

II. Питання для бесіди:

- Як ти розумієш поняття «справедливість»?

Справедливість існує вічно у душі кожної людини. Вона допомагає людям взаємодіяти, спілкуватися. А її відсутність негативно відображається на моральному та психічному здоров'ї, як твого, так і твоїх батьків. З давніх-давен справедливість розуміли як повагу до людей. Наприклад, Сократ писав, що «справедливість є мудрість».

- Що означає бути справедливим?

Бути справедливим у ставленні до іншої людини означає поважати її особистість, не втручатися у сферу свободи цієї людини. Та, на жаль, справедливість не підвладна поглядам людей, тобто те, що ти вважаєш несправедливим, батьки можуть вважати цілком справедливим і навпаки. Справедливість стимулює твою активність, самостійність, рішучість у відсічі негативних проявів поведінки, розвиває у тобі вимогливість до себе, правдивість, щирість, відкритість.

- Чи вважаєш ти несправедливим, коли батьки на тебе сердяться?

Тобі знайомі ситуації, коли ти починаєш вередувати, плакати, вимагати чогось, небажано себе поводити... І, як результат, батьки починають злитися на тебе. Чому? Виховання дітей — складна робота. Батьківським турботам немає кінця: вони виконуються 24 години на добу, 7 разів на тиждень, без пауз на каву і відпустку. І коли тебе немає поряд, батьки все одно думають тільки про тебе, ти завжди в їхньому серці. Дні в батьків наповнені й іншими справами, які забирають немало сил та енергії, через що вони стають дратівливими і нестриманими. У батьків часто не вистачає практичного досвіду у вихованні. Скільки книг про виховання вони не прочитали б, ти вимагаєш індивідуального підходу. Не завжди у батьків є підтримка твоїх бабусь та дідусів. Відсутність родинної підтримки призводить до виникнення стресів і негативних емоцій. Іноді роздратованість батьків пов'язана із порушенням їхніх планів. Навколо батьки бачать багато неслухняних та вередливих дітей. А від тебе очікують повної слухняності. Ти ж розбиваєш їхні сподівання. На жаль, бувають ситуації, коли злість спрямована на тебе, ніяк не стосується твоєї поведінки чи тебе. У батьків був складний робочий день, зламався комп'ютер, застряг ліфт або дві години довелося простояти у заторі по дорозі додому.

– Чи траплялися випадки, коли ти розумів, що батьки вчинили щодо тебе справедливо?

Та все ж таки частіше ти змушуєш батьків злитися на тебе справедливо: забув попередити, до кого з друзів пішов у гості, а прийшов невчасно; загубився у супермаркеті; без дозволу включив комп'ютер; вибіг раптово на дорогу... І дорослі, і діти можуть переживати різні почуття. Краще, щоб це були позитивні почуття — радість, щастя, успіх, задоволення, гордість...

III. Поради для запису

1. Навчися спочатку слухати батьків, коли вони висувають тобі свої зауваження чи дають поради.
2. У жодному разі не перебивай батьківської розмови, не поспішай бігти у справах, якщо розмова не закінчена.
3. Подумки оціни ситуацію, що виникла, і спробуй співставити свої роздуми із батьківськими зауваженнями. Вислови свою думку батькам повільно і розважливо.
4. Після кожної своєї репліки краще хвилю помовчати — це продемонструє твою розсудливість, означатиме, що ти обдумуєш батьківські слова.
5. Батьки — це найрідніші люди у твоєму житті. Вони люблять тебе і хочуть, щоб ти виріс здоровим, розумним, вихованим і щасливим.

Блок III. «Сила справедливості»

Мета блоку: узагальнення знань про справедливе ставлення до інших
Бесіда «Чи можна отримати задоволення від справедливості?»

Мета: створити умови для усвідомлення того, що людина може переживати різні емоції, обговорити, як вони впливають на наше життя.

Матеріали для бесіди.

Почуття справедливості у мозку пов'язане з центрами задоволення. Учені довели, що людина має мозкові центри, що відповідають за почуття справедливості. Це дозволяє відчувати задоволення від отримання вигоди сторонніми особами, що пояснює деякі основи соціальної поведінки людей.

Незважаючи на те, що відрозділення до нерівності є досить загальною рисою, властивою всім людям, особливо коли справа стосується грошей, вчені не знали, яким чином це відчуття пов'язане з роботою головного мозку.

Професор Джон О'Догерті, слова якого наводить прес-служба Каліфорнійського технологічного інституту, розповідає про свої дослідження: «У своїй роботі ми спробували виявити нейронні основи, що визначають огиду людей до нерівності. Виявляється, це відчуття виникає в результаті роботи базових мозкових структур, центрів задоволення».

Центрами задоволення вчені називають ділянки головного мозку, що активізуються на якісь приємні зовнішні стимул-реакції: смачну їжу, гроші, театр, музику та інші.

Щоб вивчити зв'язок цих центрів з відчуттям справедливості, учені звернулися за допомогою до 40 добровольців, активність відповідних доль головного мозку в яких сканували методом функціональної магніторезонансної томографії у міру того, як учасники експерименту залучалися вченими до економічних стосунків.

Так, наприклад, учасникові експерименту, що перебував усередині томографа, повідомляли, що він отримає 50 доларів США, а його партнер по команді – 20. В іншому випадку ця пропорція могла бути іншою: 5 і 50 доларів відповідно і так далі.

При цьому учасників експерименту спочатку ставили у різні умови: деякі добровольці вступали у гру з 50 доларами, отриманими від учених перед початком експерименту, тоді як інші починали експеримент без грошей.

Як і слід було чекати, «бідні» учасники експерименту показували дуже сильну активацію мозкових центрів задоволення, коли отримували в результаті гри більше грошей, ніж їхні суперники. При цьому отримання вигоди сторонніми людьми залишало їх байдужими.

У випадку ж «багатих» добровольців ситуація виглядала абсолютно несподіваним чином: їхні мозкові центри задоволення активізувалися сильніше у тому випадку, якщо хтось сторонній отримував вищу вигоду, ніж вони. Якщо ж вони отримували у результаті гри суму більшу, ніж у суперника, то активація центрів задоволення у них була слабкою.

Іншими словами, мозок «багатих» значно більше радів чужій вигоді, ніж своїй власній. Це означає, що базові структури мозку, що відповідають за задоволення, виявляються чутливими навіть до невеликих відмінностей в соціальному контексті отримання тих або інших приємних емоцій. Тобто ці центри задоволення орієнтовані не лише на отримання задоволення від власної вигоди людини.

Надалі вчені мають намір вивчити механізми впливу такої роботи мозкових центрів задоволення на поведінку людей.

II. Питання для бесіди:

– **Як ти сприймаєш ситуацію, коли за однакову роботу хтось отримує вищий бал, ніж ти? Це справедливо?**

– **Як ти сприймаєш ситуацію, коли за однакову роботу хтось отримує нижчий бал, ніж ти? Це справедливо?**

– **Які емоції ти переживаєш у таких ситуаціях?**

– **Чи траплялися випадки, коли тебе хвалили незаслужено? Тобі було приємно?**

– **Що ти відчуваєш, коли когось у твоїй присутності хвалять ні за що? Тобі приємно?**

III. Висновок

Людина для себе є мірилом справедливості, у неї немає потреби у зовнішньому контролі, вона зробить так, щоб їй було не соромно за свою роботу, вчинок чи поведінку.

Тренінг «Парадигма сили справедливості»

Мета: узагальнити знання про справедливе ставлення до інших, про важливість їхньої підтримки у повсякденному житті.

Хід:

I. Словникова робота «Парадигма»

Парадигма — суть, сутність, модель чи схема, яка допомагає організуватися і зрозуміти що-небудь краще.

II. Бесіда «Сила сприйняття»

Епіграфом до бесіди може стати персидське прислів'я: «Я жалівся, бо у мене не було взуття до тих пір, доки я не зустрів людину, в якій не було ніг».

- Чи можете ви зрозуміти і змінити точку зору іншої людини?
- Чи може змінитися думка тільки через те, що людину вислухали?
- Чому виникає почуття несправедливості?

Почуття несправедливості виникає через те, що ніхто не знає про наші справи, вчинки, зусилля. Почуття, що вас недооцінюють, формується вашим особистим сприйняттям. І ніхто не може змінити його, доки воно сховане. Єдиним способом проявити його є надання можливості людині висловитися і бути почутою.

III. Вправа «Сила позитивних очікувань»

Людина, яка хоче досягти успіху, як правило, його отримує. А ті, хто думає про невдачі, зазнають поразки. Позитивне очікування означає, що ви програмуєте у свідомості дію, спрямовану на успіх.

1. Спробуйте спланувати щось приємне і подумки побачити результат.

- Що ви відчуваєте?
- Чи прийшло до вас відчуття власної значимості?

2. Знайдіть собі пару. Спробуйте переконати партнера, що в нього вийде те, що ніколи не виходило, якщо він цього дуже хоче.

- Чи з'явилося відчуття влади?
- Чи відчув партнер упевненість у своїх силах?

Позитивні очікування допомагають людям переборювати негативний досвід. Вони сприяють виникненню справедливих ставлень у взаєминах, передбачають чіткі перспективи.

IV. Вправа «Сила вибору мети»

Кожний отримує аркуш паперу, на якому чітко формулює конкретну мету на сьогодні або на завтра. Аркуші пускають по колу, зачитують про себе, а потім обговорюють, яка із цілей найконкретніша, найреалістичніша.

V. Вправа «Сила заохочення»

Людина діє успішніше, якщо існує зворотний зв'язок. Людина діє успішніше, якщо зворотний зв'язок — це заохочення.

Оберіть три пари. Одному в першій парі зав'яжіть очі та попросіть пройтися між розставленими хаотично стільцями, а іншому поручіть керувати процесом, спрямовуючи.

Друга пара повторює завдання, але направляючий заохочує того, хто іде із зав'язаними очима: «У тебе все виходить!», «Ти обійшов стілець! Ура!» тощо.

Третя пара повторює завдання, але направляючий використовує покарання (негативні словесні судження) до того, хто іде із зав'язаними очима: «Хто так ходить!», «Ти не слухаєш моїх порад!» тощо.

Обговорення:

- Яка пара виконала завдання успішніше?
- Які враження від заохочення? Покарання?
- Чи справді заохочення допомагає?
- Чи може допомогти покарання?

Покарання може допомогти тільки тоді, коло воно орієнтоване змінити лише поведінку, а не особистість.

VI. Вправа «Сила несподіваного заохочення»

Кожній людині цікаво, які приємні слова можуть про неї сказати інші люди. Однак не завжди можна бути впевненим у тому, що вони зможуть сказати всю правду.

У кожного на спині прикріплюється аркуш паперу. Ви будете підходити до кожного по черзі, зупинятися, щоб вам записували на аркуші паперу, прикріпленому на спині, приємні про вас слова.

- Чи готові ви на такі заохочення?
- Чи щирі ці заохочення?

Спонтанне заохочення може створити такий психологічний підйом, який необхідний для укріплення взаємин з іншими.

VII. Підсумок. Складання схеми «Парадигма сили справедливості»

Збереження справедливого ставлення полягає у тому, що ви допомагаєте іншим зрозуміти їхнє сприйняття і змінити його, якщо потрібно.

1. Сила сприйняття	– визначення сприйняття
– зміна сприйняття того, що даєш
– зміна сприйняття того, що отримуєш
2. Сила позитивних очікувань	– високий рівень очікувань — успіх
– низький рівень очікувань — невдача
3. Сила вибору мети	– конкретна мета
– реалістична мета
– участь у виборі мети
4. Сила заохочення	– невідкладний зворотний зв'язок
– конкретна форма заохочення
– спрямованість на дію
– правила покарання
5. Сила несподіваного заохочення	– спонтанність заохочення
– надання можливості говорити про досягнення

2.6. Формування екологічного світогляду підлітків у дитячому об'єднанні

1. Тематичні бесіди «Я та довкілля» із загальних екологічних питань:

Бесіда «Основні закони природи»

Тривалість: 1-1,5 год.

Чотири закони екології Баррі Коммонера були сформульовані на початку 70-х років, але є актуальними і сьогодні.

Під час бесіди ми спробуємо вивчити ці закони та зрозуміти, як вони діють у нашому з вами повсякденному житті.

Перший закон Коммонера: «Усе з усім пов'язане». Ти живеш поряд з іншими людьми — батьками, родичами, друзями, знайомими, сусідами, навчаєшся у школі, спілкуєшся з учителями, лікарями. Одні люди тобі подобаються, інші — ні. Але так чи інакше, ти пов'язаний з ними щоденним життям, навчанням, в майбутньому — роботою. Децю у житті залежить від тебе, але й ти в свою чергу залежиш від інших. Тобто усі залежать один від одного, впливають один на одного, створюють середовище, необхідне для існування інших.

У світі навколо нас немає жодної непотрібної істоти — такої, яка не бере участі у зв'язках з іншими: усі живі організми тісно пов'язані. У природному середовищі жодна тварина, рослина, гриб чи бактерія не живе ізольовано від довкілля. Усі живі організми залежать і від неживої природи, що їх оточує. Ця закономірність стосується і людей.

Другий закон Коммонера: «Усе має кудись подітися». У природі все «переробляється». Кожен організм існує завдяки енергії, отриманій від тієї істоти, що слугує йому їжею. Натомість він є їжею для іншого організму. Залишки завжди розкладаються організмами (як правило — грибами й бактеріями), які повертають хімічні елементи в їхні колообіги. Кожний організм споживає рівно стільки ресурсів середовища, скільки йому потрібно для життєдіяльності. У природі все має своє місце і налагоджені природні процеси переробки органічних речовин.

Питання до учасників бесіди.

Поміркуйте, які господарські процеси та явища порушують цей закон.

Третій закон Коммонера: «Природа знає краще». Те, що всі процеси у природному середовищі відбуваються незалежно від бажань людей (тобто є об'єктивними), як не дивно, визнавали не завжди. Закон стверджує, що будь-які спроби втручатися у природні процеси з метою «виправлення» їх «дефектів» без врахування закономірностей розвитку й зв'язків між ланками екосистеми закінчуються серйозними наслідками і для природи, і для людини.

Питання до учасників бесіди.

Наведіть приклади об'єктивних природних процесів.

На вашу думку, що змінилось би у світі, якби перестав діяти хоча б один із цих процесів чи законів?

Четвертий закон Коммонера: «Ніщо не дається задарма». У більшості випадків зв'язки в природі охоплюють велику кількість ланок, і якщо їх глибоко не вивчити, неможливо передбачити, до яких наслідків призведе втручання у природний процес.

Перші успіхи чи негаразди у використанні і перетворенні природи можуть бути оцінені лише через 10-30 років — після перебігу природних ланцюгових реакцій. Так, наприклад, лісонасадження спочатку висушують землю (всмоктуючи воду коренями), а потім, навпаки, підвищують зволоженість території.

Природні системи мають дуже великий «запас міцності», і протягом тривалого часу наслідки дій людини не відчуються й не пов'язуються зі справжньою причиною. А найчастіше — на них просто не звертається увага. Оскільки наслідки нерозумного втручання у природу виявляються не одразу, а через десятки років, їх позбутися дуже складно. Адже за цей час «виправлена» природна система теж дещо збалансовується. І нове втручання порушить вже встановлені зв'язки, що призведе за деякий час до наступних негативних наслідків.

Тому перед тим, як певним чином впливати на будь-який процес чи організм, слід ретельно вивчити, з чим він пов'язаний і які можуть бути наслідки цього втручання. І головне — чи варто взагалі втручатися.

Цей закон іноді називають «законом бумерангу». Людина руйнує природу кілька десятків тисяч років. Зараз наслідки руйнування природних систем вже добре помітні. І, що теж є дуже важливим, чітко встановлено зв'язки між господарською діяльністю, деградацією природи й станом здоров'я людини.

Тобто хижацьке ставлення до природи відображається на людині у вигляді регулярного виникнення й поширення епідемій та пандемій, зростання кількості вроджених і хронічних хвороб, інфекційних захворювань, каліцтв, психічних розладів тощо. Це — прямий результат. Однак існує ще й опосередкований, коли внаслідок господарської діяльності людини змінюються кліматичні умови, які визначають характер опадів, температурний режим території, швидкість танення арктичного льоду. Це створює проблеми не тільки для ведення традиційного господарства, а й існування території взагалі.

Отже, руйнування природи відображається на людині у вигляді зміни довкілля. Часто зміни сягають таких масштабів, що роблять проблематичним нормальне, здорове подальше життя всього людства. Іншими словами, ми повинні повертати природі те, що в неї забираємо, інакше катастрофи не уникнути.

Питання до учасників бесіди.

Як ви розумієте вислів: «Культура, яка розвивається стихійно, залишає після себе пустелю»?

Які екологічні наслідки можуть мати процеси:

- затоплення території будівництвом водосховища
- зростання захворюваності населення міста внаслідок забруднення атмосферного повітря автотранспортом
- видобування великої кількості корисних копалин
- миття автомобіля на березі водойми
- використання у побуті надміру хімічних речовин/

Бесіда «Право на екологічно чистий світ»

Тривалість: 1,5-2 год.

Вступ

Екологічні права громадян — комплекс закріплених у Конституції України та інших законодавчих актах прав громадян у галузі використання природних ресурсів, охорони довкілля та гарантування екологічної безпеки.

Ухвалена у 1996 р. Конституція є найважливішим законом України, в якому закріплено базові принципи усіх сфер суспільного життя. Це стосується і охорони довкілля. Так, ст. 50 проголошує право кожної людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля та компенсацію завданої порушенням цього права шкоди. На міжнародному рівні право на безпечне для життя і здоров'я довкілля вперше було сформульовано у 1972 р. на Конференції ООН з довкілля людини у Стокгольмі (Швеція). У тій чи іншій редакції це право передбачене у конституціях деяких країн (Іспанії, Португалії, Польщі, Росії). Забезпечення цього права є обов'язком держави: ст. 16 визначає, що гарантування екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави. Право на відшкодування збитків від порушення цього права, по суті, є конституційною гарантією судового захисту.

Уперше екологічні права громадян України були проголошені ухваленим у 1991 р. Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища». Цей акт гарантує (статті 10, 11) права кожного громадянина України (ст. 9) на:

- безпечне для його життя та здоров'я довкілля;
- участь в обговоренні та внесення пропозицій до проектів нормативно-правових актів, матеріалів щодо розміщення, будівництва і реконструкції об'єктів, які можуть негативно впливати на стан довкілля;
- участь в розробленні та здійсненні природоохоронних заходів;
- здійснення загального та спеціального використання природних ресурсів;
- об'єднання в громадські природоохоронні формування;
- вільний доступ до інформації про стан довкілля;
- участь у публічних слуханнях або відкритих засіданнях з питань впливу на довкілля та у проведенні громадської екологічної експертизи;

- одержання екологічної освіти;
- подання до суду позовів до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про відшкодування шкоди, заподіяної їхньому здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на довкілля;
- оскарження у судовому порядку рішень, дій або бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб щодо порушення екологічних прав громадян.

Дотримання екологічних прав в Україні регулюють не лише інші акти екологічного законодавства, а й закони інших галузей законодавства, зокрема Цивільний і Кримінальний кодекси, Кодекс України про адміністративні правопорушення.

Екологічні права громадян взаємозалежні з їхніми обов'язками в галузі охорони довкілля. Відповідно до ст. 66 Конституції України, кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки. Крім прямо передбачених обов'язків щодо охорони довкілля, в Конституції України закріплено обов'язок власників природних об'єктів берегти довкілля: власність зобов'язує, власність не можна використовувати на шкоду людині та суспільству (ст. 13).

Утім, критичний стан довкілля в Україні, масові порушення екологічних прав та відсутність належної уваги до екологічних проблем з боку влади й громадян пов'язані не стільки з недосконалістю нормативно-правової бази, скільки з незадовільною практикою правозастосування у цій сфері. Юридичний обов'язок збереження довкілля має бути тісно пов'язаним з відповідним моральним обов'язком кожного члена суспільства.

Обговорення

1. Які екологічні права ми знаємо?

Учасники висловлюють власні думки. Педагог має сформулювати основні види екологічних прав:

Право знати

Право на участь

Право на правосуддя

2. Що означають ці права для нас з вами? Як ми можемо їх реалізувати?

Право знати

Право знати (або право на одержання, використання і поширення інформації) гарантується Конституцією України (ст. 34) та іншими законами.

Закон України «Про інформацію» встановлює відповідальність за порушення законодавства про інформацію (ст. 47). До порушень, зокрема, відносять відмову від надання своєчасної, повної і достовірної інформації про стан довкілля, а також про джерела забруднення, приховування випадків аварійного забруднення навколишнього природного середовища або фальсифікацію відомостей про екологічний стан чи стан захворюваності населення (ст. 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»).

Кримінальний кодекс України встановлює кримінальну відповідальність за приховування чи умисне перекручування відомостей про екологічний стан та захворюваність населення в районах з підвищеною екологічною безпекою (ст. 238).

Інформація про стан довкілля не є державною таємницею (ст. 93 Закону України «Про державну таємницю»).

Реалізація права на доступ до екологічної інформації

Доступ до екологічної інформації регулюють Оргуська конвенція та закони України. На їх виконання Мінприроди України наказом № 169 від 18 грудня 2003 р. затвердило «Положення про порядок надання екологічної інформації».

Найчастіше громадяни та громадські організації подають запити про одержання інформації про вплив на довкілля та здоров'я людей певної господарської діяльності, включаючи копії дозвільних документів, дані наукових досліджень, аналізів, оцінок, акти прокурорського реагування, акти перевірок дотримання вимог природоохоронного законодавства органами Мінприроди, рішення та інформацію щодо земельних питань, викидів забруднюючих речовин.

Найпоширенішим способом отримання екологічної інформації є звернення до відповідного органу з інформаційним запитом. На жаль, органи, до яких адресовані запити на отримання інформації, часто намагаються виправдати свою відмову в наданні інформації, мотивуючи це аргументами конфіденційності, порушенням прав інтелектуальної власності та комерційною таємницею. Дуже часто в практиці реалізації права на інформацію трапляються випадки, коли запитувану інформацію надають не в повному обсязі, без копії офіційних документів, які її містять, або з порушенням термінів замовлення запиту. Часто посадові особи відмовляють у наданні інформації у зв'язку з відсутністю практики притягнення посадових осіб до відповідальності за такі дії та оскарження їх незаконних дій у судовому порядку.

Право на участь

Громадяни України мають право брати участь у процесах прийняття рішень, що впливають на довкілля. Це право закріплено Конституцією України (ст. 38, 40) та інших законодавчих актах.

Форми участі громадськості у прийнятті рішень:

- участь у референдумах з питань охорони довкілля;
- участь у підготовці проектів нормативно-правових актів;
- участь у розробленні міждержавних, державних, регіональних, місцевих та інших територіальних програм, місцевих планів дій, стратегій та інших документів;
- участь у розробленні та реалізації природоохоронних заходів;
- участь у проведенні державної екологічної експертизи;
- проведення громадської екологічної експертизи;

- участь у публічних слуханнях або відкритих засіданнях з питань впливу запланованої діяльності на довкілля;
- звернення до суду;
- участь у видачі документів на використання природних ресурсів, на навмисне вивільнення генетично змінених організмів у довкілля, а також на діяльність, пов'язану із забрудненням довкілля, поводженням із небезпечними речовинами, відходами та їх розміщенням;
- участь у прийнятті рішень щодо витрат, пов'язаних зі здійсненням природоохоронних заходів за рахунок фондів охорони навколишнього природного середовища;
- діяльність громадських рад при Міністерстві екології і природних ресурсів України та управліннях охорони навколишнього природного середовища в областях.

Право на правосуддя

Громадяни України відповідно до ст. 55 Конституції мають право на судовий захист своїх прав і свобод. Тому будь-яка екологічно шкідлива діяльність, що порушує конституційне право громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля, створює найширші можливості для звернення до суду з приводу порушення цього права.

Є такі можливості звернення громадян і громадських організацій до суду:

- подання позовів до суду щодо порушення права на екологічну інформацію;
- оскарження рішень державних органів, юридичних чи службових осіб у разі прийняття рішень, що впливають на довкілля, без урахування громадської думки;
- подання позовів щодо бездіяльності посадових осіб;
- подання позовів щодо захисту конституційного права на безпечне довкілля та відшкодування шкоди, завданої порушенням цього права (слід мати на увазі, що існує право на відшкодування моральної шкоди).

До судових органів громадянам доцільно звертатися в тих випадках, коли безрезультатними виявилися звернення до інших державних органів.

3. Які найважливіші принципи екологічного права ви знаєте? Спробуємо сформулювати та обговорити.

Принцип гуманізму — світоглядний принцип, в основі якого лежить упевненість у безмежності можливостей людини, вимога свободи і захисту гідності людини. Екологічний гуманізм намагається поєднати турботу про людей з прагненням гармонізувати ставлення людини до природи. Екогуманізм виходить з того, що природа має бути збережена для задоволення потреб людини та гарантування безпечного середовища для життя і здоров'я людини, та збереження цілісності екосистем дасть можливість забезпечити інтереси людей в майбутньому.

Пріоритетом є добробут людини, але при цьому не всі її бажання повинні мати вищий пріоритет, ніж збереження природи. Громадяни України зобов'язані берегти природу, охороняти, раціонально використовувати її багатства відповідно до вимог законодавства про охорону довкілля (ст. 12 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»).

Принцип законності передбачає:

- загальність поширення вимог закону на всі без винятку організації та на всіх громадян;
- безумовність виконання закону, неприпустимість відхилення від його вимог під приводом якихось обставин, крім тих, які прямо вказані у законі;
- єдність, однакове застосування вимог закону усіма суб'єктами праввідносин у будь-якому регіоні країни.

За дотриманням цього принципу наглядають спеціально уповноважені органи (прокуратура, загальні суди та арбітражні суди, які вирішують спори, що виникають між юридичними особами).

Принцип збереження природи

Відповідно до цього принципу мають бути збережені ліси і річки, тваринний і рослинний світ, цілісність екосистем і ландшафтне різноманіття, ґрунти та якість атмосферного повітря.

Ліси, земля, вода, повітря охороняються такими законодавчими документами нашої країни: Лісовим, Земельним і Водним кодексами, Кодексом України про надра, законами України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про охорону атмосферного повітря», «Про рослинний світ», «Про тваринний світ», «Про природно-заповідний фонд України» та іншими нормативно-правовими актами.

Бесіда «Збалансований розвиток держави»

Вступ

Конференція ООН з питань довкілля та розвитку, що проходила у Ріо-де-Жанейро у червні 1992 р., стала визначною подією. На ній були присутні глави 179 держав та представники багатьох країн, міжнародних та неурядових організацій. Ця конференція продемонструвала, що людство більше не може розглядати довкілля окремо від економічного розвитку. На конференції було ухвалено всесвітню програму дій «Порядок денний на XXI століття» на наступні 100 років.

Програма має досягти у світовому масштабі двох цілей: чисте довкілля та стабільна економіка для всіх народів світу. Цей історичний документ — вичерпний погляд на збалансований (сталій) розвиток. Декларація, ухвалена у Ріо, містить базові принципи, на яких мають ґрунтуватися майбутні рішення та державна політика.

Обговорення

1 частина. Острів Пасхи

1. Поясніть, що природні процеси на Землі здатні до саморегуляції, і це дає природі змогу самовідновлюватися. Утім, агресивна та нераціональна

людська діяльність може порушити баланс природних процесів, спричинивши незворотні зміни в екосистемах.

2. Прочитайте та обговоріть текст «Острів Пасхи» (у додатку).

3. Поясніть, що це приклад екосистеми, повністю ізольованої від решти світу, що острівне суспільство було зруйноване через те, що чисельність населення перевищила наявні ресурси.

4. Проведіть паралелі між островом Пасхи та глобальним довкіллям сьогодні.

2 частина. Прийдешні покоління

1. Поясніть, що збалансований (сталий) розвиток означає використання ресурсів у такий спосіб, який дозволяє їм повністю відновитись, надаючи прийдешнім поколінням доступ до тих ресурсів, якими користуємося ми. По суті, це означає передачу нащадкам нашого світу в такому ж стані, в якому ми його успадкували.

2. Попросіть учасників сформулювати свої визначення терміна «збалансований (сталий) розвиток».

Допоможіть їм, запропонувавши та обговоривши такі твердження:

- Загальна кількість виловленої риби не повинна перевищувати можливості відновлення природних рибних запасів.
- Кількість води, добутої з підземних горизонтів, не повинна перевищувати обсяги їх живлення.
- Ерозія ґрунту не повинна перевищувати природну швидкість утворення нового ґрунту.
- Кількість зрубаних дерев не повинна перевищувати кількість посаджених.
- Викиди вуглецю в атмосферу не повинні перевищувати здатність природи переробити атмосферний вуглекислий газ.
- Рослинні й тваринні види не повинні знищуватися швидше, ніж з'являються нові.

3. Сформулюйте та обговоріть інші твердження, подібні до вищенаведених.

4. Додатково попросіть учасників дати своє визначення концепції «збалансованого (сталого) розвитку». Напишіть деякі визначення на фліп-чарті чи дошці та обговоріть їх.

3 частина. Принципи збалансованого (сталого) розвитку

1. Роздайте учням інформаційний матеріал «Основні принципи збалансованого (сталого) розвитку» та обговоріть його.

2. Вивчіть інформацію про Всесвітній саміт у Йоганнесбурзі, наведену у додатку.

Обговоріть основні проблеми, які постали перед людством у ХХІ столітті, та найважливіші заходи, запропоновані представниками урядів, неурядових та міжнародних організацій, ділових кіл.

3. Обговоріть кожну проблему, зазначену в тексті, та вирішіть, яка з них є важливою для країни зараз або буде важливою у майбутньому.

Острів Пасхи

Острів Пасхи розташований у Тихому океані на відстані близько 3200 км на захід від Південної Америки. Першими поселенцями, які прибули на острів приблизно 15 століть тому, були полінезійці.

Острів має напівпосушливий клімат, який пом'якшувався зеленим лісом, що затримував і зберігав вологу. Жителі острова (7 тис. осіб) вирощували зернові культури, розводили курей, ловили рибу та мешкали у невеликих селах. Місцеве населення острова Пасхи залишило спадщину — масивні восьмиметрові статуї з обсидіану (вулканічного скла). Вважається, що по всьому острову їх розставили за допомогою дерев'яних колод.

Коли європейські переселенці досягли острова Пасхи у XVII столітті, ці кам'яні статуї, відомі як моаї, залишились єдиними свідками колись досить розвиненої цивілізації, яка була знищена усього за кілька десятиліть до цього. Крах цього суспільства був спричинений виснаженням обмеженої ресурсної бази острова.

Оскільки чисельність населення острова Пасхи зростала, його жителі почали рубати ліси, щоб мати більше землі для сільського господарства. Деревя використовували для опалення, спорудження будинків і човнів, а також у релігійних цілях (транспортування статуй моаї). Настав момент, коли на острові зникло останнє дерево. Більше не можна було будувати риболовні човни, і відповідно люди відчули нестачу їжі. Знищення лісів призвело до ерозії ґрунтів, що ще більше обмежило запаси їжі. Поступово люди почали переселятися до печер.

Згодом стали виникати збройні конфлікти, відновилося рабство. Щоб вижити, деякі люди навіть стали людоїдами.

Основні принципи збалансованого (сталого) розвитку

(Декларація Ріо-де-Жанейро з довкілля та розвитку, 1992 р.)

- Кожен має право на здорове та продуктивне життя в гармонії з природою.
- Теперішнє та майбутнє покоління мають рівні права на це.
- Охорона довкілля має розглядатися як невід'ємна частина будь-якого процесу розвитку.
- Кожна країна має право використовувати власні ресурси, не здійснюючи впливу на довкілля за межами своєї території.
- Забруднювач повинен відшкодувати збитки, завдані довкіллю (принцип «забруднювач платить»).
- Економічна діяльність має бути поєднана з принципом реалізації запобіжних заходів у сфері охорони довкілля.
- Держави повинні співпрацювати у сфері охорони довкілля.
- Скорочення масштабів бідності та несправедливих стандартів життя в різних частинах світу є інтегральною частиною збалансованого (сталого) розвитку.

- Держави повинні обмежувати та усувати моделі незбалансованого виробництва і споживання та сприяти впровадженню відповідної демографічної політики.
- Найефективніший спосіб розв'язання екологічних проблем — залучення всіх зацікавлених осіб. Держави повинні розвивати та заохочувати поінформованість населення та його участь в процесі прийняття рішень.
- Держави повинні розробити та впроваджувати ефективне законодавство у сфері охорони довкілля.
- До охорони довкілля мають залучатись усі соціальні групи.
- Мир, розвиток і охорона довкілля є взаємопов'язаними та нероздільними.

2. Цикл екологічних ігор «Граємо разом з природою»

Важливе місце в житті дитини належить грі, вона — супутник дитинства. Гра — не тільки забава, а водночас і весела школа життя. В іграх закладена народна мудрість, вони не лише розвивають фантазію, кмітливість, спритність, а й навчають справедливості, чесності, бережливому ставленню до всього живого, знайомлять нас із давніми народними звичаями, уявленнями про світ, активізують пізнавальну діяльність, а це є необхідною умовою розвитку творчих здібностей.

У системі екологічної роботи з дітьми шкільного віку особливе місце відводиться екологічним іграм, які проводять під час прогулянок, екскурсій та природоохоронних акцій.

Ігри доцільно проводити з урахуванням принципу сезонності, тематики природоохоронних заходів, вікових, психологічних особливостей дітей.

Важливо постійно збагачувати досвід дітей народними іграми, про які справедливо сказано: «придбаєш у грі — знадобиться в житті».

Перед початком гри потрібно чітко пояснити зміст і правила. Гру починають за умовним сигналом, якщо зроблено помилку — її тимчасово припиняють і додатково роз'яснюють правила.

Гру припиняють, коли закінчився визначений час або вичерпалося завдання. Після цього слід відзначити найактивніших і найспритніших, а також тих, хто на цей час грав краще, ніж раніше. Це викликає у дітей почуття впевненості у своїх силах.

Загальна тривалість гри залежить від її складності та інтенсивності рухових дій:

- для підлітків 10-12 років — 15-20 хв;
- для підлітків 12-14 років — 20-25 хв.

Виховання у дітей бережливого, ціннісного ставлення до природи — одне з найважливіших завдань педагогів.

Природа — джерело розвитку духовних і фізичних сил. Великі педагоги за всіх часів закликали не відокремлювати життя і діяльність дітей від природи, вчили розумно, цілеспрямовано пізнавати та відчувати її фарби, звуки, форми, аромати, різноманітність.

Так, видатний український педагог В. О. Сухомлинський писав, що необхідно широко відкривати перед дитиною «двері в чарівний світ навколишньої природи, і вона буде прислухатися до дзюрчання струмочка, дзвону весняних крапель, до пісні жайворонка і, як наслідок, бережливо ставитись до неї».

ГРАЄМО РАЗОМ У ПРИРОДІ!

Дерева та кущі

На початку гри діти пригадують, як за величиною можна відрізнити дерева та кущі (дерево високе, а кущ низький). Повідомляють умови гри: коли називають дерево, руки потрібно піднімати вгору, а коли кущ — опускати донизу. Учасників поділяють на дві команди. Обирають ведучого, який називає спочатку дерево (підіймає руки вгору), потім кущ (опускає руки донизу). Усі учасники повторюють ці рухи. Ведучий може назвати дерево, а руки опустити донизу, назвати кущ, а руки підняти. Діти повинні стежити, який предмет називає ведучий — високий чи низький. Учасників, які помилилися, виводять з команди. Виграє та команда, в якій залишається більше учасників.

(Гра проводиться під час осінніх екскурсій, літнього оздоровлення з підлітками в парку чи лісі. Триває 10-15 хвилин).

У кого дітки з цієї гілки

Учасники за завданням педагога збирають гілочки дерев та кущів, плоди цих рослин. Під кінець екскурсії педагог бере у дітей по одній гілочці з кожного дерева та куща. У кожного повинні бути плоди цих рослин (наприклад, сосни, ялини, дуба, клена, каштана, терну, шишшини, горобини). Потім педагог стає у центрі кола, піднімає догори гілочку сосни і питає: «У кого дітки від цієї гілки?» Діти, в яких є соснові шишки, піднімають руки з шишками. Педагог піднімає гілочку дуба і знову питає: «У кого дітки з цієї гілки?» Діти піднімають руки з жолудями тощо.

Ця гра допомагає молодшим підліткам запам'ятати назву окремих дерев і кущів, розпізнати їх за листям і плодами, розвиває спостережливість.

(Гра проводиться з молодшими підлітками під час осінніх екскурсій та літнього оздоровлення в парку чи лісі. Триває 10-15 хвилин).

Скажи шосте

У гри беруть участь кілька осіб. Один із гравців — ведучий. Він звертається до когось із пропозицією: «Скажи шосте». При цьому він повинен швидко назвати підряд п'ять рослин (звірів, птахів, риби, комах та ін.), а той гравець, до якого ведучий звертається, повинен встигнути, як тільки він закінчить, негайно назвати шосте. Повторювати вже назване ведучий не має права. Якщо відповідь буде вчасною, то той, хто відповів, стає ведучим, якщо ж ні, ведучим залишається той, хто був.

(Гра проводиться в приміщенні або на природі. Триває 10-15 хв).

Усі до вільхи

На осінній екскурсії дітям пропонують зібратись біля вільхи (липи, ясе-на, осики та ін.). Чия варта швидше за всіх відшукає потрібне дерево, та і виграє. Двом вартам біля одного дерева збиратись не дозволяється. Якщо в лісі одна варта, тоді кожен учасник іде в пошук. Хто перший знайде дере-во, зупиняється, називає своє ім'я. На початку гри дітей слід попередити, щоб вони не відходили далеко від педагога.

Дидактичні ігри з екології **Вибери правильну дорогу**

Дидактичне завдання. Уточнити знання дітей про взаємозв'язок людини з природою на основі конкретних правил поведінки в природному середо-вищі.

Ігрова дія. Дитина має визначити, якою стежкою вона пройде, і поясни-ти свій вибір.

Хід гри

I варіант. Пропонуються три стежки. Якщо піти першою — можна ви-топтати конвалії, якщо другою — наступити на мурашник, посередині третьою — горить багаття.

Висновок, що мають зробити учасники гри: йти третьою стежкою, але спочатку потрібно загасити багаття.

II варіант. Слід вибрати дорогу. На першій розташовано завод — тут забруднене повітря.

На другій — рухається багато транспорту.

Третя дорога — алея з густо насадженими деревами.

Висновок, що мають зробити учасники гри: найкраще йти третьою до-рогою, оскільки тут дихатимеш свіжим повітрям і можеш послухати спів птахів.

Треба — не можна

Дидактичне завдання. Закріпити правила поведінки в природному се-редовищі.

Ігрова дія. Дитина має дати правильну відповідь, як слід і як не слід по-водитися в природі. І в цьому разі вона отримує фант. Виграє той, хто збере найбільше фантів.

Хід гри

Педагог пропонує дітям уявити, що вони потрапили до лісу. Потрібно пригадати, як слід поводитись і чого не можна робити. Педагог називає дію, а діти відповідають «можна» чи «не можна».

Згодом пропонується ускладнений варіант гри. На слова педагога «мож-на» або «не можна» діти називають відповідні вчинки.

<p><u>Можна:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> – саджати квіти, рослини; – охороняти рідкісні рослини; – берегти молоді рослини; – спостерігати за жабами; – милуватися красою природи. 	<p><u>Не можна:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> – ламати гілки дерев; – обдирати кору дерев; – рвати квіти; – збивати гриби ногами; – руйнувати павутиння; – ловити метеликів; – ловити жаб.
---	--

Відгадай правило

Дидактичне завдання. Закріпити вміння дітей співвідносити зображені на малюнках вчинки з відомими їм правилами.

Наочність. Малюнки до таких правил за темами:

1. Не зривай квіти.
2. Не лови бабок, метеликів.
3. Не ламай гілки дерев, кущів.
4. Не руйнуй мурашників.
5. Не чіпай пташиних гнізд.

Коли це буває?

Дидактичне завдання. Кожна дитина отримує чи вибирає самостійно половинку малюнка із зображенням дерева. Поділившись на групи по двоє, діти мають виконувати спільне завдання — скласти малюнок, розповісти про це дерево.

Обладнання. Картки із зображенням дерев (каштан, береза, горобина тощо), кожне у різні пори року (взимку, влітку, восени, навесні), малюнки розрізати на дві частини.

Знайди свій дім

Дидактичне завдання. Кожен із гравців отримує назву певної рослини чи тварини різних природних угруповань (лісу, поля, саду, луків, водойми тощо). Частина з тих, що стоять на відстані 10-12м від усіх учасників і за кілька метрів одне від одного, за командою педагога показують назви цих угруповань, а учасники, що стоять в ряд, біжать туди, де їхня рослина чи тварина трапляється в природі. Виграє та команда, що першою наблизиться і візьметься за руки. Потім діти міняються назвами.

Добре чи погано

- Наші предки обожнювали природу й берегли її.
- Це добре чи погано?
- Раніше, коли гинула якась тварина, її обов'язково закопували.
- Це добре чи погано?
- Мінеральні добрива та отрутохімікати весняними та дощовими водами змиваються в річки й озера.
- Це добре чи погано?
- Заводи й фабрики викидають у повітря та на ґрунт отруйні відходи виробництва.

Це добре чи погано?

– Неподалік від нашого будинку є парк, і ми граємося в ньому.

Це добре чи погано?

– Ми граємось у дворі. Тут чисто і затишно, бо ми дбаємо про чистоту.

Це добре чи погано?

– У нашій воді дуже багато хлорки. Наша сім'я вживає тільки відстояну воду.

Це добре чи погано?

– Багато людей живе на берегах великих річок, а у нас протікає маленька річка. Вода в ній чиста і прозора. У ній ми купаємось.

Це добре чи погано?

Звуки лісу

Змагання. Кожна дитина протягом заздалегідь обумовленого часу намагається почути й розпізнати якнайбільше звуків лісу. За кожен звук (їх записують у блокнот) учасник дістає бал.

Наприклад: вітер, голоси птахів, голоси звірів, вода, дзижчання комах, звуки, що їх створює діяльність людини (пилка, транспорт, людський голос тощо).

Сприймаємо звуки. Невелика група дітей робить якнайточніший опис почутих звуків.

Відтворюємо звуки. Невелика група дітей пробує відтворити окремі звуки, а також створити нові (дозволено стрибати, повзти, терти шматочком кори по стовбуру дерева, ламати сухі гілки, шарудіти опалим листям тощо).

Складаємо реєстр звуків. У парку або в лісі (під час екскурсії) у зошиті записуємо почуті звуки:

Птахи	Комахи	Рослини	Люди	Техніка

Хто, що, коли і які звуки створює? Які звуки переважають? Які звуки гучні, які тихі, які звуки сприймаємо, як «рушійні»? Яких звірів ми не почули і чому?

2. Цикл тренінгів «Моє місце на Землі».

Тренінг «Практика проведення природоохоронних акцій»

Завдання 1 У своїй групі з розроблення кампанії заповніть план дій (ч. 1).

ГОЛОВНА МЕТА	Групи або особи, які можуть взяти участь у кампанії для реалізації головної мети	Чого ви хочете досягти?	Аргументи	Шляхи досягнення мети

Завдання 2 Вивчіть допоміжні матеріали.

Завдання 3 Ґрунтуючись на своєму плані дій, Ви повинні: а) погодити стратегію, яка підходить для вашої кампанії, й визначити тактику роботи;

б) встановити час проведення кампанії. Докладно опишіть час проведення кампанії на декількох аркушах.

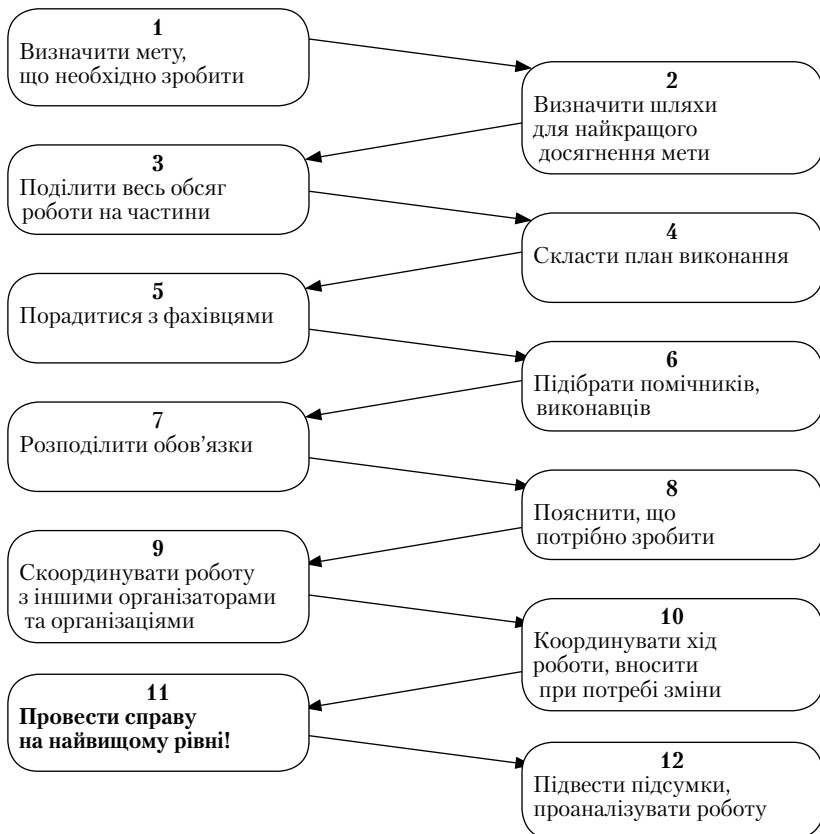
Завдання 4 Ще раз обговоріть план роботи. Визначте головну мету й будьте готові розповісти про неї іншим групам. Розкажіть їй про часові рамки, в яких відбудеться ваша кампанія. Після розповіді кожної групи інші учасники повинні будуть запропонувати інші шляхи досягнення, інші цілі головної мети кожної із кампаній. Заповніть план дій (ч. 2).

План дій, ч. 2

ІНШІ ЦІЛІ	Групи або особи, які допоможуть досягти головної мети	Чого ви хочете досягти?	Аргументи	Шляхи досягнення мети

Допоміжні матеріали

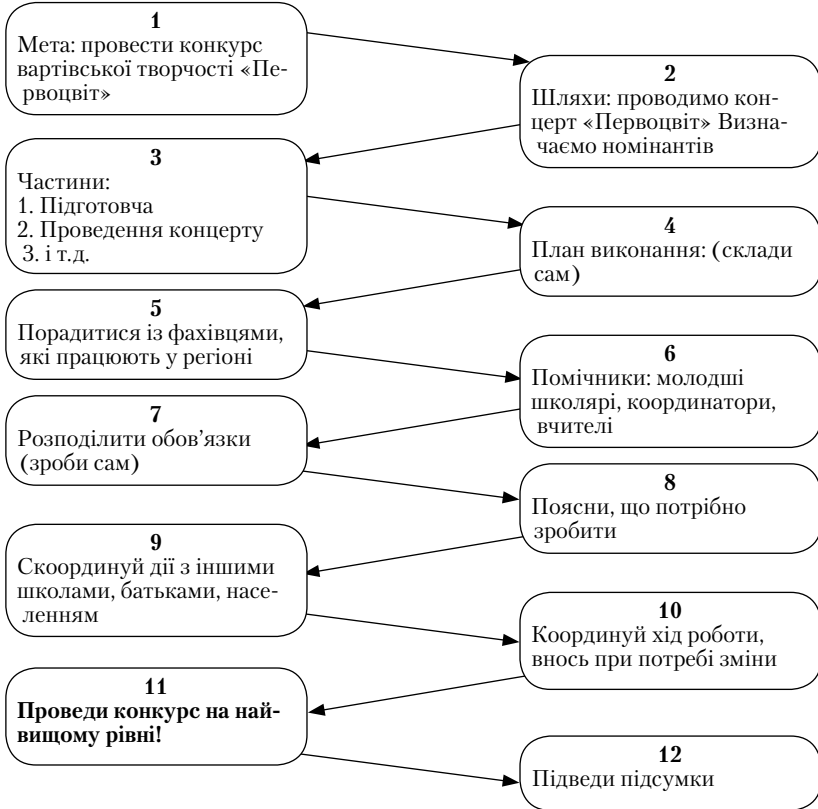
12 КРОКІВ – ПРАВИЛ ЛІДЕРА З ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ

12 КРОКІВ – ПРАВИЛ ЛІДЕРА

«ЯК ОРГАНІЗУВАТИ ТВОРЧИЙ КОНКУРС «ПЕРВОЦВІТ»

(на прикладі Всеукраїнської дитячої спілки «Екологічна варта»)

Тренінг «Розроблення екологічних проєктів»

Мета:

- узагальнити знання про екологічні проблеми людства, сприяти становленню екологічного мислення;
- допомогти учасникам проаналізувати ситуацію щодо екологічної кризи та розробити шляхи запровадження просвітницької роботи щодо поліпшення екологічної ситуації в світі, Україні, області, місті;
- формувати критичне мислення, уміння відстоювати свою точку зору.

Тривалість: 1 год. 20 хв.

Структура тренінгу:

1. Вступне слово координатора (5 хв.).
2. Вправа «Чисте подвір'я» (10 хв.).
3. Вправа «Екопроект» (30 хв.).
4. Вправа «Кроки у напрямі поліпшення стану довкілля» (25 хв.).
5. Підсумкова рефлексія (5 хв.).
6. Підсумки заняття (5 хв.).

Обладнання: «сміття», кольоровий папір, маркери, ручки, аркуші паперу, скотч, дошка.

Вік учасників: 14-17 років.

Вступне слово координатора

Усі ми жителі однієї планети, пасажири одного корабля на ім'я Земля, але у нашого корабля немає запасного, аварійного виходу, і ми повинні про це пам'ятати. Екологічні проблеми є глобальними і потребують негайного розв'язання. Нашу зустріч я хочу розпочати розповіддю про морську зірку.

Розповідь про морську зірку

Якось один чоловік ішов уздовж берега моря. Він помітив, що за ніч на берег було викинуто безліч морських равликів і зірок. З радістю насолоджуючись вранішнім сонцем, чоловік долав мило за милею по піску.

Удалині він побачив, як хтось танцює на пляжі. Здивований тим, що хтось радіє життю в такий спосіб, підійшов ближче. Коли він наблизився, стало очевидно, що фігурка не танцює, а старанно повторює якусь дію. Підійшовши ще ближче до маленької фігурки, чоловік побачив, що то була дитина. Маленька дівчинка старанно збирала на березі морські зірки і викидала їх у море. Від здивування чоловік зупинився на мить, а потім запитав: «Навіщо ти викидаєш в море морські зірки?»

«Якщо я залишу їх на березі, — відповіла дівчинка, — сонце висушить їх і вони помруть. Я викидаю їх в море, бо хочу, щоб вони жили».

Чоловік помовчав мить, вражений словами дівчинки, але потім, згадавши, скільки миль морського узбережжя він пройшов, сказав: «Але ж їх, цих зірок, тут на березі мільярди! Що ти можеш змінити?»

Дівчинка на хвильку замислилася над його словами, а потім повільно нахилилась і підняла ще одну морську зірку, кинула її в бурхливе море. Вона повернулась до чоловіка, усміхнулась: «Можливо, ви й маєте рацію, — сказала вона, — але для цієї зірочки я змінила життя».

Що ви думаете про цю історію? (відповіді учасників).

Ця історія показує нам, чому навіть зовсім маленькі зміни є такими важливими. Коли всі беруть на себе ініціативу і роблять зовсім маленькі зміни, тоді відбуваються великі зміни. А уявімо собі, якби вся наша група була б на пляжі, скільки морських зірок ми врятували б. Ми завжди повинні пам'ятати слова, які мають стати метою вашого життя:

Багато маленьких справ,
Зроблених багатьма маленькими людьми,
В багатьох маленьких країнах світу
Зможуть змінити обличчя всесвіту.

Вправа «Чисте подвір'я»

Мета: формувати в учасників тренінгу почуття відповідальності за екологічний стан довкілля та визначити роль людини у забрудненні навколишнього середовища.

Хід вправи: Учасники сідають в одній частині приміщення, де відбувається захід, зі «сміттям» у руках. Після команди педагога вони кидають сміття на підлогу, і їм пропонується перейти в іншу частину приміщення.

Педагог: Ми дуже часто говоримо про екологічні проблеми. Щойно ми зімітували ситуацію, яку ми з вами бачимо щодня. А тепер підрахуймо, скільки сміття можуть викидати учні нашої школи, гімназії, мешканці міста, мешканці усіх міст та сіл України. Чи це не екологічна катастрофа людства?

Далі учасники збирають «сміття» і викидають його в кошик для сміття.

Запитання для обговорення:

1. Як ви почували себе під час цієї вправи?
2. Що треба зробити людині, щоб поліпшити екологічний стан свого міста?
3. З якою метою проводилася ця вправа?

Вправа «Екопроект»

Мета: проаналізувати екологічні проблеми міста, селища. Показати роль кожного учасника в поліпшенні екологічної ситуації на місцях.

1. Ведучий тренінгу запитує в учасників: «Що таке проблема?» Учасники відповідають. Ведучий дає означення слова «проблема» за словником: «Проблема — складне теоретичне або практичне питання, яке потребує розв'язання, визначення, дослідження».

2. Поділ учасників на малі групи (за методикою розрізаних фігур). Кожна група визначає екологічні проблеми міста, району, області (5 хв).

Ведучий записує їх на фліп-чарті чи дошці.

3. Учасники аналізують ситуацію з визначеної проблеми. Вони відповідають на запитання:

- Яким є екологічний стан досліджуваної території?
- Яким може бути ідеальний стан?
- Які причини виникнення екологічних проблем?
- Які шляхи розв'язання екологічних проблем?
- Які ресурси ми маємо для реалізації цих пропозицій?

Кожну відповідь учасники записують на окремому аркуші певного кольору і наклеюють їх у відповідному секторі «Екопроекту».

Екопроект

Проблема

1. Яким є екологічний стан досліджуваної території?
2. Яким може бути ідеальний стан довкілля?
3. Які причини виникнення екологічних проблем?
4. Які шляхи розв'язання екологічних проблем?
5. Які власні ресурси ми маємо для реалізації цих пропозицій?

Вправа «Кроки у напрямі поліпшення стану довкілля»

Мета: виробити у кожного учасника чіткі плани щодо поліпшення стану довкілля у місті, області.

Хід вправи:

Учасники індивідуально визначають першочергові завдання для розв'язання проблеми поліпшення стану довкілля. Кожен учасник самостійно заповнює таблицю. Через 10 хвилин на дошці вивішують «килим планів».

Мої дії	Що я зроблю?	Які це дасть результати?	Які ресурси я використаю?	Що зроблять інші?	Які це дасть результати?
Крок 1					
Крок 2					
Крок 3					

Яку нову інформацію ви одержали під час тренінгу?

Якими будуть ваші кроки для поліпшення екологічної ситуації?

Вправа «Підсумкова рефлексія»

Зустріч закінчується.

Отже, я прошу вас висловитися за такою схемою:

Наше заняття закінчилось, але я...

Головне, що я хочу сказати...

Нове у нашому занятті...

Я вперше замислився...

Для мене цей час...

Підсумки ведучого.

Тренінг «Рада всіх істот»

Проводиться протягом трьох і більше днів.

Головна мета:

- виховувати співчуття до всіх істот та поглибити знання про небезпеки, що їм загрожують;
- глибше зрозуміти те, що доля наша єдина;
- пам'ятати та розуміти нашу історію крізь довгу еволюцію життя на планеті;

- знаходити енергію для дії та готуватися до спільних дій на захист Землі;
- грати разом, даючи всі можливості уяві, будувати довіру до людей.

Етапи:

1. Поділ на групи. Усі учасники поділяються на групи по 24-27 осіб; кожна група ділиться на підгрупи по 3 особи.

2. Уточнення мети. Дорослі пояснюють, для чого проводиться тренінг, що маєтись на увазі під Радою усіх істот.

3. Виявлення власної мети:

- кожен учасник розповідає про те, що йому найбільш подобається на планеті або шкодує з приводу зникнення певних істот з Землі;
- у групах учасники згадують епізоди свого життя, коли вони найбільш повно відчували світ природи або біль від того, що сталося з суспільством. Ведучі можуть змодельовати цю ситуацію для всієї групи для того, аби підкреслити, наскільки по-різному всі сприймають світ. Можливий запис цих еко-оповідань.

4. Бестіарій. По черзі згадуються усі види, що зникли або є зникаючими. По закінченні має бути передбачений час на коментарі учасників, можна запропонувати висловити свої думки звуком без слів або дією без слів.

5. Еко-мілінг. Невербальна форма взаємодії, що дає змогу активно рухатися, спрямована медитація у вигляді послідовних зустрічей людей, у ході яких вони не вимовляють слів. Під час руху учасники, за словами ведучого, зупиняються час від часу навпроти один одного та беруться за руки, дивлячись в очі партнеру, намагаються висловити свої почуття до нього, як до форми життя. «Дивлячись в очі людині, подумайте про те, що вона може стати жертвою екологічної катастрофи, але й може зіграти вирішальну роль у врятуванні світу. Висловіть свою подяку за це, не користуючись звуками».

6. Вибір ролі для Ради. Наодинці з природою кожен має вибрати ту форму життя, яка йому найбільш близька зараз, від імені якої він бажав би говорити. Після цього учасники обмінюються своїми думками, розповідають про вибір.

7. Виготовлення масок. Кожен повинен сам, без допомоги, виготовити собі маску або костюм тієї істоти, яку має представляти.

8. Рухлива медитація. Відчуйте, як ви приймаєте образ, що вибрали. Який ваш зовнішній вигляд? Скільки місця ви займаєте? Яка ваша шкіра або поверхня? Як ви помічаєте те, що діється навколо? Краще виконувати цю вправу наодинці.

9. Оповіді форм життя. У групах, одягнувши маски, учасники отримують можливість говорити від імені вибраного образу. Потім здійснюється обмін думками про те, що кому вдалося, що ні.

10. Рада всіх істот. Усі учасники в масках стають у коло біля вогнища. Обмін думками не регламентований часом. Мета — почути іншого і бути почутим. Потім можливий поділ на групи для обговорення таких питань:

- що ми змінимо у своєму способі життя?

- як ми будемо тепер працювати?
- на які дії ми відчуваємо себе здатними?
- як ми можемо допомогти один одному?

Ідеї можна записати на великих аркушах, деякі обговорити. Слід пам'ятати про те, що всі слова — це слова вибраного образу.

11. Закриття.

Передбачає подяку всім учасникам. Надається час на відпочинок, обмін думками, не можна різко перейти до іншого виду роботи.

Тренінг «Я і середовище. Взаємозв'язок та взаємовплив»

Внаслідок подальшого загострення екологічних проблем актуалізується необхідність кардинальних змін у ставленні людей до природи, підвищенні ефективності екологічного виховання підростаючого покоління, формування екологічного світогляду особистості.

Важливими завданнями такого виховання є:

- засвоєння наукових, суспільних та технічних знань про взаємодію суспільства з природою;
- формування екологічно доцільної поведінки;
- розвиток потреби у спілкуванні з природою, прояв активного ставлення до неї, піклування про її стан у майбутньому.

Старшокласники не включають до системи своїх цінностей природу, мають незначні потреби в об'єктах природи. Найчастіше ставлення підлітків до природи байдуже. Сучасні педагогічні технології дають можливість скоригувати систему особистісних цінностей підлітків, сприяти їх самовихованню. Соціально-психологічний тренінг — це корекційний метод виховання, актуальний для підлітків і старшокласників.

Тренінги активізують спілкування учасників, коригують їхні потреби, мотиви та ціннісні орієнтації щодо природи, формують уміння знаходити альтернативні рішення, абстрактно мислити. Перевагами тренінгу є групові вправи, які дають можливість встановити емоційний контакт.

Заняття 1

Тема: «Причини та джерела розвитку екологічної кризи».

Мета: надати учасникам тренінгу інформацію про причини та джерела розвитку екологічної кризи.

Обладнання: ватман, маркери, папір, стікери.

Орієнтовний час: 2 год.

Структура заняття:

№	Вид роботи	Тривалість, хв.	Ресурсне забезпечення
1.1	Привітання/знайомство. Вправа «Знайомство»	5	
1.2	Створення правил роботи групи	5	Ватман, маркери
1.3	Повідомлення «Що відбудеться на наших заняттях?»	10	Плакат «Структура модуля»

1.4	Мозковий штурм «Головні причини та джерела розвитку екологічної кризи»	10	Фліп-чарт, маркери, стікери
1.5	Інформаційне повідомлення	10	
1.6	Вправа «Що ви порадите?»	30	Папір, маркери
1.7	Підведення підсумків	5	

Зміст заняття:

1.1 Вправа «Знайомство» (5 хв.)

Мета: підготувати учасників до роботи, створити комфортну атмосферу, хороший настрій, сприяти згуртованості групи.

Хід вправи: Учасники сідають у коло. Перший учасник чи учасниця називає своє ім'я, а потім дає характеристику, яка починається з тієї ж літери, що й ім'я, супроводжуючи це рухом, який відтворює названу характеристику. Наступні учасники можуть повторювати всі попередні імена, додаючи наприкінці своє.

1.2 Створення правил роботи групи (5 хв.)

Мета: запровадити правила й дотримуватися їх з учасниками й учасницями групової роботи для створення відповідного психологічного клімату на заняттях.

Хід бесіди: Запропонуйте послідовно правила, наведені нижче, запитуючи після кожного, чи погоджується з ним група. Після погодження запишіть ці правила на великому аркуші паперу і використовуйте на кожному занятті:

1. Приходити вчасно, не запізнюватися.
2. Бути позитивними у висловах і ставленні до інших.
3. Не критикувати себе та інших.
4. Говорити по черзі, надаючи слово кожному, стисло і розбірливо.
5. Не перебивати, слухати інших.
6. Добровільність: говорити за бажанням, брати активну участь у занятті без спонукання з боку ведучого, педагога.

Запитайте у групи, чи є доповнення, і запишіть їх, якщо вони відповідають невимушеній дружній атмосфері. Якщо хтось з учасників чи учасниць не погоджується з одним чи кількома правилами або Ваші докази виявилися непереконливими, попросіть довіритися Вам і застосувати правило. Після закінчення заняття або за нагоди пізніше (на цьому ж занятті чи через кілька занять) поверніться до цього правила й обговоріть із групою.

1.3 Повідомлення «Що відбудеться на наших заняттях?» (10 хв.)

Мета: ознайомити учасників з основними питаннями теми та завданнями заняття.

Хід бесіди: Тренер стисло розповідає про зміст кожної теми заняття, їхнє спрямування, зазначає, чому сьогодні необхідно говорити про екологічний стан довкілля, види забруднень та шляхи розв'язання екологічних проблем. Слід наголосити на особистому внеску у вирішенні екологічних проблем та необхідності формувати екологічне мислення.

1.4 Мозковий штурм «Головні причини та джерела розвитку екологічної кризи» (10 хв.)

Мета: активізувати увагу учасників тренінгу, визначити причини і джерела розвитку екологічної кризи.

Хід вправи: Тренер нагадує, що сьогодні в Україні погіршується стан природного середовища, здоров'я людей, виникла демографічна криза. Що стало причиною? На фліп-чарті тренер записує всі думки учасників тренінгу про причини й джерела розвитку екологічної кризи.

Потім тренер пропонує розглянути перелік причин і джерел екологічної кризи на основі архівних матеріалів (*Додаток 1*).

1.5 Інформаційне повідомлення (10 хв.)

Мета: надати загальну інформацію про різні види антропогенного забруднення навколишнього середовища.

Хід повідомлення: Тренер узагальнює інформацію про антропогенні забруднювачі, одержану під час виконання попереднього завдання. Для того щоб якісніше підсумувати матеріал, педагог-тренер може використати методичні матеріали (*Додаток 2*).

1.6. Вправа «Що ви порадите?» (30 хв.)

Мета: визначити шляхи усунення причин розвитку екологічної кризи.

Хід вправи: Тренер проводить опитування на тему: «Як запобігти розвитку екологічної кризи?».

Для проведення опитування він пропонує учасникам оформити анкету.

Причини розвитку екологічної кризи	Ім'я консультанта	Порада консультанта	Підпис консультанта

Після оформлення анкети учасники, користуючись переліком причин, визначених під час виконання попередньої вправи, вибирають одну з них і записують у відповідну графу анкети.

Далі за командою тренера кожен з учасників обирає серед інших «консультанта», підходить до нього і пропонує йому відповідати на запитання: «Як уникнути цієї причини розвитку екологічної кризи?» Учасник-«консультант» дає пораду, зміст якої стисло записують в графі «порада консультанта». Після цього учасник, що дав пораду, ставить свій підпис у графі «підпис консультанта». Опитування відбувається протягом 10 хвилин, після чого учасники обговорюють результати вправи.

Запитання для обговорення: яка з порад є найбільш практичною, раціональною? Що дає виконання цієї вправи?

1.7 Підведення підсумків (5 хв.)

На папері тренер малює валізу чи рюкзак і просить присутніх по черзі сказати, які з тих знань і навичок, що набули нині, вони візьмуть із собою в дорогу.

Заняття 2

Тема: Чи є вихід із глобальної екологічної кризи?

Мета: пошук способів подолання екологічної кризи; стимулювання екологічно доцільної позиції учасників у ставленні до природи.

Обладнання: роздатковий матеріал, повітряна куля, фломастери, ватман, маркери.

Орієнтовний час: 2 год.

Структура заняття:

№	Вид роботи	Тривалість, хв.	Ресурсне забезпечення
2.1	Гра-розминка «Чому? — Тому що!»	5	Роздатковий матеріал
2.2	Вправа «Правильно-неправильно»	20	Повітряна куля, фломастери
2.3	Вправа «Куля екологічної кризи»	15	Ватман, фломастери, маркери
2.4	Вправа «Проект»	30	
2.5	Підведення підсумків	10	

Зміст заняття:

2.1 Гра-розминка «Чому? — Тому що!» (5 хв.)

Мета: створити добрий настрій, сприяти згуртованості в групі.

Хід вправи: Сидячи у колі, учасники по черзі невербально (!) запитують свого сусіда праворуч: «Чому?», а той, теж невербально, відповідає: «Тому що!» Тепер його черга ставити те ж запитання своєму сусідові праворуч, а тому — відповідати, поки коло не замкнеться.

2.2 Вправа «Правильно — неправильно» (20 хв.)

Мета: закріпити знання учнів про екологічну кризу, створити атмосферу доброзичливості, згуртованості, психологічного комфорту.

Хід вправи: Учасники розподіляються на дві команди та обирають капітанів. Потім вони отримують тексти вікторини. Капітан команди № 1 ставить будь-яке запитання вікторини команді № 2. Усі дають відповіді та обговорюють їх. Потім капітан команди № 2 ставить команді № 1 будь-яке запитання. Виграє та команда, яка дала більше правильних, обґрунтованих відповідей.

І команда:

1. У земній атмосфері вуглекислий газ діє як скло в парнику: пропускає сонячне світло, але затримує тепло розігрітої сонцем поверхні Землі.
2. Кислі опади вимивають з ґрунту кальцій, калій й магній, що спричинює деградацію фауни і флори.
3. Пасивне паління нешкідливе.
4. За сучасних темпів лісозаготівель для різних видів промисловості, навіть у багатих лісом країнах, його вистачить на 50-60 років (на відновлення потрібно 100-120 років).

5. Частка пестицидів серед забруднювачів становить близько 20 % (щорічно їх використовують 2 млн. т).

II команда:

1. Парниковий ефект зумовлює підняття рівня Світового океану на 2-3 м.
2. Вдихання людьми повітря, забрудненого кислотним туманом, спричинює захворювання дихальних шляхів.
3. У тютюновому димі, крім слабого наркотику — нікотину, міститься близько 200 особливо отруйних речовин.
4. Пестициди активно включаються у ланцюги живлення повсюдно, а більша їх частина є мутагенами.
5. Жодна з катастроф ХХ ст. не мала таких тяжких екологічних наслідків, як чорнобильська.

2.3 Вправа «Куля екологічної кризи» (15 хв.)

Мета: дати учасникам можливість висловити свої міркування щодо можливих шляхів розв'язання екологічної кризи, відчуті єдність групи.

Хід вправи: Учасників тренінгу поділяють на 5 груп. На ігровому надувному м'ячі учасники, перекидаючи його від команди до команди, записують можливі шляхи розв'язання екологічної кризи «на кожне отримане м'яча». Вправа триває доти, поки на кулі не залишиться вільного місця.

2.4 Вправа «Проект» (30 хв.)

Мета: навчити підлітків створювати інформаційні матеріали екологічної тематики.

Хід вправи: Тренер об'єднує учасників у три малі групи. Групи одержують завдання: розробити проекти інформаційних матеріалів екологічної тематики для проведення просвітницької роботи.

I група — створює газету;

II група — створює буклети;

III група — пише листівки.

Плакати, листівки, газети розвішують на стіні. Запитання для обговорення:

— Для чого ми виконували цю вправу?

2.5 Підведення підсумків (10 хв.)

Усі присутні по черзі кладуть руку на плече сусідові зліва (або справа, але всі в одному напрямі) і «дарують» знання або навички, набуті впродовж заняття. В кінці віночок замикається. Тренер говорить, що, приймаючи руку, ми не розриваємо віночок, а приєднуємося до великого вінка тих, хто вже пройшов подібний тренінг. Ми можемо згадати про нього і в радісну, і в тяжку хвилину — нехай наше коло дасть нам підтримку.

Заняття 3

Тема: Моє ставлення до природи.

Мета: визначити суперечності у спілкуванні людини з природою, знайти способи їх розв'язання, продовжувати стимулювати активну екологічну позицію учасників у ставленні до природи.

Обладнання: аркуші паперу, ватман, фломастери, маркери, стікери, роздатковий матеріал.

Орієнтовний час: 2 год.

Структура заняття:

№	Вид роботи	Орієнтовний час, хв.	Ресурсне забезпечення
3.1	Гра-розминка «Крапки»	10	Аркуші паперу, фломастери
3.2	Мозковий штурм «Суперечності у ставленні людини до природи»	15	Стікери, маркери
3.3	Рольова гра «Здолаймо байдужість до екологічного лиха»	20	
3.4	Вправа «Самооцінка ставлення до природи»	15	Роздатковий матеріал
3.5	Вправа «Плюси та мінуси екологічно доцільної поведінки»	15	
3.6	Підведення підсумків	10	Ватман, стікери, фломастери

Зміст заняття:

3.1 Гра-розминка «Крапки» (10 хв.)

Мета: налаштувати учасників на роботу за темою.

Хід вправи: Учасники, уявивши який-небудь образ, малюють на аркушах паперу в певному порядку кілька крапок і передають свій аркуш сусідові ліворуч, який, об'єднавши крапки, повинен намалювати той образ, що, як йому здається, може бути. Вправа виконується невербально. Потім учасники обговорюють, чи малюнки схожі на задумані образи.

Варто звернути увагу учасників на те, що всі малюнки мали свою причину-задум, але результат залежав від бачення тих, хто з'єднавав крапки.

3.2 Мозковий штурм «Суперечності у ставленні людини до природи» (15 хв.)

Мета: виявити суперечності у ставленні людини до природи.

Хід вправи: Кожен учасник записує на різнокольорових стікерах суперечності, які визначають його ставлення до природи. Ці стікери приклеюють до плаката. Після відповідей учасників ведучий зосереджує увагу на виявлених суперечностях.

Приклади можливих суперечностей:

1. Між усвідомленням необхідності розв'язувати екологічні проблеми і нерозумінням особистої ролі в цьому.
2. Між знаннями про важливість екологічно доцільної поведінки та небажання позбутися шкідливих звичок (наприклад, вирубування ялинок у лісі, збір березового соку).
3. Між усвідомленням необхідності збереження природи та байдужим ставленням до окремих природних об'єктів.

4. Між бажанням брати участь у природоохоронній роботі й недостатньою підтримкою друзів, дорослих, місцевої влади.

3.3 Рольова гра «Здолаймо байдужість до екологічного лиха» (20 хв.)

Мета: сприяти усвідомленню внутрішнього психологічного дискомфорту в ставленні до природи; сприяти творчому розв'язанню проблемних ситуацій.

Хід вправи: Створюються однакові за кількістю учасників групи: одна — представники екологічної організації («екологи»), друга — жителі міста («жителі»).

Мета екологічної організації — загітувати жителів міста вступити до цієї організації.

Завдання «жителів»: назвати суперечності, що заважають чинити так, як цього вимагають представники екологічної організації (використовувати суперечності, зазначені у вправі 3.2).

Завдання «екологів»: допомогти «жителям» у розв'язанні суперечностей. Навести переконливі аргументи та альтернативні приклади.

Суперечності треба називати і розв'язувати поступово. «Екологи» фіксують, скільки «жителів» розв'язали суперечності. Під час дискусії «екологи» і «жителі» намагаються спільними зусиллями вирішувати ці суперечності.

3.4 Вправа «Самооцінка ставлення до природи» (15 хв.)

Мета: активізувати внутрішню готовність учасників до саморегуляції їхньої поведінки.

Хід вправи: Тренер інструктує учасників тренінгу: «Проаналізуйте, чи можна вважати ваше ставлення до природи ціннісним. Для цього серед поданих позицій оберіть і позначте ті, які найточніше відображають ваше ставлення до природи».

1. Іноді я можу викинути квиток чи обгортку від цукерки на вулиці.
2. Я ніколи не кидаю сміття у непризначеному для цього місці.
3. Я майже завжди викидаю сміття на вулиці.
4. Я спробував палити, але хочу кинути, бо цим погіршую своє здоров'я та оточуючих.
5. Я не палю.
6. Я палю, кидати не збираюсь.
7. Я розумію шкідливість паління, але мені важко кинути.
8. Я не збираю макулатуру.
9. Я постійно збираю макулатуру.
10. Я збираю макулатуру, коли про це просять.
11. Я підібрав бродячу тварину.
12. Бродячі тварини мене дратують.
13. Я підготовую бродячих тварин.
14. Мені шкода бродячих тварин, але я нічим не можу їм допомогти.
15. Я ламаю гілки на деревах і можу зрубати дерево, якщо мені це буде потрібно.

16. Я ламаю гілки на деревах дуже рідко і вважаю, що це не зашкодить довкіллю.
17. Я ніколи не ламаю гілок.
18. Я викидаю сміття лише у спеціально призначене місце.
19. Побутові відходи я викидаю будь-де, оскільки у нас немає для цього спеціального місця.
20. Я сортую сміття та намагаюся переробити його.
21. Я намагаюся зменшити кількість сміття.
22. Застосовуючи на присадібній ділянці пестициди та мінеральні добрива, я суворо дотримуюсь інструкцій.
23. Я користуюся на присадібній ділянці пестицидами та мінеральними добривами, але не завжди дотримуюсь інструкцій.
24. Ми ніколи не користуємося на присадібній ділянці хімікаліями.
25. Я хочу вступити до екологічної організації і займатися конкретною природоохоронною справою.
26. Я вступаю до шкільної екологічної організації, якщо мені там буде цікаво.
27. Екологічна організація мене не цікавить.

Шкала оцінки позицій

1. 1 бал	7. 1 бал	13. 3 бали	19. 0 балів	25. 3 бали
2. 3 бали	8. 0 балів	14. 2 бали	20. 3 бали	26. 2 бали
3. 0 балів	9. 3 бали	15. 0 балів	21. 3 бали	27. 0 балів
4. 2 бали	10. 2 бали	16. 1 бал	22. 3 бали	
5. 3 бали	11. 3 бали	17. 3 бали	23. 1 бал	
6. 0 балів	12. 0 балів	18. 3 бали	24. 3 бали	

Ти набрав.... балів.

Підсумок

0-10 балів: Подумай про те, що така твоя позиція шкодить світу природи.

11-23 бали: Тобі необхідно переглянути деякі свої вчинки щодо природи, можливо, звернутися за допомогою до дорослих.

24-36 балів: Таким будь і надалі! Твоє ставлення до природи є прикладом для інших.

3.5 Вправа «Плюси і мінуси екологічно доцільної поведінки» (15 хв.)

Мета: активізувати учасників на сприйняття протилежних наслідків і можливостей за певного вибору, демонстрування та доведення учасниками переваги екологічно доцільної поведінки.

Хід вправи: Вправа виконується методом мозкового штурму. Усі пропозиції учасників щодо шляхів удосконалення ставлення до природи тренер записує на фліп-чарті.

Можливі шляхи зміни ставлення людини до природи:

1. Відмовитися від шкідливих звичок (паління, вживання алкоголю тощо).

2. Відмовитися від шкідливих звичок, що раніше сприймалися як норма (вирубування ялинок, збирання пролісків, первоцвіту тощо).
3. Збираючи гриби, залишати найменші, щоб не ушкодити грибницю, та старі гриби, бо у них дозріли спори.
4. Не порушувати життя тварин у природі (не руйнувати гнізда, не кричати у лісі).
5. Допомогати птахам узимку.
6. Допомогати безпритульним тваринам.
7. Використовувати пестициди та мінеральні добрива суворо за інструкцією.
8. Не користуватися отрутохімікатами на городній ділянці під час цвітіння рослин.
9. Не ламати гілки та дерева.
10. Не топтати рослини.
11. Не розпалювати без потреби багаття.
12. Викидати сміття лише у спеціально призначеному місці
13. Сортувати сміття, збирати макулатуру, склотару.

3.6 Вправа «Підведення підсумків» (10 хв.)

Мета: оцінити результати проведення тренінгу і своєї роботи в ньому, підвести підсумки.

Хід вправи: Учасники залежно від того, чи реалізувалися їхні сподівання та очікування, приклеюють або не приклеюють стікери на символічному піщаному годиннику в нижню його частину. Тренер звертає їхню увагу на невіпадковість такого символу. Ми часто маємо змогу перевернути годинник наших очікувань і наші нереалізовані сподівання стануть основою для тих, які обов'язково з'являться і потребуватимуть своєї реалізації. Таким чином, процес пошуку і пізнання є практично вічним, нескінченним. Життя триває, і тільки від нас залежить наше майбутнє.

Додаток 1

Причини розвитку екологічної кризи

1. Екстенсивне використання всіх видів природних ресурсів, що тривало десятиліттями, без врахування можливостей природних систем до самовідтворення та самоочищення.
2. Тривале адміністративно-командне концентрування на невеликих площах великої кількості надпотужних хімічних, металургійних, нафтопереробних і військових промислових комплексів.
3. Повне нехтування традиціями господарювання, можливостями природи регіонів та інтересами корінного населення.
4. Перехімізація сільського господарства й хибні засади його організації (величезних колгоспних господарств).
5. Розгортання меліоративних робіт та їх проведення у величезних обсягах без належних наукових обґрунтувань й ефективних технологій.

6. Повна відсутність об'єктивних довгострокових екологічних експертиз усіх планів і проектів розвитку промислового господарства, енергетики, транспорту протягом повоєнного періоду.
7. Використання на переважній більшості виробництв старих і дуже старих технологій і обладнання, які вже давно потребують заміни.
8. Відсутність ефективно діючих законів щодо охорони природного середовища й підзаконних актів для їх ефективної реалізації.
9. Відсутність постійного об'єктивного інформування широких мас населення про екологічний стан довкілля, причини його порушення, виватців забруднень і заходи для поліпшення ситуації.
10. Надзвичайно низький рівень екологічної освіти населення, керівників підприємств, урядових організацій.
11. Відсутність дієвого державного контролю за виконанням законів про охорону природи й системи ефективного покарання за заподіяння шкоди довкіллю.
12. Відсутність дієвих економічних стимулів ресурсо- й енергозбереження.

Додаток 2

Основні джерела антропогенного забруднення довкілля

Основними джерелами антропогенного забруднення довкілля є виробники енергії (ТЕС, АЕС, сотні тисяч котелень), усі промислові об'єкти (насамперед металургійні, хімічні, нафтопереробні, цементні та ін.), екстенсивне, перехімізоване сільськогосподарське виробництво, військова промисловість і військові об'єкти, автотранспорт та інші види транспорту, гірниче виробництво. Вони забруднюють довкілля сотнями видів токсичних речовин, шкідливими фізичними полями, шумами, вібраціями, теплом.

Майже 13 століть людина не завдавала природі надто великої шкоди. Але з розвитком хімії, металургії, енергетики й машинобудування, з появою сотень нових синтетичних та мінеральних речовин і величезним їх накопиченням, стан справ докорінно змінився. Наприклад, відходи від синтетичних пральних порошоків, нафтопродуктів, важкі метали, радіонукліди, пестициди та інші шкідливі речовини не засвоюються мікроорганізмами, не розкладаються, а накопичуються тисячами тонн у ґрунтах, водоймах і підземних водах.

Щороку світова промисловість скидає в річки понад 160 км³ шкідливих стоків, щороку в ґрунти людство вносить 500 млн. т мінеральних добрив і близько 4 млн. т пестицидів, більша частина яких осідає в ґрунтах та виноситься поверхневими водами в річки, озера, моря та океани, у дуже значних кількостях накопичується в штучних сховищах, які живлять водою промислові центри. За останні 45 років використання мінеральних добрив зросло у 43 рази, а отрутохімікатів — у 10 разів, багаторазово зросло забруднення ґрунтів, ґрунтових вод і вирощуваних продуктів.

Проектна діяльність «На захисті довкілля»

Участь кожного громадянина в суспільному житті, рівень його демократичної культури є невід'ємною умовою демократичного способу життя. Створення громадянського суспільства покликане стати гарантом демократії та прогресу в нашій державі.

Розроблення та впровадження екологічних проектів — безпосередні практичні кроки, щоб змінити наше життя на краще. У нашому довкіллі є чимало проблем, які тривалий час чекають розв'язання. Невпорядковані вулиці, брудні під'їзди будинків, відсутність умов для організації дозвілля молоді, місця екологічної небезпеки — ці та інші проблеми не можуть вирішити лише владні структури. Потрібна ініціатива та наполегливість громадян.

Громадська активність та громадянська культура стануть запорукою демократичного розвитку нашої держави. Вирішувати будь-яку проблему одному важко, а то й не під силу. Якщо вашими однодумцями стане група друзів чи весь учнівський та педагогічний колектив школи, інші дитячі об'єднання, виконати завдання буде набагато легше.

Основні етапи створення та реалізації природоохоронного проекту

Підготовчий етап.

Цей початковий етап роботи має на меті набуття певних знань та вмінь, котрі необхідні для компетентної суспільно активної роботи.

I етап. Визначення актуальних проблем місцевої громади.

Подумайте та постарайтесь з'ясувати, які проблеми у вашій школі, біля вашого будинку, на вулицях рідного населеного пункту турбують вас особливо, є найважливішими й потребують дослідження та розв'язання. Спробуйте також встановити, які владні структури безпосередньо відповідають за їх вирішення.

II етап. З'ясування й обґрунтування проблеми дослідження.

Попросіть лідерів учнівського самоврядування, учителів школи організувати обговорення цієї проблеми. Якщо будуть інші цікаві альтернативи, спробуйте вибрати таку тему дослідження, яка була б найактуальнішою та корисною для місцевої громади і водночас цікавою для вас.

III етап. Дослідження проблеми. Збір та аналіз інформації.

Для того щоб повно й об'єктивно проаналізувати вибрану ситуацію, необхідно зібрати всю інформацію, яка стосується цієї проблеми.

IV етап. Вироблення власного шляху розв'язання проблеми.

Вам необхідно оцінити всі можливі шляхи розв'язання проблеми та зупинитися на власному, найоптимальнішому.

V етап. Практичне розв'язання проблеми.

Зробіть спробу повного чи часткового практичного втілення вашого плану розв'язання проблеми.

VI етап. Підготовка до презентації проекту.

VII етап. Презентація проекту.

VIII етап. Підведення підсумків.

Портфель дослідника.

У ході дослідження група збирає необхідний матеріал, який ви вкладаєте в окрему папку документів. Представлення матеріалів супроводжується усною презентацією, коли учасники демонструють знання змісту вибраної проблеми, аргументовано та переконливо відстоюють власний варіант її розв'язання, компетентно відповідають на запитання журі. Для цього члени робочих груп заздалегідь готують спеціальний презентаційний стенд, на якому наочно відображається хід основних етапів реалізації проекту.

Досліджуючи й розв'язуючи проблеми довкілля, ви отримаєте не тільки додаткові знання та вміння, а й набудете важливого досвіду громадянської участі. Поділившись своїми здобутками з ровесниками, актуалізувавши вибрану проблему серед місцевої громади, ви заслужите пошану та визнання.

ПІСЛЯМОВА

Методичний посібник «Як сформувати світоглядну позицію особистості в дитячому об'єднанні» може бути використаний у виховній діяльності дитячих громадських об'єднань та організацій різної спрямованості, дитячих колективів загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів, дитячих оздоровчих закладів, студентами педагогічних навчальних закладів, соціальними педагогами та волонтерами, іншими фахівцями соціальної сфери.

Авторський колектив не претендує на вичерпність та повне вирішення розглянутої проблеми, оскільки вона потребує подальших фундаментальних і прикладних досліджень.

Висловлюємо подяку за допомогу у проведенні дослідження Криворізькій міській дитячій організації клубів, організацій, лідерів об'єднань «Коло Веселки», м. Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Федерації дитячих громадських організацій Херсонської області «Веселкова країна дитинства» (ФДО), Всеукраїнській дитячій спілці «Екологічна варта», дитячій громадській організації «Федерація Айкі Те Гатана Рю України», Луганському обласному центру розвитку дитячого руху «Лугарі» м. Луганськ, Лутугинській районній дитячій громадській організації «Веселкова республіка», м. Лутугине Луганської обл., Кіровському відділенню ЛОДГО «Лугарі» «Веселкова», м. Кіровськ Луганської обл., Краснолуцькому міському відділенню ЛОДГО «Лугарі» МДГО «Райдуга», м. Красний Луч Луганської обл., Національно-патріотичному клубу «Лисоня», Бережанського будинку творчості, м.Бережани, Тернопільська обл., Київському міському осередку Національної організації скаутів України («НОСУ»).

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ

Висовень Валерій Васильович, керівник Федерації дитячих громадських організацій Херсонської області «Веселкова країна дитинства».

Драченко Людмила Михайлівна, керівник Криворізької міської дитячої громадської організації «Коло Веселки».

Зайченко Аліна Богданівна, науковий співробітник лабораторії дитячих об'єднань Інституту проблем виховання НАПН України.

Касьянова Ольга Володимирівна, кандидат педагогічних наук, Луганський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, старший викладач (olga_kasyanova@mail.ru).

Кравченко Олена Валентинівна, науковий співробітник лабораторії дитячих об'єднань Інституту проблем виховання НАПН України.

Окушко Тетяна Костянтинівна, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, завідувач лабораторії дитячих об'єднань Інституту проблем виховання НАПН України (o_t_k@ukr.net).

Пащенко Олена Вікторівна, аспірант лабораторії дитячих об'єднань Інституту проблем виховання НАПН України.

Чиренко Наталія Вікторівна, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник лабораторії дитячих об'єднань Інституту проблем виховання НАПН України (nataly_list@mail.ru).

Чорна Катерина Іванівна, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, завідувач лабораторії морального-етичного виховання Інституту проблем виховання НАПН України.

Науково-методичне видання

**А. Б. Зайченко, О. В. Кравченко, Т. К. Окушко,
О. В. Пашенко, Н. В. Чиренко, К. І. Чорна**

ЯК СФОРМУВАТИ СВІТОГЛЯДНУ ПОЗИЦІЮ ОСОБИСТОСТІ В ДИТЯЧОМУ ОБ'ЄДНАННІ

Методичний посібник

Технічний редактор *О.М. Корнілов*
Комп'ютерна верстка *В.М. Ященко*
Редактор *В.Г. Кошова*
Оформлення обкладинки *Е.А. Бобровницька*

Підп. до друку 26.09.2013. Формат 60x84¹/₁₆.
Папір офсетний. Друк офсетний. Ум. др. арк. 10,3.
Замовлення № 891-13. Наклад 300 прим.

Поліграфічно-видавничий центр ТОВ «Імекс-ЛТД»
Свідоцтво про реєстрацію серія ДК № 195 від 21.09.2000.
25006, м. Кіровоград, вул. Декабристів, 29
тел./факс (0522) 22-79-30, 32-17-05
E-mail: design@imex.net